

ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΓΕΝΙΚΟ ΤΜΗΜΑ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ:
ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ : «ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗ
ΑΝΑΠΤΥΞΗ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΔΙΠΛΩΜΑΤΟΣ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

Η Αναπηρία στη Σύγχρονη Κοινωνία: Ιατρική Συνθήκη,
Κοινωνική Κατασκευή ή Βαθύτερα Κοινωνικό Ζήτημα;
Τα Στερεότυπα, οι Τεχνολογικές Λύσεις και ο Ρόλος του
Εκπαιδευτικού Συστήματος

ΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗ ΑΝΤΩΝΙΑ

Επιβλέπων Καθηγητής:
Πατέλης Δημήτριος

ΧΑΝΙΑ , 2009

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	4
---------------	---

Κεφάλαιο 1. Αναπηρία και προσωπικότητα. Τα αρνητικά στερεότυπα και οι πραγματικοί συσχετισμοί.

1.1. Εννοιολογική οριοθέτηση των όρων αναπηρία και άτομα με αναπηρία. Οι δυσκολίες, τα λάθη και η σημασία της ορθής παρουσίασης της σωματικής και διανοητικής “ατέλειας”.....	9
---	---

1.2. Η στερεοτυπική παρουσίαση των ατόμων με αναπηρία στη λογοτεχνία.....	21
---	----

1.3. Η έννοια της προσωπικότητας και το ασύστατο της θεωρίας των δύο παραγόντων.....	25
--	----

1.4. Προς μία επιστημονική προσέγγιση μελέτης της προσωπικότητας. Η ενότητα προσωπικότητας και συνείδησης. Η δραστηριότητα ως βάση της προσωπικότητας.....	34
--	----

1.5. Ο σπουδαίος ρόλος της πολιτισμικής - ιστορικής προσέγγισης για την “άρση” των αρνητικών στερεοτύπων γύρω από την αναπηρία και τη διαμόρφωση ενός επιστημονικού πλαισίου έρευνας. Η σημασία του έργου του Βιγκότσκι.....	42
--	----

Κεφάλαιο 2. Σύγχρονη υποστηρικτική τεχνολογία και καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής. Οι εντυπωσιακές δυνατότητες και οι περιορισμοί.

2.1. Οι υποστηρικτικές τεχνολογίες στην υπηρεσία του ανθρώπου. Ουτοπία ή πραγματικότητα;.....	46
---	----

2.2. Διαταραχές όρασης και υποστηρικτικές τεχνολογίες	57
---	----

2.3. Διαταραχές ακοής και υποστηρικτικές τεχνολογίες.....	69
---	----

2.4. Κινητικά προβλήματα και υποστηρικτικές τεχνολογίες.....	76
--	----

Κεφάλαιο 3. Εκπαίδευση και άτομα με αναπηρία. Οι αδυναμίες της “ειδικής αγωγής” και η ανάγκη για την εφαρμογή μιας κοινωνικής παιδαγωγικής.

3.1. Η αναγκαιότητα ενσωμάτωσης της υποστηρικτικής τεχνολογίας στον τομέα της εκπαίδευσης.....	89
--	----

3.2. Σύντομη ιστορική ανασκόπηση και αδυναμίες της “ειδικής αγωγής” στην Ελλάδα.....	92
--	----

3.3. “Ειδική παιδαγωγική μεταχείριση” ή κοινωνική παιδαγωγική στα ζητήματα της εκπαίδευσης των ανθρώπων με αναπηρία;.....	100
---	-----

3.4. Θέσεις για μια ποιοτικά ανώτερη μορφή εκπαίδευσης. Το παράδειγμα του σχολείου του Zagorsk.....	104
Συμπεράσματα.....	112
Παράρτημα Ι: Αποδεκτές - μη αποδεκτές εκφράσεις.....	117
Παράρτημα ΙΙ: Συγκεντρωτικά στοιχεία εκπαιδευτικών, μαθητών και σχολικών μονάδων ειδικής αγωγής (Σ.Μ.Ε.Α.).....	118
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	127
Αναφορές από ιστότοπους.....	128

Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια –και με αφορμή την κατάρτιση διεθνών διακηρύξεων και ρυθμίσεων– πολλοί είναι αυτοί που υποστηρίζουν ότι έχουν τεθεί οι βάσεις, ώστε τα άτομα με αναπηρία να έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις, ανεξάρτητα από τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν την κοινωνική τους ταυτότητα. Η ουσιώδης, όμως, έννοια της ισότητας προϋποθέτει, πέρα από τη θεσμική κατοχύρωση και προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την πρακτική δυνατότητα σεβασμού και διασφάλισης της ανθρώπινης αξίας και αξιοπρέπειας. Κατά συνέπεια, προϋποθέτει την αλλαγή του κυρίαρχου τύπου οργάνωσης των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων. Γεννάται, επομένως, το ερώτημα: κατά πόσο εντός του καπιταλισμού, εντός δηλαδή των πλαισίων μιας κοινωνίας που εδράζεται στη μετρήσιμη διαφορά και την ανισότητα, είναι πραγματικά εφικτή η υπέρβαση των εμποδίων που συναντούν τα άτομα με αναπηρία;¹

Είναι σαφές ότι η απάντηση στο προαναφερθέν ερώτημα δεν είναι εύκολη υπόθεση. Απαιτεί τη συνολική θεώρηση της αναπηρίας και βαθιά μελέτη ειδικότερων κοινωνικών, φιλοσοφικών και εκπαιδευτικών ζητημάτων:

–Τί είναι στην ουσία η αναπηρία: ιατρική συνθήκη, κοινωνική κατασκευή ή βαθύτερα κοινωνικό ζήτημα;

–Ποιά η σημασία των αρνητικών στερεοτύπων γύρω από την αναπηρία και κατά πόσο αυτά ισχύουν στη σύγχρονη εποχή;

–Πόσο σημαντικός είναι ο ρόλος της τεχνολογίας στη ζωή των ανθρώπων με αναπηρία και ποιο το επίπεδο τεχνολογικής υποστήριξης που τελικά τους παρέχεται στο σύστημα του καπιταλισμού;

–Τέλος, είναι η “ειδική” παιδαγωγική μεταχείριση ο πλέον κατάλληλος τρόπος εκπαίδευσης των ατόμων με αναπηρία; Πώς θα μπορούσε το εκπαιδευτικό σύστημα

¹ Θα πρέπει να σημειώσουμε στο σημείο αυτό ότι η μετρήσιμη διαφορά και η ανισότητα αποτελούν στην πραγματικότητα παράγωγα και όχι τον πυρήνα της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας. Βάση του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής ήταν (και θα εξακολουθεί να είναι) η εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης για την παραγωγή υπεραξίας. Προκύπτει κατά συνέπεια μία σειρά ζητημάτων θεμελιώδους σημασίας που όμως δεν εξετάζουμε (παρά μόνο επιγραμματικά) εδώ, αλλά θα μπορούσε να αποτελέσει τον κεντρικό άξονα ανάλυσης μίας ξεχωριστής μελέτης: Ποια θέση έχουν τα άτομα με αναπηρία ως εργατική δύναμη και ως καταναλωτές στο σύστημα του καπιταλισμού; Κατά πόσο μπορούν τα άτομα με αναπηρία να συντελέσουν στην παραγωγή υπεραξίας; Τι κρύβεται πίσω από τον ανθρωπιστικό μανδύα του καπιταλισμού και την παροχή “ευεγερτικών παροχών” στα άτομα με αναπηρία και γενικότερα στις ευπαθείς ομάδες κ.α.

να βοηθήσει ουσιαστικά όχι μόνο τα άτομα με αναπηρία, αλλά και το σύνολο της ανθρώπινης κοινωνίας;

Στην παρούσα μελέτη προσπαθούμε να εξετάσουμε τα ανωτέρω ζητήματα στη δυναμική τους διάσταση και χωρίς να χρησιμοποιούμε προσβλητικούς όρους ή εκφράσεις εντυπωσιασμού. Συναντήσαμε, ωστόσο, ένα σημαντικό εμπόδιο, την ανεπαρκή βιβλιογραφία. Οι όποιες αξιολογες προσπάθειες είναι μεμονωμένες και αποσπασματικές, ενώ το μεγαλύτερο μέρος των σχετικών συγγραμμάτων διακρίνεται από μια εμφανή αδυναμία εξέτασης της αναπηρίας στο προτσές της κίνησης και αλλαγής και μακριά από υπεραπλουστεύσεις, προκαταλήψεις και δογματισμούς.

Πιο συγκεκριμένα, παρ' όλες τις διαφορές και τις μεταξύ τους αντιθέσεις, δύο είναι οι κυρίαρχες τάσεις που διέπουν τα αντίστοιχα επιστημονικά συγγράμματα, το ιατρικό και το κοινωνικο-κατασκευαστικό μοντέλο της αναπηρίας². Σύμφωνα με το ιατρικό μοντέλο, η αναπηρία δεν είναι τίποτα άλλο από μια ιατρική συνθήκη, ένα ατομικό ιατρικό πρόβλημα, το οποίο απαιτεί την ανάλογη παροχή βοήθειας από τους αρμόδιους επιστήμονες. Σύμφωνα με το μοντέλο της κοινωνικής κατασκευής –που τελευταία αποκτά όλο και μεγαλύτερη ισχύ– η ίδια η κοινωνία είναι αυτή που δημιουργεί την αναπηρία. Η αναπηρία, δηλαδή, δεν είναι τόσο ατομικό ιατρικό πρόβλημα όσο κοινωνική κατασκευή, ένα αποκλειστικό προϊόν της κοινωνικής οργάνωσης. Μολονότι οι δύο απόψεις φαίνονται ριζικά αντίθετες, στην πραγματικότητα ξεκινούν από το ίδιο σημείο εκκίνησης, τη “διαφορετικότητα” ενός ανθρώπου με αναπηρία και τη “μειονεξία” του σε σχέση με τους συνανθρώπους του. Πώς είναι, όμως, δυνατόν ταυτίζοντας εκ των προτέρων την έννοια της αναπηρίας με την “ανικανότητα”, την “αδυναμία” και το “μειονέκτημα” να οικοδομήσουμε ένα ουσιαστικά επιστημονικό πλαίσιο έρευνας και να εξάγουμε χρήσιμα συμπεράσματα; Μήπως θα ήταν ηθικά και επιστημονικά ορθότερο, στο επίκεντρο της ανάλυσής μας αλλά και της γενικότερης κοινωνικής και εκπαιδευτικής πολιτικής, να τίθενται αφενός οι θετικές δυνάμεις αναπλήρωσης που διαθέτει ο κάθε άνθρωπος με αναπηρία και αφετέρου τα στηρίγματα-συνθήκες που συμβάλλουν στο να αντιμετωπιστούν οι αδυναμίες του;

² Οι όροι που συναντώνται στο μεγαλύτερο τμήμα της διεθνούς βιβλιογραφίας είναι “ιατρικό” και “κοινωνικό” μοντέλο της αναπηρίας. Ωστόσο θεωρούμε ότι ο όρος “κοινωνικό μοντέλο” δεν ανταποκρίνεται στο πραγματικό περιεχόμενο της έννοιας και στην ουσία αποπροσανατολίζει τον αναγνώστη. Γι’ αυτό στην παρούσα εργασία θα χρησιμοποιούμε τον όρο “κοινωνικο-κατασκευαστικό μοντέλο της αναπηρίας” (ή “μοντέλο της κοινωνικής κατασκευής”).

Ένα ακόμη σημείο που συνδέεται στενά με το προηγούμενο ζήτημα και χρήζει ιδιαίτερης προσοχής και έρευνας, είναι η προσέγγιση που ακολουθείται κατά την ανάλυση της σχέσεως αναπηρίας και προσωπικότητας. Μελετώντας τα κείμενα διαφόρων κατευθύνσεων και αντιλήψεων παρατηρούμε ότι υπάρχει μία γενικευμένη τάση θεώρησης της αναπηρίας ως αποκλειστικού προσδιοριστικού παράγοντα ολόκληρης της προσωπικότητας του ανθρώπου, κάτι που αποτελεί ταυτόχρονα ένα από τα πιο ισχυρά στερεότυπα γύρω από την αναπηρία. Δεν αμφισβητεί κανείς ότι η ύπαρξη μιας σωματικής ή διανοητικής “ατέλειας” δημιουργεί σημαντικά προβλήματα στην ψυχοσωματική ανάπτυξη του ατόμου. Το πρόβλημα ανακύπτει όταν θεωρούμε ότι τα προβλήματα αυτά διαμορφώνουν τελεσίδικα και εξ ολοκλήρου την προσωπικότητα του ανθρώπου. Το αυθαίρετο αυτό συμπέρασμα είναι απόρροια της διπαραγοντικής ανάλυσης στη μελέτη της ανθρώπινης προσωπικότητας, ενός υπεραπλουστευμένου, δηλαδή, συστήματος δυαδικής ανάλυσης που περιορίζεται στην απάντηση του ερωτήματος: τί είναι αυτό που επηρεάζει περισσότερο την προσωπικότητα, οι βιολογικές καταβολές ή οι περιβαλλοντικές επιδράσεις;

Στην παρούσα εργασία ασκούμε κριτική στις στατικές και απαρχαιωμένες εκείνες προσεγγίσεις που προσανατολίζουν την έρευνά τους στην εξέταση της αναπηρίας ως έλλειψης, θεωρώντας την ανάπτυξη του ανθρώπινου ψυχισμού ως ένα απλό άθροισμα φυσικών ιδιομορφιών και περιβαλλοντικών επιδράσεων. Η κατεύθυνση αυτή είναι από τη φύση της περιοριστική και εμποδίζει την υπέρβαση του πολύπλοκου συστήματος κοινωνικών εμποδίων που έχει επιβληθεί στους ανθρώπους με αναπηρία. Κυρίως, όμως, η κατεύθυνση αυτή αγνοεί το γεγονός ότι ο κάθε άνθρωπος μπορεί να υπάρξει και να λειτουργήσει μόνο ως συγκεκριμένη κοινωνική μονάδα και επομένως, η προσωπικότητά του δεν διαμορφώνεται μηχανιστικά, αλλά δυναμικά, μέσω της ενότητας και της αλληλεπίδρασης με τον περίγυρό του.

Στο πρώτο μέρος πραγματοποιούμε μια εννοιολογική διασαφήνιση των βασικών όρων που χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν την ύπαρξη μιας σωματικής ή διανοητικής δυσλειτουργίας. Μέσα από την παρουσίαση των ορισμών, αλλά και των κυριότερων ρευμάτων προσέγγισης, επιχειρούμε να αναδείξουμε τα προβλήματα που ανακύπτουν από την συνεχιζόμενη χρήση αδόκιμων όρων (“άτομα με ειδικές ανάγκες”, “άτομα με ειδικές ικανότητες” κ.τ.λ.) που δημιουργούν σύγχυση, προσβάλλουν τους συμπολίτες μας με αναπηρία και μειώνουν την προσωπικότητά τους. Η σύντομη αναφορά στη στάση της λογοτεχνίας κρίθηκε απαραίτητη

προκειμένου να παρουσιάσουμε μία συνοπτική εικόνα των κοινωνικών προκαταλήψεων γύρω από την αναπηρία. Η αρνητική γλώσσα παράγει συνήθως και αρνητικές εικόνες και συμβάλλει στη δημιουργία και διατήρηση αρνητικών στερεοτύπων που είναι ακόμα και στις μέρες μας ιδιαίτερα ισχυρά, αν και συχνά έχουν κεκαλυμμένη μορφή (οίκτος, φιλανθρωπία, αδικαιολόγητος θαυμασμός).

Ακόμη, προσπαθούμε να αναδείξουμε τους πραγματικούς συσχετισμούς που συνδέουν το προτσές της προσωπικότητας με την ύπαρξη αναπηρίας. Ξεκινώντας από μία κριτική ανάλυση των κυρίαρχων ρευμάτων μελέτης της προσωπικότητας, προχωράμε, στη συνέχεια, σε αναζήτηση της ουσιαστικής, επιστημονικής αλήθειας. Αυτό που τελικά καθορίζει τον άνθρωπο δεν είναι η αδιαμφισβήτητη φυσικο-κοινωνική του υπόσταση, αλλά η ίδια η ζωή, η δραστηριότητα που αυτός αναπτύσσει για να κατακτήσει και να αφομοιώσει τον κόσμο που τον περιβάλλει. Σε αυτή τη θεμελιώδη διαπίστωση έγκειται και ο σπουδαίος ρόλος της προσέγγισης που ακολουθεί η πολιτισμική-ιστορική σχολή. Η αναπηρία μπορεί να θέτει σημαντικούς φραγμούς, δεν συνεπάγεται, όμως, μοιραία καταδίκη και υπανάπτυξη της προσωπικότητας του ανθρώπου. Και αυτό, γιατί μαζί με το “ελάττωμα” δίνονται και τα απαραίτητα κίνητρα για το ξεπέρασμά του.

Στο δεύτερο μέρος, αναφερόμαστε στις αυξημένες δυνατότητες λειτουργικότητας και κυρίως επικοινωνίας, πληροφόρησης και μόρφωσης που προσφέρει η σύγχρονη τεχνολογία σε έναν άνθρωπο με αναπηρία. Αφού πραγματοποιήσουμε μια γενική καταγραφή, όχι μόνο των δυνατοτήτων, αλλά και των προβλημάτων, των περιορισμών και του αντιφατικού ρόλου που αναπόφευκτα διαδραματίζει η τεχνολογία στο σύστημα του καπιταλισμού, προχωράμε, στη συνέχεια, σε μια ενδεικτική παρουσίαση συσκευών, περιφερειακών και λογισμικών που συμβάλλουν στην διευκόλυνση, υποστήριξη και βελτίωση της επικοινωνίας και της αυτονομίας ατόμων με διαταραχές όρασης, ακοής και κινητικά προβλήματα. Η σημαντικότερη συμβολή της υποστηρικτικής τεχνολογίας έγκειται στο γεγονός ότι βοηθά έναν άνθρωπο με αναπηρία να αλληλεπιδράσει με τους συνανθρώπους του και επομένως, να χρησιμοποιήσει, πέρα από τις δικές του, τις δυνάμεις του “άλλου” ανθρώπου για να ξεπεράσει τα προβλήματα που αντιμετωπίζει. Αξίζει, όμως, να σημειώσουμε στο σημείο αυτό ότι αντιμετωπίζουμε την τεχνολογία ως απαραίτητη μεν, όχι όμως και επαρκή συνθήκη για την υπέρβαση των αρνητικών συνεπειών της αναπηρίας. Η τεχνολογία δεν αποτελεί πανάκεια, αλλά εισιτήριο για την σύνδεση των ατόμων με αναπηρία με το κοινωνικό σύνολο.

Τέλος, στο τρίτο μέρος εξετάζουμε τον καθοριστικό ρόλο που διαδραματίζει το εκπαιδευτικό σύστημα στα ζητήματα της αναπηρίας. Αρχικά, αναφερόμαστε στην αναγκαιότητα εφαρμογής της υποστηρικτικής τεχνολογίας στον τομέα της εκπαίδευσης, ώστε να αρθούν βασικά προβλήματα πρόσβασης, λειτουργικότητας και επικοινωνίας και να καταστεί πραγματικότητα το θεμελιώδες δικαίωμα των ανθρώπων με αναπηρία για ισότιμη και ισόνομη μόρφωση. Έπειτα, εξετάζουμε την ιστορική πορεία, αλλά και τις αδυναμίες της “ειδικής αγωγής” στην Ελλάδα. Η έλλειψη συγκεντρωτικών στοιχείων γύρω από το χώρο αυτό είναι το λιγότερο αδικαιολόγητη και μόνο τα τελευταία χρόνια ξεκίνησε μία οργανωμένη προσπάθεια από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο που μπορεί να βοηθήσει στην εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων για την ενσωμάτωση των εργαλείων της “ειδικής αγωγής” στις γενικές αρχές μιας “κοινωνικής παιδαγωγικής”. Στην τελευταία ενότητα, παραθέτουμε τις θέσεις μας για μια ποιοτικά ανώτερη μορφή εκπαίδευσης, που θα εστιάζει στην αξιοποίηση των θετικών δυνάμεων του ανθρώπου χωρίς να υπερτονίζει, αλλά ούτε να συγκαλύπτει τις “αδυναμίες” του.

Βασικός μας στόχος είναι να αναδείξουμε ότι η αναπηρία είναι κάτι διαφορετικό από ένα ατομικό ιατρικό πρόβλημα ή μια κοινωνική κατασκευή. Είναι ένα βαθύτερα κοινωνικό ζήτημα, αναπόσπαστα δεμένο με τις ανεπάρκειες μιας κοινωνίας που βρίσκεται σε παρακμή. Η υπέρβαση των εμποδίων που συναντούν τα άτομα με αναπηρία μπορεί μέσω της υποστηρικτικής τεχνολογίας και μιας σωστά οργανωμένης εκπαιδευτικής πολιτικής να επιτευχθεί μόνο σε μεμονωμένες περιπτώσεις. Κι αυτό, γιατί στον καπιταλισμό η αναπηρία πάντα θα ταυτίζεται με το “διαφορετικό” και το “αλλόκοτο” και θα αποτελεί αιτία απόρριψης, περιθωριοποίησης, αλλά και πηγή εκμετάλλευσης και κέρδους. Ταυτόχρονα, όμως, με την ιστορική πορεία της ανθρωπότητας, διαφαίνεται και η αισιόδοξη προοπτική του μέλλοντος, της ώριμης κοινωνίας στην οποία η αναπηρία ως συνθήκη μειονεξίας δεν θα έχει νόημα ύπαρξης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Αναπηρία και προσωπικότητα. Τα αρνητικά στερεότυπα και οι πραγματικοί συσχετισμοί.

1.1. Εννοιολογική οριοθέτηση των όρων αναπηρία και άτομα με αναπηρία. Οι δυσκολίες, τα λάθη και η σημασία της ορθής παρουσίασης της σωματικής και διανοητικής “ατέλειας”.

Κάθε άνθρωπος είναι μοναδικός. Έχει τα δικά του ιδιαίτερα σωματικά και διανοητικά χαρακτηριστικά, τη δική του ξεχωριστή προσωπικότητα. Δυστυχώς, όμως, ο σεβασμός της διαφορετικότητας και της μοναδικότητας κάθε ανθρώπου δεν αποτελεί μια αδιαμφισβήτητη πραγματικότητα. Ακόμα και στη σύγχρονη εποχή των διεθνών διακηρύξεων και ρυθμίσεων, η οποιαδήποτε “παρέκκλιση” εξακολουθεί να προκαλεί αμηχανία, περιέργεια, πολλές φορές και φόβο.

Η συγκεχυμένη αυτή κατάσταση καταδεικνύεται και από το γεγονός ότι δεν έχει διαμορφωθεί ακόμα ένας κοινά αποδεκτός ορισμός για τα άτομα που παρουσιάζουν κάποια μορφή δυσλειτουργίας. Υπάρχει μία μεγάλη ποικιλία περιπτώσεων και έχουν προταθεί διάφοροι όροι για να περιγράψουν την “απόκλιση” από τη φυσιολογική σωματική και διανοητική ανάπτυξη. Ανάμεσα σε αυτούς τους όρους, οι πιο συχνά χρησιμοποιούμενοι είναι “άτομα με ειδικές ανάγκες”, “άτομα με ειδικές ικανότητες”, “άτομα με αναπηρία”.

Σύμφωνα με την Σιδηροπούλου-Δημακάκου, «ο όρος “Άτομα με ειδικές Ανάγκες” (“ΑμεΑ”) είναι αρκετά ευρύς και περιλαμβάνει όλα τα κοινωνικά αποκλεισμένα άτομα, δηλαδή τους μετανάστες, τους πρόσφυγες, τις γυναίκες, κ.λπ., καθώς και τα άτομα με αναπηρίες. Από την πλευρά της αναπηρίας, “άτομο με ειδικές ανάγκες” θεωρείται ο άνθρωπος που μπορεί να έχει μία ή και περισσότερες αναπηρίες, οι οποίες είναι πιθανό να εμποδίζουν την κοινωνική και επαγγελματική του αποκατάσταση. Η αναπηρία μπορεί να είναι σωματική (τύφλωση, κώφωση, παραπληγία, κ.λπ.), διανοητική (νοητική καθυστέρηση, δυσκολίες μάθησης, κ.λπ.) ή συναισθηματική (χρήση ουσιών, αλκοολισμός, κ.λπ.). Κατά συνέπεια, το άτομο αυτό θα διαφέρει από ένα φυσιολογικό (σωματικά, ψυχολογικά, νευρολογικά) άτομο, γεγονός που συχνά οδηγεί το πρώτο σε αισθήματα ανεπάρκειας και κατωτερότητας» (Φυτράκη 2003: 9).

Ο ορισμός που παραθέτει ο Δημητρόπουλος αναφέρει ότι: «το “άτομο με ειδικές ανάγκες” είναι το άτομο το οποίο δεν είναι σε θέση να συμμετέχει σε όλες τις

δραστηριότητες και να απολαμβάνει όλων των αγαθών που προσφέρει στα υπόλοιπα μέλη της η κοινωνία στην οποία ζει, εξαιτίας της κατάστασης κάποιου ή κάποιων από τα ψυχοσωματικά ή κοινωνικά χαρακτηριστικά του» (Φυτράκη 2003: 9).

Σύμφωνα με έναν τρίτο ορισμό, «ως “ΑμεΑ” ορίζονται τα άτομα με σοβαρές ανεπάρκειες, ανικανότητες ή μειονεξίες, που οφείλονται σε σωματικές βλάβες, συμπεριλαμβανομένων των βλαβών των αισθήσεων, ή σε διανοητικές ή ψυχικές βλάβες³, οι οποίες περιορίζουν ή αποκλείουν την εκτέλεση δραστηριότητας, η οποία θεωρείται κανονική για έναν άνθρωπο» (Αψούρη χ.χ.: 1).

Όσον αφορά ειδικότερα στην περίπτωση της Ελλάδας, ο νόμος 1566 του 1985 που αφορά την Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση και την Ειδική Αγωγή, ορίζει ότι: «“άτομα με ειδικές ανάγκες” θεωρούνται τα πρόσωπα τα οποία από οργανικά, ψυχικά ή κοινωνικά αίτια παρουσιάζουν καθυστερήσεις, αναπηρίες ή διαταραχές στη γενικότερη ψυχοσωματική κατάσταση ή στις επιμέρους λειτουργίες τους και σε βαθμό που δυσκολεύεται ή παρεμποδίζεται σοβαρά η παρακολούθηση της γενικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης, η δυνατότητα ένταξής τους στην παραγωγική διαδικασία και η αλληλοαποδοχή τους με το κοινωνικό σύνολο.

Στα άτομα αυτά περιλαμβάνονται:

- α) οι τυφλοί και όσοι έχουν σοβαρές διαταραχές στην όραση,
- β) οι κωφοί και οι βαρήκοοι,
- γ) όσοι έχουν κινητικές διαταραχές,
- δ) όσοι έχουν “νοητική καθυστέρηση”,
- ε) όσοι εμφανίζουν επιμέρους δυσκολίες στη μάθηση (δυσλεξία, διαταραχή λόγου και άλλα) ή είναι γενικά δυσπροσάρμοστοι,
- στ) όσοι πάσχουν από ψυχικές νόσους και συναισθηματικές αναστολές,
- ζ) οι επιληπτικοί,
- η) οι χανσενικοί (λεπροί),
- θ) όσοι πάσχουν από ασθένειες που απαιτούν μακρόχρονη θεραπεία και παραμονή σε νοσηλευτικά ιδρύματα, κλινικές ή πρεβεντόρια και

³ Η “νοητική υστέρηση” θεωρείται ως μία ξεχωριστή υποκατηγορία στην γενική κατηγορία των “ΑμεΑ”. Σύμφωνα με την Αμερικανική Εταιρία για την Νοητική Ανεπάρκεια, η “διανοητική υστέρηση” αναφέρεται σε γενική διανοητική λειτουργία σημαντικά κατώτερη από το φυσιολογικό, που εμφανίζεται κατά τη διάρκεια της αναπτυξιακής περιόδου και συνοδεύεται από ανεπάρκειες στην ικανότητα προσαρμογής.

ι) κάθε άτομο νηπιακής, παιδικής ή εφηβικής ηλικίας που δεν ανήκει σε μια από τις προηγούμενες περιπτώσεις και που παρουσιάζει διαταραχή της προσωπικότητας από οποιαδήποτε αιτία» (Κοτταρίδη, Καππή και Αδάμ 2001: 3-4).

Όλοι οι παραπάνω ορισμοί, άλλος σε μεγαλύτερο και άλλος σε μικρότερο βαθμό, παρουσιάζουν ένα κοινό χαρακτηριστικό. Συνδέουν αιτιολογικά την παρέκκλιση από τη φυσιολογική σωματική και διανοητική ανάπτυξη με περιορισμένη δυνατότητα κοινωνικής ενσωμάτωσης. Το “άτομο με ειδικές ανάγκες” εξετάζεται μόνο από την πλευρά του “ελαττώματος”, του “μειονεκτήματος” που παρουσιάζει και θεωρείται ως ο κύριος υπεύθυνος για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει στην καθημερινή του ζωή. Η αναπηρία μπαίνει, έτσι, σε πρώτο πλάνο και φαίνεται ότι καθορίζει ολόκληρη την προσωπικότητα του ατόμου. Η θεώρηση αυτή έχει ως αποτέλεσμα οι οποιοσδήποτε δυσλειτουργίες των ατόμων αυτών να αντιμετωπίζονται αποκλειστικά και μόνο από την σκοπιά της ιατρικής επιστήμης και η φιλανθρωπία να αποτελεί την πλέον κυρίαρχη και ενδεδεδειγμένη πολιτική.

Στο ίδιο περίπου κλίμα, αν και περισσότερο φορτισμένος συναισθηματικά, κινείται και ο όρος “άτομα με ειδικές ικανότητες”. Το “άτομο με ειδικές ικανότητες” θεωρείται και πάλι εξ ορισμού ανίκανο να αντεπεξέλθει πλήρως στις επαγγελματικές και κοινωνικές του υποχρεώσεις. Όταν μάλιστα πετύχει κάτι τέτοιο, παρ’ όλες τις δυσκολίες και την υποκριτική, ρατσιστική στάση πολιτείας και κοινωνίας, αυτό δεν θεωρείται αποτέλεσμα σκληρής και επίμονης δουλειάς, αλλά αποτέλεσμα των “μαγικών” ικανοτήτων που ξαφνικά απέκτησε και που κανονικά δεν θα έπρεπε να έχει...

Η κυρία Μπερνιδάκη - Άλντους, βουλευτής και πρόεδρος της Ειδικής Διακομματικής Επιτροπής για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που απασχολούν τα Άτομα με Αναπηρία -τυφλή η ίδια- αναφέρει σχετικά με τους δύο παραπάνω όρους:

«Όμως το να μουν όλοι σε ένα γενικό τσουβάλι και ο ανάπηρος να θεωρείται ανίκανος για κάθε εργασία, αυτό πρέπει να σταματήσει. Πιστεύω ότι αυτή η κατάσταση οφείλεται κυρίως στις προκαταλήψεις και την έλλειψη πληροφόρησης για τις ικανότητες των αναπήρων που παραμένουν παρά την αναπηρία τους. Εγώ εδώ θέλω να τονίσω ότι οι ανάπηροι δεν έχουν ειδικές ικανότητες, εγώ έχω την ικανότητα να μιλάω αυτή τη στιγμή όπως την έχει κι η φίλη μου η Κατερίνα στο ακροατήριο. Δεν είναι ειδική ικανότητα το να μιλάς, απλώς είναι μία ικανότητα που δεν την έχασα τότε που τυφλώθηκα.

Ως άτομο με αναπηρία λοιπόν η ίδια, θέλω να τονίσω ότι μπορεί η αναπηρία να συνεπάγεται και ιδιαίτερες ανάγκες και βεβαίως συνεπάγεται και ιδιαίτερες ανάγκες, και εγώ αυτή τη στιγμή διαβάζω από τη γραφή Μπρέιγ, αλλά η πληροφορία που έρχεται στον εγκέφαλό μου είναι ίδια με τον κύριο Πορτοσάλτε, αν διάβαζε το ίδιο κείμενο με τα μάτια του. Έτσι λοιπόν, η αναπηρία συνεπάγεται και ιδιαίτερες ανάγκες, αλλά οι ανάπηροι διαθέτουν ακόμα πολλά ταλέντα και ικανότητες τα οποία αναμφισβήτητα μπορούν και πρέπει να αξιοποιηθούν προς όφελος όχι μόνο του ατόμου με αναπηρία, αλλά και της κοινωνίας γενικότερα» (Υπουργείο Εσωτερικών, Γενική Γραμματεία Επικοινωνίας - Γενική Γραμματεία Ενημέρωσης 2006α: 45).

Μέσα από την παραπάνω δήλωση γίνεται φανερό ένα πολύ σημαντικό στοιχείο. Η χρησιμοποίηση των όρων “άτομα με ειδικές ανάγκες” και “άτομα με ειδικές ικανότητες” συμβάλλει στη δημιουργία και διατήρηση των αρνητικών στερεοτύπων που δυσχεραίνουν σημαντικά την καθημερινότητα πολλών συμπολιτών μας. Η “μέση εικόνα” του ανθρώπου με αναπηρία που προβάλλεται είναι ως επί το πλείστον ψευδής και κινείται μεταξύ της νατουραλιστικής προσέγγισης της αναπηρίας ως έλλειψης και της θετικής υπερβολής. Έτσι, άλλοτε το ενδιαφέρον εστιάζεται αποκλειστικά και μόνο στην αναπηρία, η οποία αυτή καθεαυτή καθορίζει ολόκληρο τον άνθρωπο, κι άλλοτε έχουμε την εικόνα του “ατόμου με ειδικές ικανότητες”, του “ήρωα της ζωής που υπερβαίνει το πεπρωμένο του”.

Εκείνο που χρήζει ιδιαίτερης προσοχής, είναι ότι όταν χρησιμοποιούμε τον όρο “άτομα με ειδικές ανάγκες” υποδηλώνουμε ότι οι άνθρωποι με αναπηρία έχουν διαφορετικές βασικές ανάγκες από αυτές του υπόλοιπου πληθυσμού. Πόσο, όμως, αληθής μπορεί να είναι μία τέτοια διαπίστωση; Ένας άνθρωπος με μία σωματική ή διανοητική δυσλειτουργία έχει τις ίδιες ακριβώς βιολογικές και συναισθηματικές ανάγκες με όλους τους υπόλοιπους ανθρώπους. “Ειδικές” είναι οι ανάγκες που δημιουργούνται όταν σε έναν άνθρωπο δεν προσφέρονται οι δυνατότητες να ασκήσει βασικά δικαιώματα και να απολαμβάνει στοιχειώδη κοινωνικά αγαθά (Υπουργείο Εσωτερικών, Γενική Γραμματεία Επικοινωνίας - Γενική Γραμματεία Ενημέρωσης 2006β). Μία βασική ανάγκη μετονομάζεται σε “ειδική” όχι εξαιτίας της “ιδιαιτερότητας” του ανθρώπου με αναπηρία, αλλά εξαιτίας της “ιδιαιτερότητας” του κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού που δεν παρέχει τους κατάλληλους μηχανισμούς και εργαλεία. Ο όρος, επομένως, “άτομα με ειδικές ανάγκες” δεν έχει ουσιαστικό περιεχόμενο, είναι άκρως παραπλανητικός και υπονομευτικός και έχει απορριφθεί

από τους κεντρικούς φορείς εκπροσώπησης των “ΑμεΑ”. Το τελευταίο στοιχείο και μόνο αρκεί για την πλήρη κατάργηση του όρου.

Κατ’ αντιστοιχία, το ίδιο –και ίσως σε μεγαλύτερο βαθμό– παρωχημένος είναι και ο όρος “άτομα με ειδικές ικανότητες”. Στην προσπάθεια να προβληθεί μία θετική εικόνα του ανθρώπου με αναπηρία ως ενεργού πολίτη, έχουμε οδηγηθεί στο ακριβώς αντίθετο αποτέλεσμα, στη θετική υπερβολή, διαιωνίζοντας, έτσι, τη στερεοτυπική αντίληψη γύρω από τα θέματα της αναπηρίας. Ως “άτομα με ειδικές ικανότητες” παρουσιάζονται συνήθως οι άνθρωποι με “νοητική υστέρηση”⁴. Το να θεωρήσουμε όμως τη νοητική ή οποιαδήποτε άλλη μορφή αναπηρίας ως “ειδική ικανότητα” είναι το λιγότερο παράλογο και δεν αντανακλά σε καμία περίπτωση την καθημερινότητα των ανθρώπων με αναπηρία. Ο κύριος λόγος που συμβαίνει κάτι τέτοιο είναι ότι ο χαρακτηρισμός αυτός, εξαιτίας της αλόγιστης χρήσης του, παραπέμπει ευθέως στην αναπηρία και βάζει σε δεύτερη μοίρα τον άνθρωπο⁵. Όπως είναι λογικό, ο όρος έχει αποδοκιμαστεί από το σύνολο των ανθρώπων με αναπηρία ως εντελώς απαράδεκτος και αρνητικός κι επομένως, δεν υπάρχει κανένας απολύτως λόγος για συνέχιση της χρησιμοποίησης του στο μέλλον (Υπουργείο Εσωτερικών, Γενική Γραμματεία Επικοινωνίας - Γενική Γραμματεία Ενημέρωσης 2006β).

Οι όροι “άτομα με ειδικές ανάγκες” και “άτομα με ειδικές ικανότητες” εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται από αρμόδιους φορείς και υπηρεσίες, αλλά και από τους απλούς πολίτες. Ωστόσο, η ισχύς τους έχει αποδυναμωθεί αρκετά και αντ’ αυτών προτάθηκε διεθνώς η χρησιμοποίηση του όρου άτομα με αναπηρία. Η κίνηση αυτή ακολουθήθηκε και από την Ελλάδα και έτσι, με την αναθεώρηση του Συντάγματος το 2001 (αρθ.21, παρ.6) καθιερώθηκε ο όρος άτομα με αναπηρίες σε αντικατάσταση του όρου “άτομα με ειδικές ανάγκες” (Κοτταρίδη, Καππή και Αδάμ 2001: 5).

Στη Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου δίνεται ο ακόλουθος ορισμός για το άτομο με αναπηρία: «ανάπηρος είναι κάθε πρόσωπο που είναι ανίκανο να αναλάβει μόνο του όλες ή μέρος των ατομικών και κοινωνικών φυσιολογικών αναγκών της ζωής και τούτο από ανεπάρκεια φυσικών ή διανοητικών ικανοτήτων» (Θεοδώρου 2005: 13).

⁴ Ως άνθρωποι με “ειδικές ικανότητες” παρουσιάζονται και τα άτομα που έχουν κάποια μορφή σωματικής αναπηρίας μόνο που στην περίπτωση αυτή ο χαρακτηρισμός συνδέεται με κάποια επιτυχία.

⁵ Χαρακτηριστικά τέτοια παραδείγματα βλέπουμε στα Μ.Μ.Ε. Πολλές φορές προβάλλονται θέματα ασήμαντα και δευτερεύοντα, τα οποία δεν θα προβάλλονταν σε καμία περίπτωση, εάν ο “πρωταγωνιστής” της είδησης δεν ήταν άνθρωπος με αναπηρία.

Το Δελτίο Πληροφοριών Ειδικής Αγωγής του ΥΠ.Ε.Π.Θ. (1994, σ. 37) αναφέρει τον εξής ορισμό: «ο όρος ανάπηρο άτομο σημαίνει κάθε άτομο ανίκανο να επιβεβαιώσει από μόνο του, ολικά ή μερικά, τις αναγκαιότητες για μια κανονική ατομική και κοινωνική ζωή, εξαιτίας μειωμένων σωματικών ή πνευματικών δυνατοτήτων που έχει εκ γενετής ή όχι. Η αναπηρία μπορεί να οριστεί ως ο σωματικός ή ψυχικός περιορισμός που επιβάλλει, ως συνέπεια, περιορισμούς σε κάποια από τις σημαντικές δραστηριότητες της ζωής του ατόμου. Ένας ανάπηρος εργαζόμενος είναι αυτός που η αναπηρία του τον εμποδίζει να εκτελέσει τα απαιτούμενα έργα στη δουλειά του ή να λειτουργήσει σε ένα εργασιακό περιβάλλον» (Φυτράκη 2003: 10).

Όπως παρατηρούμε, υπάρχει μία μεγάλη ποικιλία διοικητικών ορισμών της αναπηρίας, οι οποίοι δεν μπορούν να αποτελέσουν έγκυρο εργαλείο προσδιορισμού του τμήματος εκείνου του πληθυσμού, που περιλαμβάνεται πράγματι στον όρο ανάπηρος. Η αναπηρία κλιμακώνεται με βάση το άρθρο 27 του Ν. 1902/90 σε βαριά, απλή και μερική. Παρ' όλα αυτά, συναντούμε μεγάλη διαφορά όχι μόνο ως προς την προβλεπόμενη διάρκεια της αναπηρίας, αλλά και ως προς το ποιοτικό, εννοιολογικό της περιεχόμενο. Ακόμα και μέσα στο ίδιο νομοθέτημα ο όρος μπορεί να έχει διαφορετικό περιεχόμενο (Θεοδώρου 2005: 13).

Ωστόσο, το ευρύτατο αυτό πεδίο των διαφοροποιήσεων δεν οφείλεται τόσο στις πραγματικές ανάγκες και χαρακτηριστικά των ανθρώπων με αναπηρία, όσο στις “ανάγκες” και τα “χαρακτηριστικά” των αρμόδιων Υπουργείων και Ασφαλιστικών Ταμείων που περιορίζουν ή διευρύνουν τον όρο ανάλογα με τους εκάστοτε στόχους τους. Ο συνεχής περιορισμός των κονδυλίων για παροχές και προγράμματα, ο προσωρινός χαρακτήρας αυτών των προγραμμάτων, αλλά και η ψηφοθηρική εξαγγελία υποσχέσεων, κάνουν φανερή την “άγωνα” ωφελιμιστική λογική με βάση την οποία αντιμετωπίζονται τα θέματα της αναπηρίας.

Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, ανάμεσα στα διάφορα μοντέλα που αναπτύχθηκαν για να ερμηνεύσουν την αναπηρία, δύο είναι τα πλέον κυρίαρχα, το ιατρικό και το κοινωνικο-κατασκευαστικό.

Σύμφωνα με το ιατρικό μοντέλο, η αναπηρία θεωρείται ως πρόβλημα του ατόμου το οποίο προέρχεται από ασθένεια, τραύμα ή άλλη κατάσταση υγείας, η οποία απαιτεί ιατρική φροντίδα. Αρμόδιοι για την παροχή βοήθειας προς τα άτομα αυτά είναι οι ειδικοί επιστήμονες. Στην περίπτωση που η αναπηρία του ατόμου δεν

θεραπευτεί, η συμπεριφορά και η προσαρμογή του μεταβάλλεται (Φυτράκη 2003: 12).

Το μοντέλο αυτό κυριάρχησε για πολλές δεκαετίες στην επιστημονική σκέψη και πρακτική, στην κρατική πολιτική και την εκπόνηση προγραμμάτων, στην αμήχανη και απαξιωτική συμπεριφορά των πολιτών. Οι άνθρωποι με αναπηρία, βάσει ιατρικού μοντέλου, είναι οι αποκλειστικοί υπεύθυνοι για την αδυναμία που εμφανίζουν στην κοινωνική και επαγγελματική τους ανέλιξη και αποτελούν μία φυσικά και κοινωνικά κατώτερη κατηγορία ανθρώπων που ετεροκαθορίζεται από τις επιτυχίες ή αποτυχίες της ιατρικής επιστήμης και που είναι σχεδόν αδύνατο να προσφέρει ό, τι και οι υπόλοιποι “υγιείς” πολίτες στο κοινωνικό σύνολο. Είναι φανερό ότι η θεώρηση αυτή υποβιβάζει, όχι μόνο τη σημασία και τη δύναμη της ανθρώπινης προσωπικότητας, αλλά κυρίως το ρόλο του κοινωνικοοικονομικού περιβάλλοντος στη διαμόρφωση συμπεριφορών. Και αυτό, γιατί η αναπηρία δεν είναι τόσο ατομικό πρόβλημα όσο κοινωνικό ζήτημα και ως τέτοιο πρέπει να αντιμετωπιστεί.

Η παραπάνω πρόταση αποτέλεσε και τη βάση για την ανάπτυξη του κοινωνικο-κατασκευαστικού μοντέλου της αναπηρίας. Σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή, η αναπηρία είναι μάλλον αποτέλεσμα ενός πλέγματος συνθηκών που αναπτύσσονται στο κοινωνικό περιβάλλον και όχι ατομικό πρόβλημα. Κατά συνέπεια, η αντιμετώπισή της έχει ως απαιτούμενο τη συλλογική δράση και ευθύνη της κοινωνίας, έτσι ώστε ο άνθρωπος με αναπηρία να συμμετέχει σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Επιτροπή Κοινωνικής Πολιτικής 2002: 11).

Το μοντέλο αυτό μπορούμε να πούμε ότι προσβλέπει σε μία ουσιαστικότερη βελτίωση της θέσης των ατόμων με αναπηρία σε όλους τους τομείς της ζωής τους και πέρα από την ισχύ που μπορεί να έχουν τα οποιαδήποτε νομοθετήματα. Σύμφωνα με τους Barnes, French και Oliver είναι, επομένως, αναγκαίο η ίδια η κοινωνία να κατανοήσει ότι τα εμπόδια που συναντούν τα ανάπηρα άτομα προέρχονται από την ίδια την κοινωνική οργάνωση. Κι αυτό, γιατί η ίδια η κοινωνία και η οργάνωσή της καθορίζει όχι μόνο την ιατρική, κοινωνική και εκπαιδευτική αντιμετώπιση των αναπήρων, αλλά και τη δομή του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο ζούμε. Η συζήτηση γύρω από την αναπηρία δεν γίνεται πλέον με όρους φυσικής κατωτερότητας, αλλά με όρους κοινωνικής διάκρισης. Ο Oliver υποστηρίζει ότι τα φυσικά και κοινωνικά εμπόδια (οι κοινωνικές διεργασίες) είναι αυτά που εμποδίζουν τους αναπήρους από

την πλήρη συμμετοχή στην κοινωνική και οικονομική ζωή και όχι αυτή καθαυτή η βλάβη (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Επιτροπή Κοινωνικής Πολιτικής 2002: 11).

Για τους Silvers, Wasserman και Mahowald, η κοινωνία έχει την ηθική υποχρέωση να ανατρέψει τα εμπόδια που η ίδια έχει θέσει στα άτομα με αναπηρία. Απαιτείται, όμως, ιδιαίτερη προσοχή. Κοινωνία, φορείς και πολίτες δεν θα πρέπει να πέσουν στην παγίδα της προνομιακής μεταχείρισης. Ο ιδρυματισμός και η απομόνωση των “ειδικών ατόμων” δεν βοηθά στην κοινωνική τους ένταξη (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Επιτροπή Κοινωνικής Πολιτικής 2002: 11). Αντίθετα, εκείνο που συμβαίνει είναι να φυλακίζονται χιλιάδες άτομα σε ειδικά προγράμματα και ιδρύματα, να στιγματίζεται ακόμα περισσότερο η έννοια της διαφορετικότητας και να διαιωνίζεται μία κατάσταση και νοοτροπία που θέλει τους ανθρώπους με αναπηρία να ζουν απομονωμένοι στον δικό τους μικρόκοσμο, χωρίς να τους δίνεται η ευκαιρία να αλληλεπιδράσουν με το κοινωνικό σύνολο και να προσφέρουν σε αυτό.

Υποστηρίζεται από πολλούς ότι ο όρος αναπηρία δεν είναι και ο πλέον δόκιμος για να περιγράψει τη σωματική ή νοητική ατέλεια. Αυτό συμβαίνει, διότι η κοινωνία στο μεγαλύτερο μέρος της θα ορίσει την αδυναμία ως αναπηρία, αλλά και ο άνθρωπος θα υποφέρει από τον ορισμό αυτό. Ο Δρ. Σολ Γκόρντον επισημαίνει ότι η κοινωνία είναι αυτή που δημιουργεί την αναπηρία. Και ενώ οι περισσότερες αδυναμίες προέρχονται από γεννήσεις και ατυχήματα, η εξουθενωτική επίπτωση στη ζωή του παθόντος προκαλείται συχνά όχι τόσο από την “αδυναμία”, όσο από τον στερεότυπο τρόπο με τον οποίο οι άλλοι τον προσδιορίζουν ή του συμπεριφέρονται. Η Δρ. Ράιτ ενισχύει ακόμα περισσότερο το παραπάνω συμπέρασμα, υποστηρίζοντας ότι στην περίπτωση ενός ατόμου η αδυναμία είναι κάτι περισσότερο από μια ιατρική κατάσταση και μπορεί να αποτελεί, όπως και να μην αποτελεί, αναπηρία. «Ένα χαρακτηριστικό αποτελεί αναπηρία όταν καταβάλλει τον άνθρωπο συναισθηματικά, διανοητικά και σωματικά και θεωρηθεί ως σημαντικό εμπόδιο στην πραγματοποίηση συγκεκριμένων στόχων, όταν δηλαδή επηρεάζει δυσμενώς τις κοινωνικές σχέσεις» (Μπουσκάλια 1993: 22, 29).

Στο σημείο, όμως, αυτό θα πρέπει να προβούμε σε ορισμένες απαραίτητες διευκρινήσεις. Μπορεί το κοινωνικο-κατασκευαστικό μοντέλο ορθώς να επιρρίπτει ευθύνες στη στάση της κοινωνίας για την δυσμενή κατάσταση στην οποία βρίσκονται τα άτομα με αναπηρία στη σύγχρονη εποχή, ωστόσο δεν προσδιορίζει επακριβώς τον

τύπο της κοινωνίας αυτής. Είναι σαφές, όμως, ότι τα βασικά χαρακτηριστικά της καπιταλιστικής κοινωνίας και οι μηχανισμοί που τη διέπουν ασκούν καθοριστική επίδραση στην εμφάνιση και διατήρηση των συγκεκριμένων αρνητικών φαινομένων. Στην ουσία, το κοινωνικο-κατασκευαστικό μοντέλο προσεγγίζει επιφανειακά την αναπηρία, αδυνατώντας όχι μόνο να δώσει ικανοποιητικές εξηγήσεις για τις βαθύτερες αιτίες των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν τα άτομα με αναπηρία, αλλά και ικανοποιητικές απαντήσεις για τις μετέπειτα δυνατότητες υποστήριξης και δράση: Τι μπορεί να γίνει μετά; Ποια είναι τα κοινωνικά υποκείμενα που πρέπει να σταθούν δίπλα στα άτομα με αναπηρία πέρα από το στενό οικογενειακό κύκλο; Πώς θα εκμεταλλευτούμε τις δυνατότητες που μας παρουσιάζονται κ.ο.κ.

Ακόμη, παρόλο που δεν μπορούμε να αρνηθούμε ότι το μοντέλο της κοινωνικής κατασκευής βελτιώνει σημαντικά τον τρόπο αντιμετώπισης των ζητημάτων της αναπηρίας, εντούτοις διακρίνεται από σαφείς ελλείψεις και μεθοδολογικά σφάλματα που μπορεί να οδηγήσουν σε έναν άκρατο κοινωνιολογισμό. Πέρα από την αδυναμία εξέτασης της αναπηρίας στη δυναμική της διάσταση και την απουσία αναφοράς στις θετικές δυνάμεις αναπλήρωσης που διαθέτει ο ανθρώπινος οργανισμός (δύο σημεία που διαφοροποιούν ριζικά την προσέγγιση της πολιτισμικής-ιστορικής σχολής και που εξετάζουμε διεξοδικότερα στη συνέχεια), το κοινωνικο-κατασκευαστικό μοντέλο φαίνεται ότι “αγνοεί” την οργανική-βιολογική διάσταση του ανθρώπου και την όποια επίδραση έχει αυτή στην προσωπικότητα του ανθρώπου και στις συνθήκες διαβίωσης και εργασίας του. Μολονότι γίνεται αντιληπτό ότι οι κοινωνικές διεργασίες είναι αυτές που εμποδίζουν κατά κύριο λόγο τους ανθρώπους με αναπηρία από την αρμονική ανάπτυξη και την ενεργό συμμετοχή στην κοινωνική πραγματικότητα, θα ήταν λάθος κατά την ανάλυσή μας να αγνοήσουμε τις βιολογικές και ψυχοφυσιολογικές ιδιαιτερότητες του ατόμου που καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό και την προσωπικότητά του.

Σύμφωνα με τον Βαζιούλιν, «προσωπικότητα είναι ο άνθρωπος ως εσωτερική ενότητα κοινωνικού και ατομικού, είναι η ‘διάθλαση’ του κοινωνικού μέσω των ζωντανών ατόμων... Η νομοτελειακή ανάπτυξη του ανθρώπου ως προσωπικότητας συνεπώς εξαρτάται: 1) από το κοινωνικό περιεχόμενο που αφομοιώνει το άτομο και 2) από τις βιολογικές ροπές του ατόμου. Προσωπικότητα ... είναι η εσωτερική ενότητα, η οργανική συνένωση του μεν και των δε» (Πατέλης 2007α: 175). Κατά συνέπεια, και η αναπηρία δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αποκλειστικό προϊόν της κοινωνικής οργάνωσης, δεν αποτελεί μια καθαρά κοινωνική κατασκευή. Θα ήταν

ίσως ορθότερο στην περίπτωση αυτή να μιλούμε για τις κοινωνικές επιπτώσεις της αναπηρίας στο άτομο.

Από τα παραπάνω μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο προσδιορισμός των σχετικών εννοιών εξακολουθεί ακόμα και στις μέρες μας να αποτελεί ένα δισεπίλυτο πρόβλημα τόσο για την κοινωνία, όσο και για την επιστημονική κοινότητα. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (World Health Organization) στην προσπάθειά του να ενοποιήσει όλους τους υπάρχοντες ορισμούς, υιοθέτησε ένα αναλυτικό σχήμα που αποτελείται από τους όρους βλάβη, αναπηρία και μειονεξία ή μειονέκτημα.

Όπως αναφέρει ο Williams, με τον όρο βλάβη (impairment), εννοείται μία παθολογική κατάσταση, η έλλειψη μιας σωματικής, ψυχολογικής ή ανατομικής λειτουργίας. Πρόκειται, επομένως, για έναν γενικό όρο που περιλαμβάνει οποιαδήποτε παρέκκλιση παρουσιάζεται στη φυσιολογική δομή και λειτουργία του σώματος ή του πνεύματος. Ο όρος αναπηρία (disability) αναφέρεται στα αποτελέσματα που έχει η παθολογική αυτή κατάσταση στην ικανότητα του ατόμου να λειτουργεί φυσιολογικά. Υποδηλώνεται, δηλαδή, η απώλεια ή η μείωση της λειτουργικής ικανότητας ή της ικανότητας άσκησης μιας δραστηριότητας λόγω κάποιας βλάβης. Τα αποτελέσματα αυτά γίνονται αντιληπτά στην καθημερινή ζωή του ατόμου (π.χ. αυτοφροντίδα, εργασία κ.τ.λ.). Τέλος, ο όρος μειονεξία ή μειονέκτημα (handicap), αναφέρεται στις κοινωνικές επιπτώσεις της αναπηρίας στο άτομο, στα πολιτιστικά, κοινωνικά και οικονομικά αποτελέσματα. Ο όρος υποδηλώνει την ολική ή μερική αδυναμία εκπλήρωσης μιας λειτουργίας που κρίνεται φυσιολογική για ένα άτομο και μπορεί να είναι αποτέλεσμα βλάβης ή αναπηρίας. Δεν αποτελεί, επομένως, μόνο ιατρική διάγνωση, αλλά εκφράζει και την κοινωνική χροιά της βλάβης (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Επιτροπή Κοινωνικής Πολιτικής 2002: 10, Φυτράκη 2003: 10).

Το παραπάνω αναλυτικό σχήμα υιοθετήθηκε από τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας δηλαδή) και αποτέλεσε τη βάση για την εκπόνηση προγραμμάτων “προνοιακής προστασίας” των ανθρώπων με αναπηρία (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Επιτροπή Κοινωνικής Πολιτικής 2002: 10). Τα τελευταία, μάλιστα, χρόνια πραγματοποιείται στη χώρα μας μία αξιόλογη προσπάθεια από τη Γενική Γραμματεία Επικοινωνίας - Γενική Γραμματεία Ενημέρωσης του Υπουργείου Εσωτερικών με τη δημιουργία ειδικής ιστοσελίδας. Ο φορέας μέσω της ιστοσελίδας αυτής ξεκίνησε ένα δημόσιο διάλογο, από τον οποίο θα προκύψει ένα εγχειρίδιο με χρηστικές οδηγίες για τους

δόκιμους και αδόκιμους όρους που πρέπει να γνωρίζουν οι εργαζόμενοι στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, όταν καλύπτουν θέματα που έχουν σχέση με άτομα με αναπηρία⁶. Το γεγονός αυτό έχει εξέχουσα σημασία, αν αναλογιστούμε το τεράστιο μερίδιο ευθύνης που κατέχουν τα ΜΜΕ στη δημιουργία και διατήρηση των αρνητικών στερεοτύπων γύρω από τα θέματα της αναπηρίας. Έτσι, η προσπάθεια αυτή επικεντρώνεται στη γενική πρακτική αποφυγής χρήσης όρων και εκφράσεων που δημιουργούν σύγχυση, προσβάλλουν τους συμπολίτες μας με αναπηρία και μειώνουν την προσωπικότητα τους (Υπουργείο Εσωτερικών, Γενική Γραμματεία Επικοινωνίας- Γενική Γραμματεία Ενημέρωσης 2006β).

Παρ' όλα όμως τα προγράμματα που εκπονήθηκαν, τις διεθνείς διακηρύξεις και τις αντίστοιχες ρυθμίσεις, η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας των ανθρώπων με αναπηρία εξακολουθεί να παραμένει σε πρωταρχικά στάδια. Και αυτό, γιατί όπως είδαμε, η αναπηρία είναι ένα βαθύτερα κοινωνικό ζήτημα και επομένως χρειάζεται η πλήρης αναμόρφωση της κοινωνίας, ώστε όχι μόνο τα άτομα με αναπηρία, αλλά όλοι οι πολίτες να ζουν και να εργάζονται δημιουργικά προσφέροντας το μέγιστο των δυνατοτήτων τους για την αναβάθμιση του συνόλου.

Στην παρούσα εργασία, απορρίπτουμε τους όρους “άτομα με ειδικές ανάγκες” και “άτομα με ειδικές ικανότητες”, γιατί όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως θεωρούμε ότι υποβαθμίζουν την δύναμη της προσωπικότητας κάθε ανθρώπου και τον ρόλο που διαδραματίζει το κοινωνικό περιβάλλον στη διαμόρφωση συνθηκών διαβίωσης και εργασίας και στην εμφάνιση συγκεκριμένων στερεότυπων συμπεριφορών. Αντ' αυτών θα χρησιμοποιούμε τους όρους άτομα με σωματικές ή διανοητικές δυσλειτουργίες (ή διαταραχές), αν και πιστεύουμε ότι η ομαδοποίηση και η ταυτοποίηση εκατομμυρίων συνανθρώπων μας, που ο καθένας τους έχει διαφορετικά χαρακτηριστικά και ιδιαιτερότητες, ενέχει από μόνη της αρκετούς κινδύνους όπως και κάθε άλλη κατηγοριοποίηση ανθρώπων. Τέλος, όπου χρησιμοποιείται ο όρος αναπηρία ή άτομα με αναπηρία, αυτό θα γίνεται λαμβάνοντας πάντα υπόψιν τα ακόλουθα βασικά ζητήματα:

α) δεν πρόκειται να πραγματοποιηθούν ουσιαστικά βήματα βελτίωσης, αν δεν αναγνωριστεί η αυθεντία των ίδιων των ατόμων που παρουσιάζουν τις δυσλειτουργίες στα ζητήματα που τους απασχολούν και αν δεν τους επιτραπεί να

⁶ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τους δόκιμους και αδόκιμους όρους βλ. Παράρτημα Ι.

συμμετέχουν ενεργά στο σχεδιασμό και την υλοποίηση ερευνών, προγραμμάτων και πολιτικών και

β) η προσωπικότητα κάθε ανθρώπου είναι μοναδική, ξεχωριστή. Χωρίς να θέλουμε να υποβαθμίσουμε το γεγονός ότι η ίδια η αναπηρία αναπόφευκτα δημιουργεί προβλήματα στην ψυχοσωματική ανάπτυξη του ατόμου, θα πρέπει να γνωρίζουμε ότι κάθε άνθρωπος έχει στη διάθεσή του τις απαραίτητες θετικές δυνάμεις, τις οποίες μπορεί να κινητοποιήσει για να υπερβεί τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει και να ανακαλύψει εναλλακτικούς τρόπους αλληλεπίδρασης με τον εξωτερικό κόσμο.

Ο επιστήμονας, που πραγματικά ανέτρεψε τις αρχές και τις θεωρητικές αντιλήψεις της παραδοσιακής Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας και πρώτος προσέφερε μία συνολική, επιστημονική προσέγγιση των ζητημάτων της αναπηρίας, ήταν ο Λ. Βιγκότσκι. Για τον Βιγκότσκι, «η έλλειψη από μόνη της δεν κάνει κάποιον άνθρωπο ανάπηρο, δεν είναι αναπηρία, ατέλεια, ελλειμματικότητα, αρρώστια. Η οργανική ατέλεια, για παράδειγμα, δεν επιδρά άμεσα στην προσωπικότητα, διότι το μάτι και το αυτί δεν είναι μόνο φυσικά όργανα αλλά κοινωνικά όργανα και η απεικόνιση του κόσμου μέσω των αισθήσεων είναι κοινωνικά διαμεσολαβημένη» (Δαφέρμος 2002: 99-101).

Το σημαντικό αυτό ζήτημα της διαμόρφωσης της προσωπικότητας και της σχέσης προσωπικότητας και αναπηρίας θα μας απασχολήσει στις επόμενες ενότητες.

1.2 Η στερεοτυπική παρουσίαση των ατόμων με αναπηρία στη λογοτεχνία.

Η κοινωνία μας έχει τη συνήθεια να στιγματίζει, να περιθωριοποιεί και εν τέλει, να αποβάλλει οτιδήποτε απειλεί την “καλοδουλεμένη” ιεραρχία της και την αισθητική της τελειότητα. Το 10% περίπου των συμπολιτών μας είναι άτομα με αναπηρία, ποσοστό αρκετά υψηλό που λογικά συνεπάγεται επαρκή γνώση, μελέτες, έρευνες και νομολογία για τα ζητήματα που αφορούν στην αναπηρία και ορθή, αμερόληπτη αντιμετώπισή τους από το κοινωνικό σύνολο.

Και, όμως, παρόλο που δεν μπορούμε να αμφισβητήσουμε ότι πραγματοποιούνται κάποιες αξιόλογες προσπάθειες, η εικόνα της αναπηρίας που παρουσιάζεται εξακολουθεί να στηρίζεται σε σαθρές βάσεις. Ο άνθρωπος με αναπηρία εξακολουθεί να είναι για την κοινωνία ένας ζωντανός οργανισμός σωματικά και κοινωνικά ανίκανος, με προκαθορισμένα συναισθήματα, συμπεριφορά, προσωπικότητα. Έτσι, το “υγιές” τμήμα του κοινωνικού συνόλου, άλλοτε δείχνει τον οίκτο του με καλοστημένες εκδηλώσεις φιλανθρωπίας και άλλοτε υπέρμετρο και παράλογο “θαυμασμό” για τα εξωπραγματικά επιτεύγματα. Στην ουσία, όμως, πρόκειται για δύο διαφορετικές εκδηλώσεις του ίδιου φαινομένου. Άγνοια, φόβος και απόρριψη απέναντι στο “άσχημο”, το “παραμορφωμένο”, το “ατελές”.

Οι στερεοτυπικές αυτές απόψεις είναι δυστυχώς ακόμα και στις μέρες μας βαθιά ριζωμένες στην κοινωνική αντίληψη. Ένας εξαιρετικά πρόσφορος τρόπος για να παρουσιάσουμε μία συνοπτική εικόνα της κοινωνικής αντίληψης για την αναπηρία, είναι η λογοτεχνία. Και αυτό, γιατί η λογοτεχνία είναι κοινωνικό προϊόν και ως τέτοιο καθρεφτίζει ουσιαστικά την ταυτότητα της κοινωνίας μέσα στην οποία αναπτύσσεται και επενεργεί.

Στα λογοτεχνικά, λοιπόν, κείμενα, από την αρχαιότητα μάλιστα έως και σήμερα, υπάρχει διάχυτη η αντίληψη που καθιστά την ανθρώπινη προσωπικότητα ένα ευτελές υποπροϊόν της “φαινομενικής” πραγματικότητας. Η ταύτιση της “ψυχικής ασχήμιας” με τη σωματική ή διανοητική δυσλειτουργία αποτέλεσε για αιώνες μια συνήθη λογοτεχνική πρακτική, ενώ η καλοσύνη και η ευχάριστη προσωπικότητα αποτελεί στις περισσότερες περιπτώσεις αποκλειστικό χαρακτηριστικό της εξωτερικής ομορφιάς και αρτιότητας. Η εγγύηση, δηλαδή, της ηθικής υπόστασης του ατόμου είναι το αποτέλεσμα της ιατρικής του εξέτασης (Κουρουμπλής 1997).

Εκτός, όμως, από την προαναφερθείσα τακτική, διακρίνεται και μία εκ διαμέτρου αντίθετη τάση που παρουσιάζει τους ανθρώπους με αναπηρία ως άτομα με

ασυνήθιστη καλοσύνη και ανιδιοτέλεια. Στην περίπτωση αυτή, η σωματική ή διανοητική μη-αρτιότητα είναι έννοια ταυτόσημη με την αγαθότητα, την προσήνεια, την ανυστεροβουλία. Με έναν αυτόματο και ντετερμινιστικό τρόπο, δηλαδή, το ανάπηρο άτομο θεωρείται ότι διαθέτει μία ενάρετη προσωπικότητα. Αν και φαινομενικά η λογοτεχνική αυτή τακτική βρίσκεται στον αντίποδα της προηγούμενης, στην πραγματικότητα χρησιμοποιεί τα ίδια μέσα και εξυπηρετεί τον ίδιο σκοπό. Και στις δύο περιπτώσεις, η αναπηρία είναι αυτή που καθορίζει ολόκληρη την προσωπικότητα του ατόμου.

Μία ακόμη τακτική, η οποία παρατηρείται στα λογοτεχνικά κείμενα από την περίοδο μάλιστα της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας, είναι και η μεταφυσική θεώρηση της αναπηρίας ως μέσου για την επιβολή της θεϊκής βούλησης. Δεν υπάρχει αντιπροσωπευτικότερο ίσως παράδειγμα από την περίπτωση του Οιδίποδα, του οποίου η τυφλότητα αποτέλεσε την θεϊκή τιμωρία για τις πράξεις του έτσι ώστε να αποκατασταθεί το κακό και να επέλθει η Νέμεσις. Ο Σοφοκλής, με τον τρόπο αυτό, προσεγγίζει αιτιολογικά την αναπηρία εξισώνοντας την ηθική με την φυσική τυφλότητα (Υπουργείο Εσωτερικών, Γενική Γραμματεία Επικοινωνίας - Γενική Γραμματεία Ενημέρωσης 2006β).

Και η περίπτωση του Ομήρου, όμως, διαθέτει έντονο το μεταφυσικό στοιχείο. Μολονότι εδώ η τυφλότητα δεν αποτελεί θεία τιμωρία, η προσωπικότητα του ποιητή καθορίζεται και πάλι από τις βουλές της θεϊκής παρέμβασης. Η ιδιοφυΐα και το ταλέντο του αποτέλεσαν κατά κάποιο τρόπο το αντιστάθμισμα της αναπηρίας στην αίσθηση της όρασης⁷. Ο ίδιος, μάλιστα, στα έργα του αποδίδει στους ανθρώπους με τυφλότητα ειδικές ικανότητες μαντικής ενόρασης, όπως άλλωστε συμβαίνει και στο μεγαλύτερο μέρος της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας και ποίησης. Το ίδιο συμβαίνει και στην περίπτωση του θεού Ηφαίστου, ο οποίος αναπληρώνει με την σπουδαία τέχνη του το “πρόβλημα” της αναπηρίας⁸ (Κουρουμπλής 1997).

Η προσέγγιση της αναπηρίας, όμως, μέσα από μία μεταφυσική σκοπιά, δεν αποτελεί αποκλειστικό χαρακτηριστικό της ελληνικής λογοτεχνικής

⁷ Αξίζει να σημειώσουμε στο σημείο αυτό ότι, ενώ για την αριστοκρατία και την κοινότητα των θεών η αναπηρία στις περισσότερες περιπτώσεις συνοδεύεται από κάποιο ταλέντο ή δεξιότητα, για το σύνολο του φτωχού πληθυσμού η αναπηρία ισοδυναμούσε με καταδίκη στην επαιτεία και στη δυσάρεστη ζωή. Σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα οι ίδιοι οι γονείς τύφλωναν τα παιδιά τους, ώστε να προκαλούν ευκολότερα τον οίκτο. Διακρίνουμε, έτσι, το έντονο ταξικό περιεχόμενο που προσλαμβάνει η αναπηρία για την αρχαία ελληνική κοινωνία.

⁸ Παρόλο, όμως, το ταλέντο του, ο ίδιος αποτέλεσε αντικείμενο κοροϊδίας σε συμπόσιο των θεών στον Όλυμπο.

πραγματικότητας. Τα διεθνή λογοτεχνικά κείμενα έχουν να παρουσιάσουν μία μεγάλη γκάμα ηρώων με αναπηρία –σε πρωτεύοντες και δευτερεύοντες ρόλους– οι οποίοι είναι συνήθως τερατόμορφοι, άσχημοι και μοχθηροί, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις εμφανίζουν μία εξωπραγματικά καλοσυνάτη και ανιδιοτελή συμπεριφορά.

Ένα σημαντικό τμήμα της διεθνούς λογοτεχνίας που εμφανίζει τέτοιες μορφές ηρώων, είναι και τα παραμύθια. Χρησιμοποιώντας το συμβολισμό, τη φαντασία αλλά και στοιχεία από την καθημερινή πραγματικότητα, στο παραμύθι εμπεριέχονται όλες οι καταστάσεις της ζωής του ανθρώπου, διακρίνονται νοοτροπίες και στάσεις που απαντούν σε σημερινά ερωτήματα και αποκαλύπτονται στοιχεία για τις δομές και το πολιτιστικό και ιδεολογικό υπόβαθρο των εκάστοτε κοινωνιών. Για τον Λουκάτο και τον Woller, το παραμύθι αποτελεί ένα ντοκουμέντο πολιτισμού, στο οποίο έχουν αποτυπωθεί πάμπολλοι θεσμοί, καταστάσεις και πραγματικότητες (Τασιόπουλος 2006: 1-5).

Ένα ακόμη βαρυσήμαντο στοιχείο του παραμυθιού, είναι ότι αναγνωρίζεται ως αναντικατάστατο μέσο για τη γνωριμία του παιδιού με τον κόσμο και την αβίαστη είσοδό του σε αυτόν (Τασιόπουλος 2006: 4). Αναλογιζόμενοι το τελευταίο αυτό στοιχείο, μπορούμε να κατανοήσουμε πόσο σημαντικό ρόλο διαδραματίζει στη διαμόρφωση μιας υγιούς, ορθής και δημιουργικής αντίληψης του παιδιού για το σύνολο των ανθρωπίνων σχέσεων. Καθώς οι ήρωες με αναπηρία κατέχουν ένα πολύ μεγάλο τμήμα στις αφηγήσεις των παραμυθιών, είναι ιδιαίτερα σημαντικό αυτές οι αφηγήσεις να είναι απαλλαγμένες από προκαταλήψεις, δεισιδαιμονίες και στερεότυπες αντιλήψεις. Δυστυχώς, όμως, δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο.

Στο διάσημο «Άσχημόπαπο» του Άντερσεν για παράδειγμα, η διαφορετικότητα του μικρού ήρωα προκαλεί φόβο στους υπόλοιπους και τον οδηγεί στην απομόνωση. Όταν, όμως, αποκαλύπτεται ότι στην πραγματικότητα είναι ένας περήφανος κύκνος, τότε αμέσως εμπνέει σεβασμό και εκτίμηση στην υδρόβια κοινωνία (Μάλμου 1999: 12). Η αξία, δηλαδή, και η σπουδαιότητα ενός ατόμου είναι συνάρτηση της εξωτερικής του εμφάνισης και η εξιλέωση επέρχεται μόνο με εξάλειψη της διαφορετικότητας.

Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, οι ήρωες με αναπηρία παρουσιάζονται στα παραμύθια, αλλά και στη μυθοπλαστική λογοτεχνία των περασμένων χρόνων, ως προσωπικότητες που δεν έχουν καμία επίγνωση και εμπειρία των όσων συμβαίνουν γύρω τους. Στερούμενοι, μάλιστα, κάποιων σωματικών ή διανοητικών

χαρακτηριστικών, θεωρείται ότι δεν έχουν ούτε τη δύναμη αλλά ούτε και την ικανότητα να απολαύσουν τις χαρές της ζωής, να διάγουν έναν αξιοπρεπή βίο και να αποκτήσουν τα απαραίτητα αγαθά για τη διαβίωσή τους. Ανήκουν, έτσι, στο πλήθος του, σε μία κατώτερη κοινωνικά θέση, εξαρτώνται από τους “υγιείς” για να μετακινηθούν και προκαλούν φόβο και αποστροφή στη θέασή τους (Μάλμου 1999: 29).

Τα τελευταία χρόνια πραγματοποιούνται τόσο στον διεθνή, όσο και στον ελλαδικό λογοτεχνικό χώρο, αξιόλογες προσπάθειες για μία αντικειμενική παρουσίαση της ζωής και της προσωπικότητας των ατόμων με αναπηρία, η οποία θα είναι απαγκιστρωμένη από μεταφυσικές δοξασίες. Τα κείμενα αυτά μπορεί να διακατέχονται από αισθήματα στοργής και φροντίδας, απέχουν, όμως, πολύ από την αποδοχή των ατόμων αυτών ως ισότιμα μέλη της κοινωνίας. Και μολονότι καταγράφονται και περιπτώσεις αγάπης που οδηγούν στην αυτοθυσία, απουσιάζει παντελώς η κοινωνική πρόνοια και αναγνώριση (Μάλμου 1999: 34).

Η λογοτεχνία, όμως, δεν πρέπει να καλλιεργεί αισθήματα φόβου και υπεροχής περιθωριοποιώντας, έτσι, τα άτομα με αναπηρία, αλλά να είναι απαλλαγμένη από προκαταλήψεις, αμηχανία και αδεξιότητα. Σε μία κοινωνία που η ανώτερη ηθική αξία είναι η οικονομική ευμάρεια, η αποδοχή της διαφορετικότητας, της ελευθερίας και της ατομικότητας του κάθε ανθρώπου δεν πρέπει να αποτελεί επιλογή για τη λογοτεχνία αλλά αναγκαιότητα, όπλο στη μάχη για τη δημιουργία μίας ουσιαστικά ελεύθερης κοινωνίας.

1.3. Η έννοια της προσωπικότητας και το ασύστατο της θεωρίας των δύο παραγόντων

Όπως, λοιπόν, είδαμε και στις προηγούμενες ενότητες, τα άτομα με αναπηρία εξακολουθούν να αποτελούν για το κοινωνικό σύνολο μία “ειδική” κατηγορία ανθρώπων, με προκαθορισμένα συναισθήματα, συμπεριφορά, προσωπικότητα. Και ενώ εύλογα θα περίμενε κανείς η επιστημονική προσέγγιση του θέματος στο πέραςμα των χρόνων να απαγκιστρώνεται από τις μεταφυσικές δοξασίες, οι πραγματικές συνθήκες δεν μας επιτρέπουν να δεχθούμε την αισιόδοξη αυτή προοπτική.

Το σημαντικότερο ζήτημα στο οποίο θα αναφερθούμε στο σημείο αυτό, αφορά στις θεωρίες και στις μεθόδους που έχουν αναπτύξει η επιστήμη της φιλοσοφίας και της ψυχολογίας για τη μελέτη της προσωπικότητας και της ανάπτυξης του ανθρώπου. Οι θεωρίες αυτές στο μεγαλύτερο μέρος τους έχουν διαιρεθεί σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα, τα οποία ακολουθούν τις επιταγές των δύο κυρίαρχων φιλοσοφικών ρευμάτων, του ιδεαλισμού και του υλισμού⁹. Και ενώ έχουν γίνει αξιολογικά βήματα για τη διαμόρφωση μιας φυσικο-υλιστικής, επιστημονικής ψυχολογίας, γεγονός παραμένει ότι η επιστημονική κοινότητα έχει περιέλθει σε βαθιά κρίση, την οποία είναι πολύ δύσκολο να ξεπεράσει¹⁰.

⁹ «Ο ιδεαλισμός είναι βασικό ρεύμα της φιλοσοφίας, σύμφωνα με το οποίο το πνεύμα είναι η πρωταρχική ουσία, ενώ η ύλη είναι παράγωγη αρχή. Κατά συνέπεια, η ανθρώπινη ζωή καθορίζεται από τη συνείδηση που και αυτή κάθε φορά επηρεάζεται από το πνεύμα. Για τους υλιστές από την άλλη μεριά, η συνείδηση καθορίζεται από τη ζωή, από τους κοινωνικούς όρους και η ύλη είναι αυτή που αποτελεί την πρωταρχική ουσία, ενώ το πνεύμα το παράγωγο της ύλης. Πνεύμα (λόγος, ιδέα, νους) χωρίς ύλη δεν υπάρχει, ενώ υπάρχει ύλη χωρίς πνεύμα. Αυτό που λέμε σκέψη, νόηση, πνεύμα δεν είναι τίποτα άλλο παρά αντανάκλαση στην ανθρώπινη συνείδηση της υλικής πραγματικότητας του κάθε φορά ιστορικού γίνεσθαι». (βλ. Νιζάν χ.χ.: 7-8).

«Σύμφωνα με τους ιδεαλιστές και τη λεγόμενη φιλοσοφία του περσοναλισμού, η προσωπικότητα είναι μία ύπαρξη ουδέτερη, τόσο στη φυσική, όσο και στην ψυχική πλευρά του ανθρώπου. Το υπαρκτό πρόσωπο είναι αυτό που σχηματίζει τον πυρήνα και γύρω του περιστρέφονται οι διάφορες “σφαίρες”, εμπειρικές γνώσεις: το ταμπεραμέντο, ο χαρακτήρας, οι ικανότητες κ.τ.λ. Ο περσοναλισμός αναπτύχθηκε με την πάροδο των χρόνων προς διάφορες κατευθύνσεις. Μία από τις παραλλαγές του ήταν και το δόγμα του Νίτσε για τον Υπεράνθρωπο το οποίο χρησιμοποιήθηκε από το Γ' Ράιχ και στιγμάτισε την ιστορία της ανθρωπότητας». (βλ. Ινστιτούτο Ψυχολογίας της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ 1981: 10-11)

¹⁰ Αυτό δεν σημαίνει, βέβαια, ότι η αντιπαλότητα υλισμού-ιδεαλισμού μπορεί και πρέπει να διατηρηθεί σε όλα τα στάδια της αναπτυξιακής πορείας της ανθρωπότητας. Βάση για την ιδεαλιστική, αλλά και για την υλιστική αντίληψη της ιστορίας, δεν είναι άλλη από τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, τον διαχωρισμό μεταξύ φυσικής και διανοητικής εργασίας, που όπως είναι αναμενόμενο αποκτά την πλήρως ανεπτυγμένη του μορφή στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία. Η ύπαρξη του καταμερισμού φυσικής και διανοητικής εργασίας διατηρεί όχι μόνο την διάκριση μεταξύ υλισμού και ιδεαλισμού, αλλά και την αναγκαιότητα της επιστημονικής επεξεργασίας τους και της μεταξύ τους διαπάλης. Ωστόσο, δεν θα πρέπει να αγνοούμε την αισιόδοξη προοπτική του μέλλοντος, την δυνατότητα υπέρβασης της διάκρισης φυσικής και διανοητικής εργασίας και επομένως, της διάκρισης υλισμού και ιδεαλισμού που ενυπάρχει ήδη στην κεφαλαιοκρατική και κυρίως στη σοσιαλιστική κοινωνία και γίνεται πραγματικότητα στην ανώτατη φάση του κομμουνισμού. Στην ώριμη κομμουνιστική κοινωνία

Παρόλο που τα κυρίαρχα επιστημονικά ρεύματα μελέτης της προσωπικότητας παρουσιάζουν μεταξύ τους αισθητές διαφορές, αντιθέσεις και συγκρούσεις, στην ουσία χρησιμοποιούν την ίδια μέθοδο, τη λεγόμενη θεωρία των δύο παραγόντων. Προσπαθούν, δηλαδή, να αναγάγουν το θεμελιώδες ζήτημα της διαμόρφωσης της ανθρώπινης προσωπικότητας σε ένα υπεραπλουστευμένο σύστημα δυαδικής ανάλυσης. Τί είναι αυτό που επηρεάζει περισσότερο τον καθορισμό της προσωπικότητας: οι βιολογικές καταβολές ή οι περιβαλλοντικές επιδράσεις; Το στοιχείο που καθιστά την κατεύθυνση αυτή ιδιαίτερα κρίσιμη για το θέμα που εξετάζουμε, είναι, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, το γεγονός ότι προδικάζει την πορεία που θα ακολουθήσει η ανάπτυξη και συνακολούθως η ζωή και το μέλλον ενός ανθρώπου με αναπηρία. Προτού, όμως, προχωρήσουμε σε μία κριτική προσέγγιση αυτού του δυαδικού συστήματος ανάλυσης, χρήσιμο είναι να κάνουμε κάποιες εννοιολογικές διασαφηνίσεις. Τι εννοούμε, πράγματι, όταν χρησιμοποιούμε τον όρο προσωπικότητα;

Σύμφωνα με τον Χαραλαμπόπουλο (1993: 17), «όταν χρησιμοποιούμε στον καθημερινό μας λόγο τον όρο προσωπικότητα, εννοούμε συνήθως την κοινωνική ακτινοβολία ενός προσώπου ή ορισμένες σημαντικές ικανότητες και αρετές του. Ετυμολογικά, ο όρος προσωπικότητα προέρχεται από τις λέξεις πρόσωπο, που είναι ελληνική, και προσωπείο ή persona που είναι λατινική. Η λέξη πρόσωπο εκπροσωπεί την όψη, τα φυσιολογικά χαρακτηριστικά ενός ανθρώπου. Η λέξη προσωπείο, από την άλλη μεριά, σημαίνει όχι μόνο τη μάσκα, αλλά και το χαρακτήρα, το ρόλο που υποδύεται ο ηθοποιός. Μπορούμε, επομένως, να συμπεράνουμε ότι ο όρος προσωπικότητα δεν δηλώνει μόνο την εμφάνιση, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του προσώπου ενός ανθρώπου που τον διαφοροποιούν από κάποιον άλλο, αλλά και τα πνευματικά, συναισθηματικά και ηθικά χαρακτηριστικά που βρίσκονται πίσω από την εμφάνιση και το προσωπείο και δεν είναι εκ πρώτης όψεως εμφανή». Η χρησιμότητα, επομένως, της λέξης απλώθηκε σε ολόκληρο τον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου (Ινστιτούτο Ψυχολογίας της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ 1981: 9).

Συναφής έννοια με αυτή της προσωπικότητας, είναι και η έννοια του χαρακτήρα. Αρχικά, ο όρος χαρακτήρας σήμαινε το εργαλείο με το οποίο χαράσσονταν κάτι. Στη συνέχεια, όμως, δήλωνε το αποτέλεσμα της χάραξης, δηλαδή

το θεμελιώδες αυτό ερώτημα της φιλοσοφίας δεν θα έχει νόημα ύπαρξης, η διάκριση υλισμού και ιδεαλισμού θα πάψει να υφίσταται κι αυτό, γιατί θα εκλείπει η ίδια η βάση γέννησής της, ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας. (βλ. Βαζιούλιν 2004: 427).

το αποτύπωμα, τη σφραγίδα, το χαρακτηριστικό γνώρισμα ενός πράγματος ή προσώπου (Χαραλαμπίδης 1993: 20). Σήμερα, ο όρος δηλώνει το σύνολο των πιο αξιοσημείωτων γνωρισμάτων της προσωπικότητας, τα στενά δεμένα και σχετικά σταθερά χαρακτηριστικά ενός δεδομένου ανθρώπου που εκφράζονται με τρόπο συστηματικό στις πράξεις του. Αποτελεί, δηλαδή, το σκελετό στη βάση του οποίου σχηματίζεται η προσωπικότητα. Πολλοί συγγραφείς ταυτίζουν λαθεμένα την έννοια του χαρακτήρα με αυτή της προσωπικότητας. Μπορεί κάθε γνώρισμα του χαρακτήρα να αποτελεί και γνώρισμα της προσωπικότητας, δεν συμβαίνει όμως και το αντίστροφο. Ο χαρακτήρας αποτελεί μια ιδιαίτερη δομή της προσωπικότητας. Είναι ο σύνδεσμος των πιο σημαντικών ιδιομορφιών της προσωπικότητας, τελείως δεμένων μέσα στη δομή τους και καθορίζει εξίσου τις διάφορες πλευρές της δραστηριότητας του ανθρώπου ως μέλους της κοινωνίας (Ινστιτούτο Ψυχολογίας της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ 1981: 33-40).

Ο χαρακτήρας, επομένως, αποτελεί μία γενική ιδιότητα της προσωπικότητας η οποία γίνεται ιδιαίτερα έκδηλη κατά τη διάρκεια της ανθρώπινης δραστηριότητας. Εκτός όμως από το χαρακτήρα, γενική ιδιότητα της προσωπικότητας αποτελούν και οι ανθρώπινες ικανότητες, ένα μοναδικό δηλαδή σύνολο από ιδιαίτερες ψυχικές, διανοητικές ικανότητες τις οποίες ενεργοποιεί ο άνθρωπος κατά τη διάρκεια της παραγωγικής δραστηριότητας. Οι ικανότητες αυτές δεν προκαθορίζουν το είδος της επαγγελματικής δραστηριότητας του ανθρώπου, ούτε σχηματίζονται μόνο από τις γνώσεις και τις συνήθειες του. Αποτελούν το σύνολο των σχετικά σταθερών γνωρισμάτων της προσωπικότητας, τα οποία όμως μεταβάλλονται υπό την επίδραση της εκπαίδευσης. Σχηματίζουν, έτσι, μία δυναμική δομή που με την αλληλεπίδραση με άλλες ιδιότητες της προσωπικότητας καθορίζουν την επιτυχία της εκμάθησης μιας δεδομένης επίπονης δραστηριότητας, της εκτέλεσής της και της τελειοποίησης του εκτελεστή (Ινστιτούτο Ψυχολογίας της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ 1981: 33-40).

Μία ακόμη έννοια που συνδέεται με αυτή της προσωπικότητας είναι και η ιδιοσυγκρασία. Για τον Χαραλαμπίδη (1993: 22), «ο όρος ιδιοσυγκρασία ή κράση δηλώνει το μοναδικό συναισθηματικό κόσμο του κάθε ανθρώπου και τον τρόπο έκφρασής του. Αποτελείται, δηλαδή, από συναισθήματα όπως η χαρά και η λύπη, η αισιοδοξία και η απαισιοδοξία, η ένταση και η αδράνεια και από τους ιδιαίτερους τρόπους, με τους οποίους τα συναισθήματα αυτά εκφράζονται στην καθημερινή ζωή του ανθρώπου». Η γέννηση του όρου ανήκει στον Ιπποκράτη και

στη Σχολή του που ανέπτυξαν μία τυπολογική θεωρία ταξινόμησης του ανθρώπινου χαρακτήρα με βάση τις τέσσερις ιδιοσυγκρασίες (αίμα, βλέννα, μαύρη και κίτρινη χολή). Η διάκριση μάλιστα των ανθρώπων σε Αιματώδεις, Φλεγματικούς, Χολερικούς και Μελαγχολικούς χρησιμοποιείται ακόμη και στις μέρες μας. Οι συνεχιστές του Ιπποκράτη θέλησαν να δουν στην αρχή αυτή των ιδιοσυγκρασιών την αιτία των ψυχολογικών ατομικών διαφορών (Ινστιτούτο Ψυχολογίας της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ 1981: 11). Τα γνωρίσματα, όμως, της ανθρώπινης προσωπικότητας δεν είναι δυνατό να καθορίζονται αποκλειστικά από τις φυσικές ιδιομορφίες του κάθε ανθρώπου. Ας επανέλθουμε, όμως, τώρα στην ανάλυση της θεωρίας των δύο παραγόντων.

Οι έρευνες γύρω από την προσωπικότητα οδήγησαν σε πολλούς ορισμούς και σε αναθεωρήσεις παλαιότερων απόψεων. Συνοψίζοντας όμως, μπορεί να διακρίνει κανείς δύο κεντρικές τάσεις.

Για πολλούς μελετητές, η προσωπικότητα θεωρείται ως ένας σχετικά σταθερός πυρήνας του κάθε ατόμου, ο οποίος διαμορφώνεται πρωταρχικά μέσω του μηχανισμού της κληρονομικότητας και δευτερευόντως από τις διάφορες περιβαλλοντικές επιδράσεις. Το κάθε άτομο δεν κληρονομεί έτοιμα τα διάφορα σωματικά, πνευματικά και ψυχικά του χαρακτηριστικά, αλλά λαμβάνει διαμέσου των γόνων των χρωμοσωμάτων των γονέων του όλες τις απαραίτητες βιολογικές δυνάμεις, ένα ακατέργαστο δηλαδή δυναμικό υλικό, το οποίο με τη βοήθεια και άλλων παραγόντων διαμορφώνει τα βιολογικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας. Σε πολλές περιπτώσεις, μάλιστα, η ανάπτυξη ορισμένων βιολογικών χαρακτηριστικών εξαρτάται και από τη δύναμη της βιολογικής καταβολής και από την ευεργετική επίδραση του περιβάλλοντος (π.χ. ανάστημα). Άλλα πάλι χαρακτηριστικά, όπως είναι η νοημοσύνη και η ιδιοσυγκρασία, εξαρτώνται σε σημαντικό βαθμό από τη δύναμη των βιολογικών δυνάμεων και τη λειτουργία των ενδοκρινών αδένων (Χαραλαμπίδης 1993: 29). Σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή, η ανθρώπινη προσωπικότητα διαμορφώνεται κυρίως από τις δυνάμεις και τις δυνατότητες που κληροδοτεί στο άτομο ο μηχανισμός της κληρονομικότητας, ενώ το περιβάλλον παίζει ένα δευτερεύοντα και υποβοηθητικό ρόλο.

Σύμφωνα όμως με την άλλη τάση, η προσωπικότητα θεωρείται ως το αποτέλεσμα της σχέσης του ατόμου με το άμεσο και έμμεσο περιβάλλον του ή ως συνάρτηση και σε πλήρη αντιστοιχία με τη σημασία και το ρόλο που αποδίδουν οι κοινωνικοπολιτικές δομές σε αυτήν (Κανακίδου 1996: Μέρος Πρώτο-Η έννοια της

προσωπικότητας). Η έννοια του περιβάλλοντος είναι αρκετά ευρεία και περιλαμβάνει καθετί που έρχεται σε άμεση ή έμμεση επαφή με τον άνθρωπο κατά τη διάρκεια της ζωής του και τον επηρεάζει (φυσικό, κοινωνικό, ψυχολογικό περιβάλλον) (Χαραλαμπίδης 1993: 36-37). Για τους μελετητές αυτούς επομένως, πρωταρχικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του ανθρώπου παίζουν οι περιβαλλοντικές επιδράσεις και όχι το βιολογικό υπόβαθρο του ατόμου.

Μπορεί εκ πρώτης όψεως οι δύο παραπάνω τάσεις να φαίνονται ιδεολογικά και πολιτικά αντίθετες, ωστόσο και οι δύο διατηρούν την ιδέα του διπλού προσδιορισμού της προσωπικότητας. Η όλη συζήτηση περιστρέφεται γύρω από το ζήτημα της αμοιβαίας σημασίας των δύο προσδιοριστικών παραγόντων, της κληρονομικότητας και του περιβάλλοντος (Λεόντιεφ χ.χ.: 175-176). Έτσι, ενώ για ορισμένους μελετητές το βιολογικό υπόβαθρο είναι αυτό που καθορίζει τα ατομικά χαρακτηριστικά του ατόμου με το περιβάλλον να παίζει έναν μάλλον υποστηρικτικό ρόλο, για ορισμένους άλλους ερευνητές, οι κοινωνικοπολιτιστικές δομές είναι αυτές που επεμβαίνουν στον βιολογικό παράγοντα και που διαμορφώνουν σε τελική ανάλυση την προσωπικότητα του ατόμου.

Η αντίληψη ότι η ανθρώπινη προσωπικότητα είναι ένας συνδυασμός των κληρονομούμενων δυνάμεων και των περιβαλλοντικών επιδράσεων, φαίνεται πράγματι αρκετά λογική. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του William Sidis, ενός παιδιού που στα δύο του χρόνια μπορούσε να διαβάσει, στα οκτώ του ανακάλυψε έναν νέο πίνακα λογαρίθμων, στα δέκα του μιλούσε έξι γλώσσες και στα έντεκα είχε γραφτεί στο Πανεπιστήμιο Harvard παραδίδοντας ταυτόχρονα μαθήματα στα μαθηματικά. Επειδή όμως ο πατέρας του τον μεγάλωσε καταπιέζοντάς τον, ο William σταδιακά έχασε το ενδιαφέρον του για τα μαθηματικά και αποφοιτώντας από το πανεπιστήμιο στα δεκάξι του ασχολήθηκε με άσχετες εργασίες, ενώ η συμπεριφορά του ήταν μελαγχολική, σχεδόν αντιστική (Αλαχιώτης 2004). Τί άλλο μας δείχνει η παραπάνω περίπτωση, αν όχι επιβεβαίωση της θεωρίας των δύο παραγόντων; Ο William αποτελεί γενετικά ένα χαρισματικό παιδί. Εφόσον, όμως, δεν αναπτύχθηκαν οι κατάλληλες γι' αυτόν περιβαλλοντικές συνθήκες, δεν μπόρεσε να αξιοποιήσει το ταλέντο του μέσα στην κοινωνία και να ζήσει ως ένας δημιουργικός, ολοκληρωμένος και ευτυχισμένος άνθρωπος.

Όσο αληθοφανής και αν μπορεί να φαίνεται η παραπάνω διαπίστωση, εν τούτοις υποπίπτει σε ένα σημαντικό σφάλμα. Δεν μας δίνει καμία ουσιαστική

εξήγηση για τα αίτια της συμπεριφοράς του William¹¹. Το βιολογικό υπόβαθρο και οι περιβαλλοντικές επιδράσεις αποτελούν τις απαραίτητες προϋποθέσεις, όχι όμως και τις πραγματικές αιτίες για τη γέννηση της προσωπικότητας του ανθρώπου. Ο σπουδαίος σοβιετικός ψυχολόγος Λεόντιεφ (χ.χ.: 180-181) επισημαίνει σχετικά:

«Το πρόβλημα δεν είναι καθόλου να διαπιστώσουμε πως ο άνθρωπος είναι ταυτόχρονα ένα φυσικό και κοινωνικό ον. Αυτή η αδιαφιλονίκητη πρόταση δεν κάνει τίποτα άλλο παρά να δείχνει τις διάφορες ποιότητες του συστήματος που εκδηλώνονται από τον άνθρωπο, όμως δεν μας πληροφορεί σε τίποτα για την ουσία της προσωπικότητάς του, για την γέννησή της. Όμως εδώ είναι το επιστημονικό έργο που απαιτεί να συλλάβουμε την προσωπικότητα σαν ένα νέο σχηματισμό ψυχολογικό που δημιουργείται στη διάρκεια των ζωντανών σχέσεων του ατόμου, σα συνέχεια των μεταμορφώσεων της δραστηριότητάς του. Όμως γι' αυτό, χρειάζεται αμέσως να ξεφύγουμε από την ιδέα πως η προσωπικότητα είναι το προϊόν της συνολικής δράσης διαφόρων δυνάμεων που μια απ' αυτές θα είναι κρυμμένη μέσα σε ένα σάκο (όποιο κι αν είναι το περιεχόμενο που βάζουμε σ' αυτόν) «στην επιφάνεια του δέρματος του ανθρώπου» και την άλλη δύναμη τοποθετημένη στον εξωτερικό περίγυρο, όποιες και αν είναι οι ερμηνείες που του δίνουν: δύναμη επίδρασης των ερεθισμών, πολιτισμικές μήτρες ή κοινωνικές προσδοκίες. Δεν μπορούμε να συναγάγουμε άμεσα μian ανάπτυξη αυτού που δεν αποτελεί παρά τις αναγκαίες του προκειμένες, όσο λεπτομερειακή και αν είναι η περιγραφή τους».

Στη γενικευμένη της μορφή, η θεωρία των δύο παραγόντων πραγματοποιεί ένα συνδυασμό του βιολογικού και του κοινωνικού παράγοντα προκειμένου να ερμηνεύσει τον ανθρώπινο ψυχισμό. Σταδιακά, όμως, οι αντιλήψεις αυτές παραχώρησαν τη θέση τους σε πιο συγκεκριμένες θεωρίες. Με την εμφάνιση του φρουδισμού και του νεοφρουδισμού, η έμφαση δινόταν πλέον στην ερμηνεία της εσωτερικής δομής της προσωπικότητας της ίδιας, στα επίπεδα που την αποτελούν και στις μεταξύ τους σχέσεις (Λεόντιεφ χ.χ.: 176).

Για τον θεμελιωτή της ψυχαναλυτικής κατεύθυνσης Σίγκμουντ Φρόιντ, η προσωπικότητα δομείται στη βάση της αλληλεξάρτησης των δομών του ψυχικού

¹¹ Θα μπορούσε άραγε ο William να είχε ξεπεράσει την αδιαμφισβήτητη αρνητική επίδραση που είχε στην προσωπικότητά του η συμπεριφορά του πατέρα του και να ζήσει μια ευτυχισμένη ζωή; Η ιστορική πραγματικότητα μας αποδεικνύει πως κάτι τέτοιο ήταν πιθανό. Είναι αντιεπιστημονική -και ιδιαίτερα απαισιόδοξη- η άποψη κατά την οποία ένα αυταρχικό οικογενειακό περιβάλλον οδηγεί μοιραία το άτομο σε προβληματική συμπεριφορά. Η ανθρώπινη προσωπικότητα δεν είναι δυνατό να αποτελεί ένα απλό άθροισμα των γενετικών και περιβαλλοντικών επιδράσεων.

οργάνου, δηλαδή του Εκείνου, του Εγώ και του Υπερεγώ¹², ενώ η όλη συμπεριφορά του ατόμου είναι σκόπιμη και αποβλέπει στην ικανοποίηση των βιολογικών ορμών και κυρίως της ορμής για ηδονή, της libido. Η διαμόρφωση της προσωπικότητας είναι μια πολύπλοκη διαδικασία η οποία εξαρτάται κυρίως από το είδος, το βαθμό και την ένταση της εξουσίας/ ελέγχου του ατόμου πάνω στις ενορμήσεις του. Η εξουσία αυτή μπορεί να ασκηθεί με διαφορετικούς τρόπους, αφενός με άμεση ικανοποίηση των αναγκών, πράγμα που συνεπάγεται άρνηση των περιορισμών που θέτει το περιβάλλον και αφετέρου με την επιβολή του ατόμου στις μη αποδεκτές κοινωνικά επικίνδυνες ενορμήσεις. Οι περιβαλλοντικές επιδράσεις νοούνται μόνο σε σχέση με σημαντικά πρόσωπα –όχι πράγματα, τα οποία διευκολύνουν ή παρεμποδίζουν την ικανοποίηση της βιολογικής ορμής. Η σημαντικότερη τέτοια σχέση, είναι η σχέση μητέρας–παιδιού η οποία θεωρείται ως πρότυπο για όλες τις μετέπειτα διαπροσωπικές σχέσεις. Για τον Φρόιντ, η προσωπικότητα διαμορφώνεται αμετάκλητα κατά την παιδική ηλικία (Παρασκευόπουλος 1985: 49-52, Κανακίδου 1996: Μέρος Πρώτο - Η έννοια της προσωπικότητας).

Η βιολογική ερμηνεία της συμπεριφοράς και ο πανσεξουαλισμός του Φρόιντ δεν έγιναν αποδεκτές από τους συνεχιστές του. Για τον Άντλερ η εξέλιξη της προσωπικότητας ρυθμίζεται από τα συναισθήματα μειονεξίας και τις τάσεις αναπλήρωσης των συναισθημάτων αυτών. Κύριο κίνητρο της συμπεριφοράς δεν είναι η ικανοποίηση των γενετήσιων ορμών, αλλά η κοινωνική αναγνώριση. Όταν το άτομο δεν μπορεί να ικανοποιήσει επαρκώς την ορμή αυτή, καταλήγει με σύμπλεγμα κατωτερότητας. Η προσωπικότητα θεωρείται και πάλι ότι διαμορφώνεται κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας, μόνο που εδώ δίνεται έμφαση στον ιδιαίτερο τρόπο ζωής του ατόμου. Ο Έρικσον, από την άλλη μεριά, υποστηρίζει ότι η ανθρώπινη προσωπικότητα διαφοροποιείται και αλλάζει καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής. Κάνοντας ένα συνδυασμό της βιολογικής και κοινωνιολογικής ερμηνείας της προσωπικότητας, ανέπτυξε τη βιοκοινωνική θεωρία κατά την οποία οι αλλαγές στην προσωπικότητα του ατόμου πραγματοποιούνται σε οκτώ διαδοχικά στάδια, στη διάρκεια των οποίων εμφανίζονται οι αντίστοιχες αναπτυξιακές κρίσεις του Εγώ. Σε κάθε στάδιο το Εγώ θέτει και επιδιώκει να πραγματοποιήσει έναν διαφορετικό σκοπό

¹² Το Εκείνο είναι συνάρτηση της κληρονομικότητας` αποτελεί τον ενορμητικό πόλο της ανθρώπινης προσωπικότητας και εκφράζεται ασυνείδητα. Το Εγώ προκύπτει από το Εκείνο` αποτελεί την αυτοεικόνα του ατόμου και είναι συνάρτηση των εμπειριών του. Από το Εκείνο διαμορφώνεται, επίσης, και το Υπερεγώ ως συνάρτηση του ανθρώπινου περιβάλλοντος και αποτελεί την τάξη του νόμου.

και ανάλογα με την έκβαση της προσπάθειας αυτής, το άτομο εγκαθιστά ένα θετικό ή ένα αρνητικό δομικό στοιχείο στην προσωπικότητά του (Παρασκευόπουλος 1985: 53-56).

Είναι φανερό ότι ο φροϋδισμός και ο νεοφροϋδισμός όχι μόνο δεν καταργούν τη θεωρία των δύο παραγόντων, αλλά αντίθετα την σπρώχνουν στα άκρα. Το ίδιο συνέβη και με τις άλλες θεωρίες ερμηνείας της προσωπικότητας στη βάση της εσωτερικής δομής της, όπως είναι για παράδειγμα και η κοινωνικο-πολιτισμική κατεύθυνση, η οποία δίνει έμφαση στους κοινωνικούς και πολιτιστικούς παράγοντες (ήθη και έθιμα, κοινωνική ζωή) για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας (Λεόντιεφ χ.χ.: 176-177). Η θεώρηση αυτή, που βασίστηκε κατά κύριο λόγο στις έρευνες της αμερικανίδας ανθρωπολόγου Margaret Mead πάνω σε πρωτόγονες φυλές, υποστηρίζει ότι οι θεσμοί και οι αξίες που επικρατούν στην κοινωνία παρεμβαίνουν στις ενδογενείς τάσεις και από την αλληλεπίδραση αυτή διαμορφώνεται η προσωπικότητα. Το τί μπορεί και τί πρέπει να επιτύχει το αναπτυσσόμενο άτομο κατά τη διάρκεια της ζωής του φαίνεται και στα εξελικτικά επιτεύγματα που καθορίζει κάθε κοινωνία, τα οποία μάλιστα πρέπει να πραγματώσει το άτομο για να νιώσει την προσωπική ευτυχία (Παρασκευόπουλος 1985: 62-63).

Η συνεισφορά της κατεύθυνσης αυτής στην ερμηνεία της ανθρώπινης προσωπικότητας είναι περισσότερο επιφανειακή απ' ότι φαίνεται. Όπως πολύ σωστά επισημαίνει ο Linton, φορείς του πολιτισμού μπορεί να είναι συγκεκριμένα άτομα, το τμήμα, όμως, του πολιτισμού που ενσαρκώνεται και εξατομικεύεται σε αυτούς δεν αποτελεί τόσο αυτό που είναι προσωπικό στον άνθρωπο, όσο αυτό που δεν είναι προσωπικό, όπως είναι για παράδειγμα οι γνώσεις, η γλώσσα, οι προκαταλήψεις κ.τ.λ. Για τον Λεόντιεφ (χ.χ.: 177-178), «η επίδραση των πολιτιστικών στοιχείων πάνω στον άνθρωπο αποτελεί αντικείμενο μελέτης της ιστορίας και της κοινωνιολογίας, όχι όμως και της ψυχολογίας». Η κοινωνικο-πολιτισμική κατεύθυνση, όπως βλέπουμε, υιοθετεί και αυτή με τη σειρά της το δυαδικό σύστημα ανάλυσης, μόνο που στην περίπτωση αυτή οι περιβαλλοντικές επιδράσεις νοούνται με τη μορφή των κοινωνικοπολιτισμικών προτύπων που καλείται να πραγματώσει το άτομο. Η κατεύθυνση αυτή παίρνει την πλέον αντιεπιστημονική της μορφή στην ανάπτυξη της θεωρίας των ρόλων.

Σύμφωνα με τη θεωρία των ρόλων που αναπτύχθηκε στην ολοκληρωτική της μορφή από τον George Mead, το άτομο κοινωνικοποιείται παίζοντας και μαθαίνοντας κοινωνικούς ρόλους. Ο ρόλος αντιπροσωπεύει την αναμενόμενη από τον κάτοχο μιας

θέσης συμπεριφορά, ενώ η διαδικασία της εκμάθησης κοινωνικών ρόλων συνεχίζεται σε όλη τη διάρκεια ζωής του ατόμου (Χαραλαμπίδης 1993: 63-64). Ο άνθρωπος επομένως, δεν κάνει τίποτα άλλο από το να αφομοιώνει διάφορους ρόλους, όπως είναι για παράδειγμα ο ρόλος του γιου, της κόρης, του πατέρα, του κακοποιού κ.τ.λ. Είναι αδιαμφισβήτητο ότι όλοι οι άνθρωποι καλούνται να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των ρόλων που αναλαμβάνουν καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους. Όπως, όμως, μας δια φωτίζει και ο Λεόντιεφ (χ.χ.: 179), «ο ρόλος δεν είναι μια προσωπικότητα, αλλά μια εικόνα που κρύβεται πίσω από την προσωπικότητα. Δεν θα ήταν καθόλου επιστημονικό να συνδέουμε την προσωπικότητα με προγραμματισμένη συμπεριφορά, έστω και αν αυτός ο προγραμματισμός επιτρέπει την αυτοτροποποίηση και την ανάπτυξη νέων προγραμμάτων και υποπρογραμμάτων». Σε τελική ανάλυση, επανέρχόμαστε ξανά στο ερώτημα του δυαδικού συστήματος ανάλυσης. Ποιός είναι ο πιο σημαντικός προσδιοριστικός παράγοντας, οι βιολογικές καταβολές ή οι περιβαλλοντικές επιδράσεις;

Η θεωρία των δύο παραγόντων που χρησιμοποιούν οι διάφορες κατευθύνσεις της ψυχολογίας και της φιλοσοφίας για να ερμηνεύσουν την ανθρώπινη προσωπικότητα, καταλήγει στην ουσία σε έναν χυδαίο εκλεκτικισμό. Είναι, πράγματι, πολύ εύκολο να θεωρήσουμε ότι ο ψυχισμός του ανθρώπου διαμορφώνεται από τον τυχαίο συνδυασμό των στοιχείων που κληροδοτούν σε εμάς οι γονείς μας και των όποιων επιδράσεων μπορούν να φτάσουν σε εμάς από το περιβάλλον, δεν είναι όμως καθόλου επιστημονικό. Μπορεί το δυαδικό σύστημα ανάλυσης να μας προσφέρει πλούσιο περιγραφικό υλικό, δεν μας προσφέρει όμως το ζητούμενο, τις πραγματικές αιτίες γέννησης της ανθρώπινης προσωπικότητας. Κι αυτό γιατί αγνοείται ένα πολύ σημαντικό στοιχείο, το γεγονός ότι ο άνθρωπος είναι υποκείμενο κοινωνικών σχέσεων και μόνο ως τέτοιο μπορεί να διαμορφώσει προσωπικότητα.

1.4. Προς μία επιστημονική προσέγγιση μελέτης της προσωπικότητας. Η ενότητα προσωπικότητας και συνείδησης. Η δραστηριότητα ως βάση της προσωπικότητας.

Η θεώρηση και η εξέταση του ανθρώπου ως μεμονωμένη και ανεξάρτητη μονάδα, η οποία είναι αποκομμένη από τον εξωτερικό κοινωνικό κύκλο που την περιβάλλει, δεν αντανakλά στο παραμικρό την ιστορική πραγματικότητα και δεν οδηγεί σε καμία ουσιαστική, επιστημονική αλήθεια. Ο άνθρωπος δεν αποτελεί απλά έναν ζωντανό οργανισμό, που όντας προικισμένος με φυσικές ιδιότητες και ικανότητες, λειτουργεί αυτόνομα και αναπτύσσεται σε έναν αντίθετο προς αυτόν αισθητό κόσμο. Καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του, ο άνθρωπος συνδέεται με τους άλλους ανθρώπους και με τα αντικείμενα και κατακτά, αφομοιώνει τον κόσμο μέσω της δραστηριότητάς του.

Για τον Βιγκότσκι, η κινητήριος δύναμη που υποχρεώνει και ωθεί τον άνθρωπο προς την ανάπτυξη, είναι η επίδραση της αναγκαιότητας. Η λογική, δηλαδή, της ανάπτυξης του ανθρώπινου χαρακτήρα υπόκειται στη λογική της οποιασδήποτε ανάπτυξης. Ό,τι αναπτύσσεται, αναπτύσσεται από αναγκαιότητα. Στη προκειμένη περίπτωση, η αναγκαιότητα αυτή συνίσταται στη βασική και καθοριστική αναγκαιότητά του ανθρώπου να ζει στο ιστορικό, κοινωνικό περιβάλλον και να αναπροσαρμόζει όλες τις οργανικές λειτουργίες με βάση τις απαιτήσεις που του αξιώνει αυτό το περιβάλλον. Μόνο ως συγκεκριμένη κοινωνική μονάδα μπορεί να υπάρξει και να λειτουργήσει ο ανθρώπινος οργανισμός (Βιγκότσκι 1983: 165). Η προσωπικότητα και ο χαρακτήρας¹³ του ανθρώπου δεν διαμορφώνονται μηχανιστικά μέσω του αθροίσματος των φυσικών του ιδιομορφιών και των επιδράσεων του περιβάλλοντος, αλλά δυναμικά, μέσω δηλαδή της ενότητας και της αλληλεπίδρασής του ανθρώπου με τον κοινωνικό του περίγυρο¹⁴.

Η παραπάνω διαπίστωση είναι ιδιαίτερα σημαντική για να ξεπεράσουμε μερικά ανυπέρβλητα έως τώρα μεθοδολογικά εμπόδια και να κατανοήσουμε την

¹³ Όπως αναφέραμε και σε προηγούμενο τμήμα, είναι λάθος να ταυτίζουμε την έννοια της προσωπικότητας με αυτή του χαρακτήρα. Εν τούτοις, καθώς ο χαρακτήρας αποτελεί τον “σκελετό” της προσωπικότητας και προς χάριν της ροής του κειμένου, δεν κρίνουμε σκόπιμο στην ενότητα αυτή να τονίζουμε κάθε φορά την εννοιολογική διαφοροποίηση των δύο όρων. Οι παρατηρήσεις που αφορούν στον χαρακτήρα, ισχύουν και για την προσωπικότητα.

¹⁴ Αυτό βέβαια, δε σημαίνει ότι το γενετικό υλικό και οι περιβαλλοντικές επιδράσεις πρέπει να αγνοούνται κατά τη μελέτη της προσωπικότητας. Σημαίνει ότι οι παράγοντες αυτοί πρέπει να εξετάζονται, όχι ως προσδιοριστικοί της προσωπικότητας, αλλά με τη μορφή των απαραίτητων προϋποθέσεων διαμόρφωσής της.

ουσία των φαινομένων που εξετάζουμε. Το σημαντικότερο ίσως λάθος που πραγματοποίησε η επιστημονική κοινότητα στη μελέτη του ανθρώπινου χαρακτήρα, είναι ότι αντιμετωπίζει αυτόν τον τελευταίο ως κάτι το στατικό και όχι ως ένα προτσές, ως μία συγκρότηση. Ανεξάρτητα από την όποια ερμηνεία μπορεί να δίνουν για τη διαμόρφωση της δομής του χαρακτήρα (διαφορές στη σωματική διάπλαση, στο ενδοκρινικό σύστημα ή στο ηλικιακό επίπεδο), οι προσεγγίσεις αυτές θεωρούν το χαρακτήρα ως κάτι έμφυτο στον άνθρωπο, ως ένα σταθερό και μόνιμο μέγεθος. Με αυτό τον τρόπο, όμως, πραγματοποιείται μία απλή καταγραφή, γενίκευση και ταξινόμηση των εμπειρικών δεδομένων και όχι μία ουσιώδης μελέτη τους που θα μας οδηγήσει σε γόνιμα συμπεράσματα και στην επίλυση ζητημάτων καταγωγής και ανάπτυξης (Βιγκότσκι 1983: 159-162).

Καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση μιας επιστημονικής προσέγγισης που θα έθετε το ζήτημα της προσωπικότητας και του χαρακτήρα στη δυναμική τους διάσταση, διαδραμάτισε η θεωρία της κλασικής εξαρτημένης μάθησης του ρώσου φυσιολόγου Ivan Pavlov. Ο Pavlov, μέσα από μία σειρά πειραμάτων σε ζώα, διαπίστωσε ότι ορισμένες αντανάκλαστικές κινήσεις μπορούν να τεθούν κάτω από τον έλεγχο νέων ερεθισμάτων. Μέσα σε ένα αυστηρά ελεγχόμενο μαθησιακό περιβάλλον, παρουσίαζε στο σκύλο τροφή και ταυτόχρονα, χτυπούσε ένα κουδούνι. Ο σκύλος αντιδρούσε με έμφυτο τρόπο` γέμιζε, δηλαδή, το στόμα του με σάλιο. Κατά την επανάληψη όμως των πειραμάτων, ο σκύλος αντιδρούσε με τον ίδιο έμφυτο τρόπο, ακόμα και στην περίπτωση που του δινόταν μόνο το δεύτερο ερέθισμα, ο ήχος δηλαδή του κουδουνιού. Παρατηρήθηκε, δηλαδή, το εξής παράδοξο που αποτελεί και την ουσία της κλασικής εξαρτημένης μάθησης: ένα ερέθισμα που αρχικά είναι ουδέτερο (ήχος κουδουνιού), μπορεί μέσω της επανάληψης και της ταυτόχρονης παρουσίας του με ένα φυσικό ερέθισμα (θέαση τροφής) να υποκαταστήσει αυτό το τελευταίο και να προκαλέσει από μόνο του μια φυσική αντίδραση (έκκριση σιέλου) (Παρασκευόπουλος 1985: 43, Χαραλαμπίδης 1993: 86-88).

Το στοιχείο που καθιστά το μηχανισμό της κλασικής εξαρτημένης μάθησης ιδιαίτερα σημαντικό, είναι ότι μας κατευθύνει στο να εξετάσουμε την ουσία των φαινομένων και στο να αποκαλύψουμε την προσωπικότητα στη δυναμική της, στο προτσές της κίνησης, της αλλαγής, της γέννησης και ανάπτυξης. Όπως υποστηρίζει ο Βιγκότσκι, μέσα από τη σκοπιά αυτή εμφανίζεται μία εντελώς καινούργια προοπτική έρευνας: όλα στην προσωπικότητα είναι οικοδομημένα πάνω στην κληρονομική, έμφυτη βάση και ταυτόχρονα, όλα πάνω της, είναι πάνω από τον οργανισμό, είναι

εξαρτημένα, δηλαδή κοινωνικά. Η κινητήριος, δηλαδή, δύναμη που προκαλεί τις αλλαγές, εξαρτάται από τις συνθήκες που αναπροσαρμόζουν την έμφυτη εμπειρία. Η έμφυτη αντίδραση αποτελεί απλώς το υλικό, τη βάση πάνω στην οποία μπορεί, μέσω των κοινωνικών συνθηκών που διαμορφώνονται, να αναπτυχθεί κάτι τελείως διαφορετικό. Καταλήγουμε, έτσι, σε ένα θεμελιώδες συμπέρασμα: *«το βιολογικό μέσω των κοινωνικών παραγόντων ξαναδένεται σε κοινωνικό. Το βιολογικό, το οργανικό, γίνεται προσωπικό. Το φυσικό, το απόλυτο, το αναμφισβήτητο γίνεται εξαρτημένο (σχετικό)»* (Βιγκότσκι 1983: 162-164).

Η καινούργια αυτή κατεύθυνση μας επιτρέπει να ανακαλύψουμε ποιά είναι η αναγκαιότητα που ωθεί τον άνθρωπο σε συγκεκριμένο είδος συμπεριφοράς και να κατανοήσουμε την εσωτερική λογική της ανάπτυξής του, ακόμα και στην περίπτωση που αυτή φαίνεται ιδιαιτέρως παράδοξη και δυσνόητη¹⁵. Δόθηκε, επομένως, το έναυσμα για την οικοδόμηση ενός ολοκληρωμένου, επιστημονικού πλαισίου που δεν θα περιοριζόταν σε μία απλή περιγραφή των φαινομένων, αλλά που θα εξέταζε αυτά τα φαινόμενα στην ουσία τους, ως φαινόμενα συγκεκριμένων ιστορικο-κοινωνικών συνθηκών. Το αποφασιστικό βήμα, που προώθησε την επιστήμη ένα βήμα πέρα και πάνω από τη θεωρία του Ρανλον, πραγματοποιήθηκε από τον Βιγκότσκι, ο οποίος έθεσε τη βάση για τη διαμόρφωση ενός ενιαίου συστήματος αντιλήψεων για τις ανώτερες ψυχικές λειτουργίες του ανθρώπου¹⁶.

Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, όταν χρησιμοποιούμε τον όρο ανώτερες ψυχικές λειτουργίες, εννοούμε εκείνες τις μορφές δραστηριότητας του ψυχισμού του ανθρώπου που δεν ενυπάρχουν στα ζώα και που έχουν εκούσιο, συνειδητό χαρακτήρα. Σε αντίθεση, μάλιστα, με τις κατώτατες ψυχικές λειτουργίες (άμεση αντίληψη, ακούσια προσοχή, φυσική μνήμη κ.τ.λ.), οι ανώτερες ψυχικές λειτουργίες (λεκτικοποιημένη αντίληψη, εκούσια, ενεργητική προσοχή, διαμεσολαβημένη μνήμη, ομιλία, νόηση κ.τ.λ.) αναπτύσσονται μέσω της χρήσης τεχνιτών μέσων για την εξασφάλιση του ελέγχου του ανθρώπου πάνω στην ίδια του τη συμπεριφορά

¹⁵ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των μαρτύρων που με χαρά και αγαλλίαση αντιμετώπιζαν τα βασανιστήρια που τους υπέβαλλαν. Πάνω στην έμφυτη αντίδραση (πόνος από τα βασανιστήρια), οικοδομήθηκε κάτι τελείως διαφορετικό (χαρά, αγαλλίαση). Οι μάρτυρες αναπροσάρμοσαν τις οργανικές τους λειτουργίες για να ξεπεράσουν τα εμπόδια, να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις που τους αξίωνε το κοινωνικό περιβάλλον και να ευτυχήσουν στη “μεταθανάτιο” ζωή. Όπως είναι κατανοητό, η περίπτωση αυτή -όπως άλλωστε και κάθε άλλη περίπτωση- δεν θα μπορούσε να εξεταστεί εκτός των ιστορικο-κοινωνικών πλαισίων που την περιβάλλουν. (βλ. Βιγκότσκι 1983: 164).

¹⁶ Η σύντομη αναφορά που θα ακολουθήσει περιέχει μόνο κάποιες εννοιολογικές δισαφηνίσεις. Οι ανώτερες ψυχικές λειτουργίες αποτελούν ένα κεφαλαιώδες ζήτημα για την ψυχολογία η ανάλυση του οποίου θεωρούμε ότι ξεφεύγει από τα πλαίσια της εργασίας αυτής.

(Δαφέρμος 2002: 142). Οι ψυχικές λειτουργίες που δίνονται από τη φύση, διαμεσολαβούνται από τις κοινωνικές σχέσεις και μετατρέπονται σε λειτουργίες ανώτερου επιπέδου ανάπτυξης (πολιτιστικές). Η μηχανική μνήμη γίνεται λογική, οι αυθόρμητες παραστάσεις γίνονται στοχο-προσηλωμένη σκέψη ή δημιουργική φαντασία, η παρορμητική κίνηση γίνεται λογική κ.λ.π. Οι ανώτερες ψυχικές λειτουργίες έχουν, επομένως, κοινωνική φύση και αποτελούν το ανώτατο επίπεδο ψυχισμού του ανθρώπου που γενικευμένα ονομάζεται συνείδηση (Βαγενάς 2003: 14).

Για τον Ρούμπινστάιν, η συνείδηση είναι γνώση, αντανάκλαση του αντικειμένου και τρόπος ζωής του υποκειμένου. Είναι αυτή που κατευθύνει τη δραστηριότητα του ανθρώπου υπό το πρίσμα της αδιάσπαστης αλυσίδας γεγονότων που την ενώνουν με το περιβάλλον και την ιστορία της κοινωνίας. Η συνείδηση και η πράξη, δηλαδή, αποτελούν τον σύνδεσμο του ανθρώπου με τον κόσμο. *«Αυτό που η πρόοδος της γνώσης περνάει από τον κόσμο στον άνθρωπο, παίρνοντας εκεί την φόρμα μιας ιδανικής ύπαρξης, διαθλάται μέσα στο υποκείμενο με τη μορφή σκέψεων και προθέσεων και ξαναγυρίζει στον κόσμο ενσαρκωμένη στην πράξη, διαμορφώνοντάς την και παίρνει μια υλιστική μορφή ύπαρξης»*. Η συνείδηση του ανθρώπου καθορίζεται από την επιρροή της κοινωνίας και ταυτόχρονα η δραστηριότητα του ανθρώπου επηρεάζει την κοινωνία. Αυτή η ενότητα συνείδησης και δραστηριότητας, γίνεται ιδιαίτερα κατανοητή μέσα από τη θέση του Λένιν: *«η ανθρώπινη συνείδηση όχι μόνο αντανακλά τον αντικειμενικό κόσμο, αλλά επίσης τον δημιουργεί... δηλαδή, ότι ο κόσμος δεν ικανοποιεί τον άνθρωπο και ότι ο άνθρωπος αποφασίζει να τον αλλάξει με την δραστηριότητά του»* (Ινστιτούτο Ψυχολογίας της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ 1981: 18-19).

Η συνείδηση αποτελεί, επομένως, μία ποιοτικά ανώτερη μορφή ψυχισμού που παρέχει στον άνθρωπο τεράστιες δυνατότητες γενίκευσης, αφαίρεσης συνδυασμών και ευελιξίας στη διαμεσολαβημένη ιδεατή και πραγματική αφομοίωση της πραγματικότητας. Με βάση τα παραπάνω, μπορούμε να διακρίνουμε δύο μορφές συνείδησης (κοινωνικής συνείδησης¹⁷): «από τη μια μεριά η συνείδηση συνιστά αντανάκλαση της υφιστάμενης πραγματικότητας και ιδεατή προτρέχουσα σύλληψη των αποτελεσμάτων της ανθρώπινης δραστηριότητας, αποτελεί δηλαδή γνώση και γνωστική διαδικασία κι από την άλλη μεριά συνιστά συνειδητοποίηση και

¹⁷ Η κοινωνική συνείδηση δεν αποτελεί απλά το άθροισμα των ατομικών συνειδήσεων των ανθρώπων, αλλά το προϊόν της δραστηριότητας της συλλογικής ομάδας, το προϊόν της δραστηριότητας των ατόμων που απαρτίζουν ένα ενιαίο σύνολο.

προτρέχουσα σύλληψη της αλληλεπίδρασης των ανθρώπων, των αμοιβαίων σχέσεων και της επικοινωνίας τους» (Πατέλης 2007α: 208-210). Η πρώτη πλευρά της συνείδησης προκύπτει κατά κύριο λόγο από τη σχέση του ανθρώπου προς τη φύση, ενώ η δεύτερη πλευρά από τις αμοιβαίες σχέσεις των ανθρώπων εντός της εργασίας, εντός της παραγωγής, από τις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής (Βαζιούλιν 2004: 233).

Όπως μπορούμε να συμπεράνουμε λοιπόν, το προτσές της προσωπικότητας είναι αναπόσπαστα δεμένο με την ανάπτυξη της συνείδησης. Η συνείδηση επιτρέπει στον άνθρωπο όχι μόνο να διακρίνει τον εαυτό του από τους άλλους, αλλά και να κατανοήσει την ουσία της ύπαρξής του, τον σύνδεσμό και την ενότητά του με τον φυσικό και κοινωνικό του περίγυρο και με την ιστορία της ανθρωπότητας. Ωστόσο, η συνείδηση απλώς ενδιαμεσοποιεί την προσωπικότητα και κατά κάποιο τρόπο τη συνοψίζει. Γίνεται, επομένως, κατανοητό ότι δεν είναι η συνείδηση που συνιστά τη βάση της προσωπικότητας, αλλά η δραστηριότητα.

Για τον Ένγκελς, «η εργασιακή δραστηριότητα είναι αυτή μέσα στην οποία και μέσω της οποίας ανακύπτει γενετικά και λειτουργικά η συνείδηση» (και συνακολούθως η προσωπικότητα του ανθρώπου ως φορέας συνείδησης). Σύμφωνα με τον Πατέλη, η εργασία δεν είναι ένας απλός μετασχηματισμός της φύσης για να παραχθούν προϊόντα που θα ικανοποιήσουν τις ανάγκες των ανθρώπων, αλλά ένας μετασχηματισμός που πραγματοποιείται από ένα σύνολο ανθρώπων. Για να παράγει ο άνθρωπος χρησιμοποιεί μέσα, εργαλεία. Τα εργαλεία, όμως, έχουν και αυτά τα ίδια παραχθεί από άλλους ανθρώπους και χρειάστηκε η συλλογική χρήση και βελτίωσή τους προκειμένου να χρησιμοποιηθούν στην εκτέλεση συγκεκριμένων εργασιών. Πρόκειται, επομένως, για μέσα εμπράγματης διαμεσολάβησης τα οποία συμπυκνώνουν κωδικοποιημένες μορφές και τρόπους συλλογικής δραστηριότητας. Κατά την ανάπτυξη όμως της εργασιακής δραστηριότητας, εμφανίζεται ένα εξίσου σημαντικό στοιχείο, η ανάπτυξη του «δεύτερου συστήματος σήμανσης» (ανώτερες ψυχικές λειτουργίες) του ανθρώπου, η οποία πραγματώνεται μέσω της χρήσης σημείων, συμβόλων (Πατέλης 2007α: 208-210). Ο άνθρωπος, με τον τρόπο αυτό, καταφέρνει όχι μόνο να δημιουργήσει μέσα και εργαλεία για να κατακτήσει τη φύση, αλλά να δημιουργήσει και “ψυχολογικά” εργαλεία για να κατακτήσει τις ίδιες τις ψυχικές του λειτουργίες (Βαγενάς 2003: 14). Ένα τέτοιο εργαλείο είναι και ο λόγος, ο οποίος επιτρέπει στον άνθρωπο να απελευθερωθεί από την κυριαρχία τυφλών, ασυνείδητων δυνάμεων και να μετασχηματίσει συνειδητά την ψυχική του

δραστηριότητα (Δαφέρμος 2002: 126)¹⁸. Οι παραπάνω συνθήκες καθιστούν το άτομο ικανό να διακρίνει τον εαυτό του από τον περίγυρό του, αλλά ικανό και στο να κατανοεί τον σύνδεσμό του με φύση και αλλήλους. Αναπτύσσει, δηλαδή, ο άνθρωπος συνείδηση και αυτοσυνείδηση και διαμορφώνει την προσωπικότητά του. Όπως εύστοχα είχε διατυπώσει ο Μαρξ, «μέσα στην παραγωγή οι άνθρωποι δεν δρουν μόνο πάνω στη φύση, αλλά και οι μεν πάνω στους δε». Η παραγωγική δραστηριότητα δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί χωρίς τη συνεργασία και την ανταλλαγή των δραστηριοτήτων μεταξύ των ανθρώπων. Σε αυτήν ακριβώς την επικοινωνία και την αλληλεπίδραση που αναπτύσσουν οι άνθρωποι κατά τη διάρκεια της παραγωγής, συνίσταται και η ουσία των ανθρωπίνων σχέσεων, δηλαδή των σχέσεων μεταξύ προσωπικοτήτων (Ινστιτούτο Ψυχολογίας της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ 1981: 25-26).

Ο προσανατολισμός της έρευνας, λοιπόν, στη μελέτη της προσωπικότητας, πρέπει να μετατοπιστεί από την αναζήτηση γνώσεων και ικανοτήτων δοσμένων από τη φύση ή το επίκτητο περιβάλλον, στο σύστημα δραστηριότητας που πραγματώνεται από αυτές τις γνώσεις και τις ικανότητες. Και για να χρησιμοποιήσουμε τον διαφωτιστικό λόγο του Βαζιούλιν (2004: 229):

«η εξέταση του ανθρώπου ως ατόμου, ως ενός όντος στο οποίο βιολογικό και κοινωνικό συνιστούν μια άμεση ενότητα, είναι η εξέταση της προϋπόθεσης του ανθρώπου ως προσωπικότητας. Η μετάβαση στην ανάλυση της εργασίας, της παραγωγικής σχέσης προς τη φύση, είναι η μετάβαση στην ανάλυση του ανθρώπου ως κοινωνικού όντος, στην ανάλυση της ουσίας του ανθρώπου. Ο άνθρωπος, στον βαθμό που είναι κοινωνικό όν –και όχι απλώς ένα βιολογικό όν– είναι προσωπικότητα. Εκείνο που χαρακτηρίζει την προσωπικότητα (το προσωπικό) είναι το ιδιαιδίως ανθρώπινο στοιχείο στον άνθρωπο»¹⁹.

Από τη στιγμή της γέννησής του, ο άνθρωπος συνδέεται με τους άλλους ανθρώπους και με τα αντικείμενα που τον περιβάλλουν. Και ενώ αρχικά οι σχέσεις

¹⁸ Ο καθορισμός της ανθρώπινης συμπεριφοράς ως συνειδητά ελεγχόμενης, διαφοροποίησε ουσιαστικά τον προσανατολισμό της σοβιετικής, πολιτισμικής-ιστορικής σχολής από την κατεύθυνση των υπολοίπων ρευμάτων στην ψυχολογία. Οι βάσεις τέθηκαν, όπως προαναφέραμε, από τον Βιγκότσκι με την μελέτη των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών και την εισαγωγή του “ψυχολογικού” εργαλείου.

¹⁹ Αξίζει να σημειώσουμε στο σημείο αυτό ότι για τον Βαζιούλιν, η προσωπικότητα αποκτά την μέγιστη ανάπτυξή της μόνο στην ανώτατη φάση του κομμουνισμού, όταν δηλαδή η διάρθρωση της επαναλαμβάνει τα βασικά γνωρίσματα της ώριμης ανθρώπινης κοινωνίας. Στην περίπτωση αυτή, κύριο στοιχείο της προσωπικότητας γίνεται η ζωτική δραστηριότητα που αναπτύσσει ο άνθρωπος για τα κοινωνικά συμφέροντα, για την ανθρωπότητα, δηλαδή η ζωτική δραστηριότητα υπό την ιδιότητα του συνειδητά κοινωνικού όντος. (βλ. Βαζιούλιν 2004: 284-289).

αυτές είναι αδιαφοροποίητες για το παιδί, στην πορεία της ανάπτυξής του αυτό ανακαλύπτει ολοένα και περισσότερο τον κόσμο της ανθρώπινης δραστηριότητας και τους δεσμούς του με την κοινωνία. Στο παιδί της προσχολικής ηλικίας για παράδειγμα, το παιχνίδι δεν αποτελεί μία απλή ενασχόληση με τα στοιχεία του άμεσου περιβάλλοντος, αλλά ένα μέσο για την αβίαστη είσοδό του στον κόσμο των “ενηλίκων”. Αναπαράγοντας πλασματικά τις ανθρώπινες πράξεις, τα παιδί αφομοιώνει τον περίγυρό του με τη μορφή της πράξης, κατακτά τον κόσμο των αντικειμένων ως έναν κόσμο ανθρώπινων αντικειμένων. Στο στάδιο όμως αυτό, η εξάρτηση από τους ανθρώπους του άμεσου περιβάλλοντος είναι ακόμη ιδιαίτερα έντονη. Καθώς μάλιστα το παιδί αντιλαμβάνεται αυτή την εξάρτηση –και στην ουσία τη θέση που κατέχει στο σύστημα των κοινωνικών σχέσεων–, είναι φυσικό η συμπεριφορά του να καθορίζεται από τις απαιτήσεις που του αξιώνει αυτό το περιβάλλον (γονείς, νηπιαγωγός κ.τ.λ.) (Λεόντιεφ 1945: 69-76).

Σημαντικό ρόλο στην πορεία της ψυχικής ανάπτυξης του παιδιού διαδραματίζει η είσοδός του στο σχολείο και η διαδικασία της μάθησης. Για μία ακόμη φορά το παιδί καλείται να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του περιβάλλοντος. Στην περίπτωση όμως αυτή έχουμε ένα ποιοτικώς ανώτερο στοιχείο. Δεν μιλάμε πλέον για υποχρεώσεις απέναντι στον στενό οικογενειακό κύκλο, αλλά για υποχρεώσεις απέναντι στην ίδια την κοινωνία. Το παιδί αναπτύσσει έναν ευρύτερο κύκλο επικοινωνίας (δάσκαλοι, συμμαθητές κ.τ.λ.), η δύναμη και η επιρροή του οποίου επισκιάζουν τον προηγούμενο καθοριστικό ρόλο της οικογένειας και του νηπιαγωγού. Η προετοιμασία των μαθημάτων γίνεται πλέον η άγουσα ασχολία, η δραστηριότητα που αναπροσαρμόζει όλη τη ζωή του παιδιού και στην ουσία αλλάζει τη θέση που αυτό κατέχει στο σύστημα των κοινωνικών σχέσεων (Λεόντιεφ 1945: 69-76).

Η ψυχική όμως ανάπτυξη του παιδιού δεν σταματά εδώ. Με το πέρασμα στη σχολική–εφηβική ηλικία, το παιδί αναπτύσσει νέες μορφές κοινωνικής ζωής. Συμμετέχει σε διάφορες εξωσχολικές εκδηλώσεις, χρησιμοποιεί τις φυσικές και διανοητικές του ικανότητες για να βοηθήσει την οικογένεια και τους φίλους του, εμφανίζει αληθινό ενδιαφέρον για την κατανόηση του κόσμου που το περιβάλλει. Με τον τρόπο αυτό το παιδί αλλάζει για μία ακόμη φορά θέση στο σύστημα κοινωνικών σχέσεων και μετατρέπεται σταδιακά σε έναν έφηβο με αυξημένη κριτική διάθεση και “ανήσυχο” πνεύμα (Λεόντιεφ 1945: 69-76). Ο ίδιος αυτός έφηβος είναι αυτός που σε

μερικά χρόνια θα ενταχθεί στην παραγωγική διαδικασία και θα ανακαλύψει εκ νέου τη σχέση του με τον περιβάλλοντα κόσμο και τους ανθρώπους...

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η αλλαγή της θέσης που κατέχει ο άνθρωπος κατά τη διάρκεια της ζωής του στο σύστημα των κοινωνικών σχέσεων, αποτελεί απαραίτητο μεν, όχι όμως και ικανό στοιχείο για την ανάπτυξη του ψυχισμού του. Αυτό που πραγματικά καθορίζει τον άνθρωπο είναι η ίδια η ζωή του, η άγουσα δραστηριότητα που αυτός αναπτύσσει σε κάθε στάδιο της εξέλιξης του υπό το καταλυτικό πρίσμα των δεδομένων ιστορικο-κοινωνικών συνθηκών. Μόνο με μία τέτοια προσέγγιση μπορούμε να κατανοήσουμε τη συμπεριφορά του ανθρώπου, το πώς αυτός διαμορφώνει τις κλίσεις και τα ενδιαφέροντά του και στην ουσία την προσωπικότητά του. Η διαμόρφωση της προσωπικότητας είναι ένα ενεργητικό προτσές αφομοίωσης-κατάκτησης του περιβάλλοντα κόσμου και ο ρόλος της έγκαιρης διαπαιδαγώγησης κυρίαρχος, καθώς επιδρά σε αυτή ακριβώς τη δραστηριότητα του ανθρώπου. Μόνο έτσι μπορούμε να κατανοήσουμε και την προσωπικότητα ενός ανθρώπου με αναπηρία, αλλά και να ανακαλύψουμε τους εναλλακτικούς δρόμους που αυτός μπορεί να ακολουθήσει για να ξεπεράσει τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει και να σχεδιάσει με αισιοδοξία το μέλλον του.

1.5 Ο σπουδαίος ρόλος της πολιτισμικής-ιστορικής προσέγγισης για την “άρση” των αρνητικών στερεοτύπων γύρω από την αναπηρία και τη διαμόρφωση ενός επιστημονικού πλαισίου έρευνας. Η σημασία του έργου του Βιγκότσκι.

Ο ψυχισμός του ανθρώπου, όπως είδαμε, δεν είναι δυνατό να αποτελεί ένα στατικό μέγεθος, ένα απλό άθροισμα θετικών και αρνητικών στοιχείων που προκύπτει από τις γενετικές καταβολές και τις περιβαλλοντικές επιδράσεις και με ελάχιστα περιθώρια αλλαγών κατά την πορεία της ανάπτυξης. Οι προσεγγίσεις που ακολουθούν το δυαδικό σύστημα ανάλυσης φαίνονται πράγματι αρκετά λογικές και σωστές, αλλά η ουσία είναι ότι απλώς περιγράφουν και ταξινομούν τα δεδομένα, δεν αναλύουν τίποτα και δεν ερμηνεύουν τίποτα και έτσι, δεν είναι σε θέση να μας δώσουν ικανοποιητικές εξηγήσεις για τα ζητήματα που μας απασχολούν. Το ίδιο συμβαίνει και στην περίπτωση της αναπηρίας, όπου αυτή εξετάζεται ως κάτι στατικό με τον άνθρωπο να κατέχει έναν παθητικό ρόλο και όχι στη δυναμική της.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της στατικής προσέγγισης στο ζήτημα της αναπηρίας, είναι η πλατιά διαδεδομένη χρησιμοποίηση ποσοτικών μεθόδων προσδιορισμού για τη μέτρηση της διανοητικής ηλικίας των παιδιών και την διερεύνηση των ατομικών διαφορών τους. Τα ψυχομετρικά τεστ αποτελούν ένα τέτοιο σύνηθες και “εύχρηστο” εργαλείο της παραδοσιακής Ψυχολογίας και Παιδαγωγικής και στηρίζονται στην παρακάτω μέθοδο: αρχικά το παιδί επιλύει ένα σύνολο από προβλήματα–ασκήσεις που θεωρείται ότι έχουν μεγάλη προσδιοριστική αξία για την νοητική ανάπτυξη. Έπειτα, συγκρίνουν τα αποτελέσματα που πέτυχε το συγκεκριμένο παιδί στα τεστ σε σχέση με αυτά των συνομηλίκων του και με βάση την απόκλιση από το μέσο όρο, το κατατάσσουν στην κατηγορία του “φυσιολογικού”, του “χαρισματικού” ή του “διανοητικά καθυστερημένου”.

Είναι φανερό ότι η παραπάνω μέθοδος διακρίνεται από μία ολοφάνερη ασυνέπεια. Πώς είναι δυνατόν αθροίζοντας μηχανιστικά και αυθαίρετα διαφορετικά φαινόμενα της ψυχικής ανάπτυξης να καταλήξουμε σε επιστημονικά συμπεράσματα για τη φύση της διανοητικής ανεπάρκειας; Τα αποτελέσματα των ψυχομετρικών τεστ μπορούν στην καλύτερη περίπτωση να μας δώσουν μόνο έναν επιφανειακό προσανατολισμό σχετικά με το επίπεδο διανοητικής ανάπτυξης και όχι ικανοποιητικές εξηγήσεις (Λεόντιεφ 1959: 191-192). Αυτό που πραγματικά συμβαίνει είναι ότι χρησιμοποιούμε ποσοτικούς δείκτες και αριθμητικά δεδομένα με τα οποία διαστρεβλώνεται η έννοια της “κανονικότητας” και στιγματίζεται αυτή της

“διαφορετικότητας”. Είναι πράγματι ανήθικο και σίγουρα αντιεπιστημονικό να θεωρούμε ότι ο διαφορετικός τρόπος με τον οποίο αναπτύχθηκε κάποιος άνθρωπος τον καθιστά αυτόματα “προβληματικό” και “καθυστερημένο”. Όπως πολύ σωστά επισημαίνει ο Βιγκότσκι: *«το παιδί, η ανάπτυξη του οποίου περιπλέκεται από κάποια αναπηρία δεν είναι ένα λιγότερο ανεπτυγμένο σε σχέση με τους συνομηλίκους του, αλλά ένα παιδί που έχει αναπτυχθεί με διαφορετικό τρόπο»* (Δαφέρμος 2002: 99).

Ακόμα και ως καθαρά περιγραφικά μέσα, τα τεστ νοητικής ανάπτυξης ενέχουν αρκετούς κινδύνους. Είναι πιθανό το παιδί σε κάποιο στάδιο της ζωής του να παρουσιάσει στρεβλή ή ακόμα και ελλιπή διαμόρφωση των διανοητικών του ενεργειών. Αν θεωρήσουμε την διανοητική ανάπτυξη του ανθρώπου ως κάτι στατικό και όχι ως ένα προτσές διαμόρφωσης διαφόρων επιπέδων διανοητικών ενεργειών²⁰, η χρησιμοποίηση ψυχομετρικών τεστ και η άκριτη αποδοχή της εγκυρότητάς τους θα μας οδηγήσει στη λαθεμένη εντύπωση της διανοητικής ανεπάρκειας του ατόμου (Λεόντιεφ 1959: 191-192). Το γεγονός αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς στις περισσότερες περιπτώσεις συνοδεύεται από ένταξη του παιδιού σε “ειδικό” σχολείο στο οποίο εφαρμόζονται “ειδικές” μέθοδοι διδασκαλίας και ακολουθείται “ειδικό” πρόγραμμα σπουδών²¹.

Για τον Βιγκότσκι, *«το «ειδικό» σχολείο από τον ίδιο του το χαρακτήρα είναι αντικοινωνικό»*. Αυτό σημαίνει ότι η ύπαρξη των “ειδικών” σχολείων, της “ειδικής” παιδαγωγικής μεταχείρισης ενισχύει τη θεώρηση των ατόμων με αναπηρία ως “ιδιαίτερη ράτσα”, ως “άτομα με ειδικές ανάγκες”, τα οποία πρέπει να αντιμετωπίζονται μέσω κάποιων ξεχωριστών οργανωτικών και θεσμικών μορφών. Τα σχολεία αυτά, όχι μόνο δεν βοηθούν τα άτομα με αναπηρία να αναπτύξουν τις απαραίτητες δυνάμεις για να ξεπεράσουν τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν και να αναπληρώσουν την αναπηρία τους, αλλά σταδιακά τα απομονώνει από το κοινωνικό περιβάλλον την ίδια στιγμή που η αλληλεπίδραση με το περιβάλλον αυτό και η χρησιμοποίηση των δυνάμεων του “άλλου” ανθρώπου αποτελεί το σημαντικότερο

²⁰ Η εξέταση των φαινομένων στη δυναμική τους διάσταση, είναι και το βασικό στοιχείο που διαφοροποιεί τη πολιτισμική-ιστορική προσέγγιση από την ιδεαλιστική ψυχολογία.

²¹ Θα πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι δυστυχώς δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις όπου τα άτομα με αναπηρία (και ιδίως τα άτομα με “νοητική υστέρηση”) δεν έχουν καμία απολύτως υποστήριξη και βοήθεια όχι μόνο από τη πολιτεία, αλλά και από το οικογενειακό τους περιβάλλον. Τα ιδρύματα, τα οποία λειτούργούν κάτω από άθλιες συνθήκες και στα οποία φυλακίζονται χιλιάδες άτομα με αναπηρία που αντιμετωπίζονται ως ζώα και όχι ως άνθρωποι υπάρξεις, είναι η μία όψη του νομίσματος. Η άλλη πλευρά, συνίσταται στον εγκλεισμό των ατόμων αυτών, όχι πλέον σε ιδρύματα, αλλά μέσα στο ίδιο τους το σπίτι. Είτε από υπερπροστασία, είτε από αδιαφορία, είτε από ντροπή για το “κακό” που τους συνέβη, οι ίδιοι οι γονείς πολλές φορές απομονώνουν τα παιδιά τους υποχρεώνοντάς τα με αυτόν τον τρόπο να ζήσουν όλη τους τη ζωή “υπό τη σκιά” της αναπηρίας τους.

στοιχείο για την “άρση” των αρνητικών συνεπειών της αναπηρίας (Δαφέρμος 2002: 102-103).

«Η οργανική ατέλεια δεν επιδρά άμεσα στην προσωπικότητα, διότι το μάτι και το αυτί δεν είναι μόνο φυσικά όργανα αλλά κοινωνικά όργανα και η απεικόνιση του κόσμου μέσω των αισθήσεων είναι κοινωνικά διαμεσολαβημένη» επισημαίνει ο Βιγκότσκι και μετατοπίζει τον προσανατολισμό της έρευνας από τη θεώρηση της αναπηρίας ως έλλειψης, στην διερεύνηση των χαρακτηριστικών της ανθρώπινης δραστηριότητας και των κοινωνικών σχέσεων, οι οποίες ασκούν καθοριστική επίδραση στη διαμόρφωση των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών του ανθρώπου. Θα πρέπει να γίνει κατανοητό, ότι οι στοιχειώδεις ψυχικές λειτουργίες (όραση, ακοή, όσφρηση κ.τ.λ.) είναι βιολογικά καθοριζόμενες και κατά συνέπεια δεν είναι δυνατό να εξασκηθούν και να βελτιωθούν πέρα από ένα ορισμένο επίπεδο. Η έμφαση πρέπει να δοθεί στις ανώτερες ψυχικές λειτουργίες, οι οποίες μπορούν με τη σωστά κατευθυνόμενη αγωγή να συμβάλλουν περισσότερο στην υπέρβαση των αρνητικών συνεπειών της αναπηρίας (Δαφέρμος 2002: 105-107).

Για την υπέρβαση των αρνητικών συνεπειών της τύφλωσης, για παράδειγμα, είναι φανερό ότι στο επίπεδο των στοιχειωδών λειτουργιών δεν είναι δυνατό να σημειωθούν σημαντικές βελτιώσεις. Η γνώση, όμως, που έχουμε για την πραγματικότητα, δεν αποτελεί άμεσο αποτέλεσμα των αισθητηριακών δεδομένων, αλλά ένα προτσές κατάκτησης-αφομοίωσης αυτής της πραγματικότητας. Όταν επομένως το κέντρο βάρους μετατοπιστεί στη σφαίρα σχηματισμού των εννοιών, της ομιλίας κ.τ.λ., σε έννοιες, δηλαδή, η διαμόρφωση των οποίων ξεφεύγει από τα στενά πλαίσια της άμεσης αισθητηριακής αντίληψης της πραγματικότητας, τότε η πραγματική επανόρθωση είναι εφικτή. Η απόσπαση και η απομόνωση του ανθρώπου από τον εξωτερικό κοινωνικό κύκλο στον οποίο ανήκει, οδηγεί σε υπανάπτυξη των ανώτερων ψυχικών λειτουργιών και συνθέτει το εποικοδόμημα της αναπηρίας. Με την ανάπτυξη, όμως, της συλλογικής σκέψης και δραστηριότητας, με τη χρησιμοποίηση, επομένως, των δυνάμεων του “άλλου” ανθρώπου, το άτομο με αναπηρία μπορεί να ανασυνθέσει τις ανώτερες ψυχικές λειτουργίες του και να ανακαλύψει εναλλακτικούς τρόπους αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον (Δαφέρμος 2002: 105-107).

Όπως βλέπουμε, στα κείμενα των μελετητών της πολιτισμικής-ιστορικής σχολής (Βιγκότσκι, Λεόντιεφ κ.α.), η ανάλυση δεν ξεκινά όπως και στην παραδοσιακή ψυχολογία από τις αδυναμίες ενός ανθρώπου με αναπηρία, αλλά από

τις δυνατότητες που αυτός έχει για να ξεπεράσει τις αρνητικές συνέπειες της αναπηρίας του. Η ύπαρξη μιας σωματικής ή διανοητικής δυσλειτουργίας δεν προκαθορίζει την προσωπικότητα ενός ανθρώπου και δεν τον καταδικάζει σε μια ζωή θλίψης, απομόνωσης και εξάρτησης κι αυτό γιατί μαζί με το “ελάττωμα” δίνονται και τα απαραίτητα κίνητρα για το ξεπέρασμά του. Τα κίνητρα αυτά προκύπτουν από τα εμπόδια που συναντά ο άνθρωπος κατά το προτσές διαμόρφωσης του χαρακτήρα του. Σύμφωνα με τον Βιγκότσκι, *«η ύπαρξη των εμποδίων δημιουργεί «στόχο» για τις ψυχικές πράξεις, δηλαδή εισάγει στην ανάπτυξη του ψυχισμού την προοπτική του μέλλοντος, κι η ύπαρξη αυτού του «στόχου» δημιουργεί το κίνητρο για την επιδίωξη προς την αναπλήρωση»*²². Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι το ελάττωμα από μόνο του είναι ικανό να αναπληρώσει την αναπηρία, να μετατραπεί σε ταλέντο. Απαιτείται σκληρός αγώνας και το αποτέλεσμα θα εξαρτηθεί από το μέγεθος του ελαττώματος και από τον πλούτο του ταμείου αναπλήρωσης, δηλαδή από τις αναπληρωματικές δυνάμεις του οργανισμού. Η δυνατότητα, όμως, για αναπλήρωση της αναπηρίας υπάρχει κι όσο υπερβολικά αισιόδοξο και αν μας φαίνεται αυτό είναι εφικτό, γιατί στηρίζεται σε αντικειμενικά επιστημονικά δεδομένα (Βιγκότσκι 1983: 170-174).

Η αναπηρία δεν συνεπάγεται μοιραία καταδίκη του ανθρώπου, δεν προκαθορίζει το μέλλον του. Ο κάθε άνθρωπος διαθέτει ένα τεράστιο κεφάλαιο από ψυχικές δυνάμεις που μπορεί να ενεργοποιήσει και να αναπτύξει για να ξεπεράσει τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει και για να ζήσει αρμονικά με το περιβάλλον και με τους συνανθρώπους του. Δεν θα πρέπει, όμως, να αγνοήσουμε ότι εκτός από την καλλιέργεια των ψυχικών ικανοτήτων, υπάρχει και ένα δεύτερο εξίσου σημαντικό στοιχείο, ο καταλυτικός ρόλος της τεχνολογίας. Τα τελευταία, μάλιστα, χρόνια η ανάπτυξη της τεχνολογίας ήταν τόσο αλματώδης και τα τεχνολογικά επιτεύγματα τόσο πρωτοπόρα, που καθίσταται πλέον δυνατή η αξιοπρεπής και αυτόνομη διαβίωση ακόμα και σε περιπτώσεις που αυτό φάνταζε έως τώρα αδύνατο...

²² Πρόκειται για τις τρεις βασικές και αλληλένδετες αρχές της δυναμικής θεωρίας του χαρακτήρα, την αρχή του κοινωνικού προκαθορισμού της ανάπτυξης (η μη προσαρμογή στο κοινωνικο-πολιτιστικό περιβάλλον δημιουργεί ισχυρά εμπόδια στο δρόμο ανάπτυξης του ψυχισμού), την αρχή της προοπτικής του μέλλοντος (τα εμπόδια χρησιμεύουν ως κίνητρο για την αναπλήρωση της ανάπτυξης, γίνονται το σημείο του στόχου και κατευθύνουν όλο το προτσές) και την αρχή της αναπλήρωσης (η ύπαρξη εμποδίων αυξάνει και υποχρεώνει την ολοκλήρωση των λειτουργιών και οδηγεί στο ξεπέρασμα αυτών των εμποδίων που σημαίνει και την προσαρμοστικότητα).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Σύγχρονη υποστηρικτική τεχνολογία και καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής. Οι εντυπωσιακές δυνατότητες και οι περιορισμοί.

2.1 Οι υποστηρικτικές τεχνολογίες στην υπηρεσία του ανθρώπου. Ουτοπία ή πραγματικότητα;

Ο άνθρωπος, καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας του, αναζητά διόδους επικοινωνίας με τον εξωτερικό, υλικό κόσμο που τον περιβάλλει. Στα αρχικά στάδια της ανθρωπότητας, η επικοινωνία αυτή είχε το χαρακτήρα της άμεσης επενέργειας πάνω στη φύση. Με το πέρασμα των χρόνων όμως, ο άνθρωπος χρησιμοποιεί ολοένα και περισσότερο την τεχνολογία, ένα οργανωμένο δηλαδή σύστημα κανόνων, γνώσεων, εξειδικεύσεων και δεξιοτήτων για να παράγει τα αντικείμενα και να ικανοποιήσει τις ανάγκες του. Σύμφωνα με την Έκθεση 3 της Υπηρεσίας Επιστημονικής Έρευνας και Τεχνολογίας (YEET), «ο όρος τεχνολογία αναφέρεται στο σύνολο των υλικών στοιχείων και των διαδικασιών που απαιτούνται για την πραγματοποίηση μιας λειτουργικής πράξεως, καθώς και στα σχήματα σκέψης και θεωρίας που εξασφαλίζουν και θεμελιώνουν τα πιο πάνω σύνολα». Η τεχνολογία επομένως δεν ικανοποιεί μόνο τεχνικο-οικονομικές προθέσεις, αλλά και δομικές αντιλήψεις του κοινωνικού και πολιτιστικού γίνεσθαι (Βακαλιός 2002: 192-193).

Άμεση συνέπεια της πιο πάνω πρότασης, είναι ότι η τεχνολογία περιλαμβάνει τα βασικά τεχνολογικά συστήματα που επηρεάζουν καθοριστικά και το οικονομικο-παραγωγικό κύκλωμα και τις κοινωνικές πρακτικές και δομές (π.χ. συστήματα μεταφορών και τηλεπικοινωνίας, παραγωγή ενέργειας, παραγωγή ειδών διατροφής, ηλεκτρονικοί υπολογιστές, χημική βιομηχανία) (Βακαλιός 2002: 192-193). Γίνεται ωστόσο κατανοητό ότι η τεχνολογική ανάπτυξη δεν μπορεί να στηριχθεί πλέον μόνο στην συσσωρευμένη έως τώρα εμπειρική γνώση. Σύμφωνα με τον Πατέλη, η παραγωγή των σύγχρονων τεχνικών μέσων είναι τόσο απαιτητική και πολύπλοκη, ώστε προϋποθέτει βαθιά μελέτη των φυσικών, χημικών, βιολογικών και κοινωνικο-πολιτισμικών της προεκτάσεων, προϋποθέτει δηλαδή την ανάπτυξη της επιστημονικής γνώσης. Σήμερα, τα σπουδαιότερα τεχνολογικά επιτεύγματα είναι αποτέλεσμα θεμελιωδών επιστημονικών ανακαλύψεων. Η σχέση όμως αυτή δεν είναι μονομερής. Οι ανάγκες και οι απαιτήσεις της παραγωγής ασκούν και αυτές με τη σειρά τους καθοριστική επίδραση στην ανάπτυξη της επιστήμης (Πατέλης 2007β: 23-24). Αυτό άλλωστε εκφράζει και ο όρος 'τεχνοεπιστήμη' που αποτελεί την ανώτερη

και αποτελεσματικότερη μορφή της ανθρώπινης δημιουργικότητας (Βακαλιός 2002: 9).

Στη σύγχρονη εποχή, περισσότερο μάλιστα από ποτέ άλλοτε, η σχέση του ανθρώπου με τη φύση αλλά και με τους συνανθρώπους του, διαμεσολαβείται από έναν ανεπανάληπτο αριθμό τεχνολογικών επιτευγμάτων. Η τεχνολογία φαίνεται ότι είναι παρούσα σε κάθε έκφραση της καθημερινής δραστηριότητας του ανθρώπου, στους χώρους αλλά και στον τρόπο που αυτός ζει, εργάζεται, εκπαιδεύεται, ψυχαγωγείται, επικοινωνεί, προσφέροντάς του με αυτόν τον τρόπο τεράστιες δυνατότητες για μία ποιοτικά ανώτερη μορφή διαβίωσης και εξέλιξης. Ωστόσο, ο φυσικός και κοινωνικός μας περίγυρος δεν μοιάζει να είναι το ίδιο “φιλόξενος” για όλους τους ανθρώπους. Είναι γεγονός ότι το περιβάλλον μας είναι με τέτοιο τρόπο δομημένο που δυσκολεύει (και σε πολλές περιπτώσεις απαγορεύει), μεγάλο μέρος του πληθυσμού να πραγματοποιήσει ενέργειες που για τους περισσότερους ανθρώπους θεωρούνται αυτονόητες και πραγματοποιούνται αυτόματα.

Για τους ανθρώπους που παρουσιάζουν κάποια μορφή δυσλειτουργίας, ακόμα και οι πιο απλές καθημερινές δραστηριότητες απαιτούν συνήθως την καταβολή σημαντικής σωματικής και διανοητικής προσπάθειας και την παροχή κατάλληλης τεχνολογικής υποστήριξης. Το σημαντικότερο ίσως πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι με αναπηρία, είναι ότι δεν έχουν πολλές φορές πρόσβαση σε βασικές μορφές επικοινωνίας και πληροφόρησης, ένα στοιχείο που τους οδηγεί στην απομόνωση και έχει ως αποτέλεσμα να δυσχεραίνεται σημαντικά η κοινωνική τους ένταξη. Όπως όμως είδαμε και στην προηγούμενη ενότητα, αυτή ακριβώς η αλληλεπίδραση με το κοινωνικό σύνολο, η χρησιμοποίηση δηλαδή των δυνάμεων του “άλλου” ανθρώπου, αποτελεί και το κύριο συστατικό, τη βάση για την “άρση” των αρνητικών συνεπειών της αναπηρίας. Θα πρέπει επομένως να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση προκειμένου οι άνθρωποι με αναπηρία να αποκτήσουν τον κατάλληλο τεχνολογικό εξοπλισμό που θα τους βοηθήσει να έρθουν σε επαφή και επικοινωνία με τους συνανθρώπους τους.

Καθοριστικό ρόλο προς την κατεύθυνση της αλληλεπίδρασης μεταξύ των ανθρώπων, διαδραματίζει το κέντρο βάρους της σύγχρονης πληροφόρησης, οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές και το διαδίκτυο. Και ενώ τα σύγχρονα συστήματα είναι ιδιαίτερα απλοποιημένα και διαθέτουν πλήθος εφαρμογών που βοηθούν στην ευρεία χρησιμοποίησή τους από το μεγαλύτερο σύνολο του πληθυσμού, δεν συνέβη το ίδιο και με τη χρησιμοποίησή τους από τους ανθρώπους με αναπηρία. Για παράδειγμα, οι

πιο πολλοί υπολογιστές διαθέτουν τυποποιημένα πληκτρολόγια και ποντίκια τα οποία είναι με τέτοιο τρόπο κατασκευασμένα ώστε να εξυπηρετούν χρήστες που χειρίζονται με ευχέρεια και τα δυο τους χέρια²³. Όπως είναι φυσικό, το στοιχείο αυτό απαγορεύει στα άτομα με κινητικές δυσχέρειες να χρησιμοποιήσουν με ευκολία και αποτελεσματικότητα τον υπολογιστή τους. Με τις κατάλληλες όμως προσαρμογές στον εξοπλισμό, οι οποίες ποικίλλουν από την απλή εφαρμογή ενός οδηγού πληκτρολόγησης²⁴ έως την χρήση μιας μεγάλης ποικιλίας μικρών ή μεγαλύτερων και εργονομικά σχεδιασμένων πληκτρολογίων και ποντικών, ακόμα και άτομα με εξαιρετικά περιορισμένη κινητικότητα μπορούν να προβούν σε ικανοποιητική χρήση του προσωπικού υπολογιστή τους με μια απλή κίνηση των ματιών ή τους κεφαλιού τους (Ζουρνατζίδης 2006α).

Εκτός όμως από τις εναλλακτικές συσκευές εισόδου, απαραίτητη είναι και η χρήση του κατάλληλου λογισμικού προκειμένου ο χρήστης να εκμεταλλευτεί πλήρως τις δυνατότητες που μπορεί να παράσχει ο ηλεκτρονικός υπολογιστής. Είναι γεγονός ότι για πολλούς ανθρώπους με αναπηρία, η χρήση των σύγχρονων πακέτων λογισμικού έχει γίνει πιο δύσκολη τα τελευταία χρόνια²⁵. Στα προγενέστερα συστήματα, η διεπιφάνεια αλληλεπίδρασης ήταν ένα βασικό περιβάλλον στο οποίο τα γραπτά κείμενα αποτελούσαν την κύρια πηγή δεδομένων και πληροφοριών. Το στοιχείο αυτό επέτρεπε την ικανοποιητική προσαρμογή του συστήματος στις ανάγκες ενός ανθρώπου με αναπηρία, με τη χρησιμοποίηση απλών τεχνολογικών μέσων. Στα σύγχρονα γραφικά περιβάλλοντα αλληλεπίδρασης, όλες σχεδόν οι πληροφορίες έχουν οπτική μορφή, κάτι που απαξίωσε σε μεγάλο βαθμό τα προηγούμενα τεχνολογικά βοηθήματα. Οι εφαρμογές επομένως που ενδυνάμωσαν και απλοποίησαν την τεχνολογία των υπολογιστών για τους περισσότερους ανθρώπους, την αποδυνάμωσαν για ένα μεγάλο μέρος ανθρώπων με αναπηρία (Karshmer, Ogden, Brawner, Kaugars and Reiswig 1994: 16-17). Πρόσφατες ωστόσο έρευνες έχουν οδηγήσει στην κατασκευή εντυπωσιακών σε πολλές περιπτώσεις προϊόντων, που προσφέρουν ικανοποιητικές πραγματικά λύσεις. Ειδικά φίλτρα στα πλήκτρα²⁶, ειδικοί

²³ Ακόμα και κάτι ιδιαίτερα απλό, όπως είναι η τοποθέτηση των περισσότερων πλήκτρων του πληκτρολογίου δεξιά, είναι φανερό ότι διευκολύνει περισσότερο τους δεξιόχειρες και δυσκολεύει τη χρησιμοποίησή του από τους αριστερόχειρες.

²⁴ Ο οδηγός πληκτρολόγησης συνιστά μια σταθερή βάση με τρύπες που τοποθετείται πάνω στα πλήκτρα έτσι ώστε να μην υπάρχει δυνατότητα ταυτόχρονης πίεσης δύο πλήκτρων.

²⁵ Στη συγκεκριμένη περίπτωση αναφερόμαστε κυρίως στις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα άτομα με διαταραχές όρασης.

²⁶ Τα ειδικά φίλτρα στα πλήκτρα επιτρέπουν την αύξηση του χρόνου εμφάνισης ενός γράμματος στην οθόνη προκειμένου να αποφεύγεται η επανάληψή του.

επεξεργαστές κειμένου, μεγεθυντές κειμένου και πλήθος άλλων εφαρμογών που ενσωματώνονται στα συνήθη λειτουργικά συστήματα, επιτρέπουν την άνετη και αποτελεσματική χρησιμοποίηση των Η/Υ από τους ανθρώπους με αναπηρία, με αναπόφευκτες όμως διαφορές στην ταχύτητα της αλληλεπίδρασης και στην ποσότητα των πληροφοριών που είναι προσβάσιμες.

Ένα εξίσου σημαντικό στοιχείο που θέτει φραγμούς στην επικοινωνία, πληροφόρηση και μόρφωση των ανθρώπων με αναπηρία, είναι και η έλλειψη προσβασιμότητας που παρατηρείται στη συντριπτική πλειοψηφία των ιστοσελίδων στο διαδίκτυο. Το διαδίκτυο αποτελεί μία υπηρεσία που χρησιμοποιούν καθημερινά εκατομμύρια άνθρωποι για να ενημερωθούν για το τι συμβαίνει στον κόσμο, να συνομιλήσουν, να ακούσουν μουσική, να διαβάσουν κάποιο βιβλίο, ακόμα και για να ψωνίσουν κάτι. Ωστόσο, παρόλο που οι ιστοσελίδες –όπως άλλωστε και τα καταστήματα, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα και οι βιβλιοθήκες– θα πρέπει να είναι προσβάσιμες για τα άτομα με αναπηρία, σύμφωνα με μια έρευνα του AbilityNet²⁷, μόνο το 9% των σχεδιαστών ιστοσελίδων δηλώνει ότι κατανοεί το ζήτημα της πρόσβασης. Είναι γεγονός ότι οι περισσότερες ιστοσελίδες εμφανίζουν παντελή έλλειψη ειδικών και προσβάσιμων λειτουργιών που θα εξυπηρετούσαν τα άτομα με αναπηρία. Όταν για παράδειγμα ένα άτομο με κινητικά προβλήματα χρησιμοποιεί το διαδίκτυο, οι περιοχές που μπορεί να χρειαστεί να κλικάρει είναι πολύ πιθανό να είναι πολύ μικρές για το μη σταθερό του χέρι που δεν χειρίζεται καλά το ποντίκι (Ζουρνατζίδης 2006α)...

Παρ' όλα αυτά, τα τελευταία χρόνια πραγματοποιούνται κάποια βήματα ώστε να αρθούν τα εμπόδια και να υπάρξει ισότιμη χρήση του διαδικτύου από όλους τους πολίτες. Με βάση τον παραπάνω στόχο, δημιουργήθηκαν βασικά σύνολα κατευθυντήριων συμβουλών τα οποία βοηθούν στη δημιουργία προσβάσιμων δικτυακών τόπων. Σύμφωνα με τις διατάξεις του 'Web Content Accessibility Guidelines' του World Wide Web Consortium (W3C)²⁸, που αποτελεί και το πλέον διαδεδομένο πρότυπο για τη βελτίωση της ποιότητας της προσβασιμότητας σε διαδικτυακές πηγές, θα πρέπει να εξασφαλιστεί η ευεργετική μετατροπή, δηλαδή η απόδοση ιδιοτήτων που επιτρέπουν στις ιστοσελίδες να παραμένουν προσβάσιμες

²⁷ Το AbilityNet είναι ένας βρετανικός φιλανθρωπικός οργανισμός που προσφέρει υπηρεσίες και υποστήριξη στα άτομα με αναπηρία που χρησιμοποιούν τεχνολογίες πληροφορικής.

²⁸ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το W3C βλ. <http://www.w3.org>.

παρά τα όποια εμπόδια. Αυτό είναι δυνατόν, εάν οι σχεδιαστές μπορέσουν και υλοποιήσουν τα παρακάτω:

α) Το διαχωρισμό της δομής από την παρουσίαση.

β) Την παροχή κειμένου και λεκτικών υποκατάστατων.

γ) Τη δημιουργία εγγράφων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν, ακόμα κι αν ο χρήστης δεν μπορεί να δει ή να ακούσει, είτε με πλήρη υποκατάστατα, είτε με την βοήθεια υποστηρικτικής τεχνολογίας.

δ) Τη δημιουργία εγγράφων που δεν εξαρτώνται από έναν τύπο υλικού, δηλαδή να μπορούν να χρησιμοποιηθούν από άτομα που δεν έχουν συσκευές κατάδειξης (ποντίκι, μικρές οθόνες κ.λ.π.) (Πανεπιστήμιο Πατρών, Βιβλιοθήκη και Υπηρεσία Πληροφόρησης 2004: 17).

Εκτός από την εξασφάλιση ευεργετικής μετατροπής, κατευθυντήρια διάταξη του W3C είναι και η δημιουργία κατανοητού και πλοηγήσιμου περιεχομένου, δηλαδή η ταυτόχρονη χρήση απλής γλώσσας (απουσία δυσνόητων λέξεων, τεχνικής ορολογίας κ.τ.λ.) και η προμήθεια εύχρηστων μηχανισμών πλοήγησης μεταξύ των ιστοσελίδων, ώστε όλες οι ομάδες χρηστών να έχουν πρόσβαση στα περιεχόμενα των διαδικτυακών εγγράφων. Εκείνο που είναι ιδιαίτερα σημαντικό, είναι ότι οι διατάξεις του W3C δεν είναι αμετάβλητες, αλλά βελτιώνονται και αναθεωρούνται συνεχώς μέσα από τη συνεργασία ομάδων εργασίας, εθνικών συμβουλίων και ενώσεων για την προσβασιμότητα του διαδικτύου (Πανεπιστήμιο Πατρών, Βιβλιοθήκη και Υπηρεσία Πληροφόρησης 2004: 17). Και ενώ είναι αρκετά νωρίς, είναι ελπιδοφόρο το γεγονός ότι ήδη πολλές σελίδες διαθέτουν προσβάσιμα τμήματα που αποδεικνύουν ότι συμμορφώνονται με το W3C.

Όπως γίνεται αντιληπτό, η συμμετοχή των ατόμων με αναπηρία στις καθημερινές δραστηριότητες του συνόλου του πληθυσμού δεν θα ήταν εφικτή χωρίς την υποστήριξη που προσφέρει η χρησιμοποίηση του κατάλληλου για κάθε περίπτωση τεχνολογικού επιτεύγματος. Η τεχνολογία, και κυρίως η ψηφιακή τεχνολογία και η ανάπτυξη ειδικού λογισμικού, έδωσε “φωνή”, “ακοή” και “όραση” στα άτομα που αντιμετώπιζαν αντίστοιχα προβλήματα αναπηρίας, προσφέροντάς τους με αυτό τον τρόπο τη δυνατότητα να ξεφύγουν από τα αδιέξοδα που δημιουργούσε η πάθησή τους και να διεκδικήσουν το δικαίωμα στην εκπαίδευση, την εργασία, την πληροφόρηση και σε άλλες εκφάνσεις της κοινωνικής δράσης. Θα πρέπει, όμως, να τονίσουμε στο σημείο αυτό ότι η τεχνολογία από μόνη της δεν είναι

επαρκές στοιχείο για την υπέρβαση των αρνητικών συνεπειών της αναπηρίας²⁹. Ακόμα και τα πιο επαναστατικά επιστημονικοτεχνικά ευρήματα έχουν μηδαμινά αποτελέσματα όταν εφαρμόζονται χωρίς να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι ο άνθρωπος είναι υποκείμενο κοινωνικών σχέσεων, ότι μπορεί να υπάρξει και να λειτουργήσει ως προσωπικότητα και να ξεπεράσει τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει, μόνο εντός των πλαισίων του εξωτερικού κοινωνικού κύκλου που τον περιβάλλει. Ο ευεργετικός ρόλος της τεχνολογίας δεν αποτελεί πανάκεια, αλλά “εισιτήριο” για την σύνδεση των ατόμων με αναπηρία με το κοινωνικό σύνολο.

Το σύνολο των τεχνολογιών, που χρησιμοποιούνται για την υποστήριξη των τυπικών εργασιών των ανθρώπων με αναπηρία και την βελτίωση της λειτουργικότητάς τους, ονομάζεται “υποστηρικτικές τεχνολογίες” (assistive technologies). Για την υποστηρικτική τεχνολογία, «μία αναπηρία δεν αποτελεί χαρακτηριστικό ενός ατόμου, αλλά είναι μία περιγραφή της σχέσης του ατόμου με το περιβάλλον». Η προσέγγιση αυτή μεταθέτει την αναπηρία από το άτομο στο περιβάλλον και επιδιώκει να υποστηρίξει τη λειτουργικότητα των ατόμων με δυσλειτουργίες, ώστε να μειωθεί η αρνητική επίδραση των βλαβών/ προβλημάτων και η σχέση με το περιβάλλον να γίνει αρμονικότερη (Μαρτάκος, Τριανταφύλλου, Χαρίτος, Οικονόμου και Βούλγαρη 2004).

Η παρέμβαση των υποστηρικτικών τεχνολογιών συνίσταται, είτε στην προσαρμογή κοινών τεχνολογιών στα μέτρα των ατόμων με αναπηρία (adaptive assistive technologies), είτε στην πλήρη αντικατάσταση των μέσων με τα οποία οι άνθρωποι με αναπηρία ολοκληρώνουν καθημερινές διαδικασίες (alternative assistive technologies) (Πανεπιστήμιο Πατρών, Βιβλιοθήκη και Υπηρεσία Πληροφόρησης 2004: 11). Θεωρούμε ότι από φιλοσοφικής, αλλά και από οικονομικής απόψεως, η πρώτη προσέγγιση είναι και η ορθότερη (στις περιπτώσεις, βέβαια, που κάτι τέτοιο είναι εφικτό και δεν απαιτείται η εκ νέου κατασκευή ενός μέσου π.χ. αναπηρικό αμαξίδιο). Η κατασκευή τεχνολογικών προϊόντων για αποκλειστική χρήση από τους ανθρώπους με αναπηρία, έχει ως αποτέλεσμα τα προϊόντα αυτά να είναι ακριβότερα και σε πολλές περιπτώσεις να δυσχεραίνουν αντί να υποβοηθούν την επικοινωνία

²⁹ Όπως είδαμε και στην προηγούμενη ενότητα, η πραγματική επανόρθωση της αναπηρίας είναι εφικτή, μόνο όταν δοθεί έμφαση στην ανάπτυξη της συλλογικής σκέψης και δραστηριότητας και στους τρόπους με τους οποίους ο άνθρωπος μπορεί να ανασυνθέσει τις ανώτερες ψυχικές λειτουργίες του, έτσι ώστε να ανακαλύψει εναλλακτικούς δρόμους αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον.

μεταξύ των ανθρώπων (αναπήρων και μη)³⁰. Η κατεύθυνσης της προσαρμογής και όχι της πλήρους αλλαγής των ήδη υπαρχόντων συστημάτων, οδηγεί στην κατασκευή οικονομικότερων προϊόντων, στη βελτίωση της αλληλεπίδρασης μεταξύ των ανθρώπων και στην ενίσχυση της παροχής πληροφοριών και της μετάδοσης γνώσεων προς τους ανθρώπους με αναπηρία (Karshmer et al. 1994: 16-17).

Οι εφαρμογές τεχνολογίας υποστήριξης καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα υπηρεσιών, συσκευών και λογισμικού και είναι βασισμένες στις τεχνολογίες της ασύρματης επικοινωνίας, της ρομποτικής και της εικονικής πραγματικότητας (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Εκπαιδευτική Πύλη χ.χ.). Με βάση, επομένως, το τεχνολογικό τους υπόβαθρο, διακρίνονται σε δύο κατηγορίες, σε υψηλής και χαμηλής τεχνολογικής στάθμης. Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται ηλεκτρονικές συσκευές και λογισμικό (π.χ. πληκτρολόγια ειδικού τύπου για άτομα με προβλήματα κινητικότητας, φωνητικά προγράμματα πλοήγησης κ.τ.λ.), ενώ στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται μηχανικές και ηλεκτρικές κυρίως συσκευές (π.χ. αναπηρικές καρέκλες, στυλό με ειδικές λαβές, χαρτί με ανάγλυφες γραμμές κ.τ.λ.) (Πανεπιστήμιο Πατρών, Βιβλιοθήκη και Υπηρεσία Πληροφόρησης 2004: 11).

Ο ηλεκτρονικός υπολογιστής αποτελεί το σημαντικότερο ίσως εργαλείο της υποστηρικτικής τεχνολογίας για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των ατόμων με αναπηρία και την αύξηση της ανεξαρτησίας τους. Εκτός από τη διαμόρφωση των κατάλληλων περιφερειακών, που διασφαλίζει την εύκολη και αποτελεσματική πρόσβαση του χρήστη, η διαμόρφωση των κατάλληλων λογισμικών πακέτων επιτρέπει στους ανθρώπους με αναπηρία να επανακτήσουν τον έλεγχο των καθημερινών τους δραστηριοτήτων και να διάγουν έναν αξιοπρεπή βίο. Τέτοια λογισμικά είναι τα Λογισμικά Πρόσβασης που διευκολύνουν τον έλεγχο άλλων συμβατικών προγραμμάτων (π.χ. προγράμματα πλοήγησης στο διαδίκτυο, προγράμματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, κειμενογράφοι, εκπαιδευτικά λογισμικά ή ψυχαγωγικά παιχνίδια), αλλά και Λογισμικά Εναλλακτικής Επικοινωνίας³¹ και Λογισμικά Ελέγχου Περιβάλλοντος³² (Βούλγαρη, Τριανταφύλλου και Κατέβας 2004: 2-4).

³⁰ Για παράδειγμα, ο πλήρης ανασχεδιασμός του υλικού και του λογισμικού του υπολογιστή μπορεί να προσφέρει μεγαλύτερη άνεση σε ένα άτομο με απώλεια όρασης, εμποδίζει όμως την επικοινωνία και την ανταλλαγή πληροφοριών με τους μη τυφλούς.

³¹ Με το συγκεκριμένο πρόγραμμα μπορούν να δημιουργηθούν εναλλακτικοί πίνακες επικοινωνίας μέσω συμβόλων, κειμένου ή/ και ήχου.

³² Τα λογισμικά ελέγχου περιβάλλοντος επιτρέπουν στο χρήστη να δημιουργήσει πλέγματα, μέσω των οποίων θα μπορεί να ελέγχει συσκευές του περιβάλλοντός του, όπως η τηλεόραση, οι πόρτες, το

Όπως μπορούμε να συμπεράνουμε, οι υποστηρικτικές τεχνολογίες, ιδιαίτερα οι εφαρμογές ειδικών λογισμικών, μπορούν να διαδραματίσουν καθοριστικό ρόλο στα πλαίσια της ανεξάρτητης διαβίωσης των ατόμων με αναπηρία. Θα πρέπει, όμως, να σημειώσουμε ότι υπάρχει μια σαφής διαφοροποίηση ως προς τον ορισμό της ανεξαρτησίας, όπως αυτή δίνεται από τους επιστήμονες και το κοινωνικό σύνολο κι όπως αυτή δίνεται από τους ίδιους τους ανθρώπους με αναπηρία. Ενώ οι πρώτοι τονίζουν την ανεξαρτησία σε ζητήματα αυτοεξυπηρέτησης (π.χ. ντύσιμο, τουαλέτα), οι ίδιοι οι άνθρωποι με αναπηρία τονίζουν τη σημασία του να έχουν τον έλεγχο των αποφάσεών τους, να μπορούν να αποφασίζουν για τη ζωή τους (Γρηγοριάδου και Ζιώγα 2001: 6). Η έννοια της ανεξάρτητης διαβίωσης είναι κάτι παραπάνω από ικανότητα αυτοεξυπηρέτησης σε ένα αυστηρά προσαρμοσμένο περιβάλλον, είναι αναγνώριση της ικανότητας των ανθρώπων με αναπηρία να λαμβάνουν ενημερωμένες αποφάσεις, καθώς και την ευθύνη της ίδιας τους της ζωής, ακόμη και αν κάτι τέτοιο εμπεριέχει κίνδυνο³³.

Είναι, πράγματι, αδιαμφισβήτητο το γεγονός ότι η τεχνολογική πρόοδος συνιστά βασικό μοχλό ανάπτυξης, βελτίωσης της ποιότητας ζωής και επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων. Το στοιχείο αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές στην περίπτωση της αναπηρίας, καθώς με την παροχή της κατάλληλης τεχνολογικής υποστήριξης, οι άνθρωποι που παρουσιάζουν κάποια μορφή δυσλειτουργίας είναι σε θέση να ζουν μια αξιοπρεπή και αυτόνομη ζωή και να αποτελούν “ισότιμα” μέλη του κοινωνικού συνόλου συμμετέχοντας ενεργά στα κοινωνικά δρώμενα. Ωστόσο, θα ήταν το λιγότερο αφελές να θεωρήσουμε ότι η τεχνολογική ανάπτυξη εγγυάται την αρμονική διαβίωση των ανθρώπων με αναπηρία όπως και όλων των ανθρώπων. Ταυτόχρονα με την υπόσχεση της ευημερίας και της ποιοτικά ανώτερης μορφής εξέλιξης και επικοινωνίας, η τεχνολογία ενέχει τον κίνδυνο της ανελευθερίας και της ολοκληρωτικής καταστροφής³⁴. Δεν είναι μάλιστα σπάνιες οι περιπτώσεις, όπου η

κλιματιστικό, το στερεοφωνικό, το τηλέφωνο. Για παράδειγμα, με το πάτημα ενός διακόπτη θα μπορεί να καλεί αριθμούς τηλεφώνων, να ανοίγει την πόρτα, να δυναμώνει την ένταση στο στερεοφωνικό του, να αλλάζει κανάλι στην τηλεόραση.

³³ Θα μπορούσαμε, ίσως, να εξαιρέσουμε από την περίπτωση αυτή κάποιες πολύ σοβαρές μορφές “νοητικής υστέρησης”. Το ζήτημα αυτό είναι ιδιαίτερα ευαίσθητο και απαιτεί έναν εξαιρετικά προσεγμένο σχεδιασμό. Ωστόσο, πιστεύουμε ότι ακόμα και στις βαριές περιπτώσεις υπάρχουν περιθώρια συμμετοχής των ατόμων στις αποφάσεις που καθορίζουν την ίδια τους τη ζωή.

³⁴ Χαρακτηριστικά τέτοια παραδείγματα είναι τα πυρηνικά απόβλητα, οι όξινες βροχές, η τρύπα του όζοντος, η καταστροφή του εδάφους, το κλίμα που αλλάζει, οι καινούργιες αθεράπευτες ασθένειες, η επιστήμη της γενετικής που μετασχηματίζει την ίδια τη ζωή, όλες οι δυσοίωνες προβλέψεις για την επικείμενη οικολογική καταστροφή αλλά και η άμεση, καθημερινή μας εξάρτηση από την τεχνολογία.

τεχνολογία φαίνεται να θέτει φραγμούς και όχι να υποστηρίζει την επαφή και την αλληλεπίδραση μεταξύ των ανθρώπων.

Ο αντιφατικός αυτός ρόλος που διαδραματίζει η τεχνολογία προωθώντας και ταυτόχρονα υπονομεύοντας την ανθρώπινη επικοινωνία και ανάπτυξη, δεν μπορεί να είναι τυχαίος. Η τεχνολογία δεν αποτελεί έναν εξω-κοινωνικό και ουδέτερο μηχανισμό, ο οποίος είναι ανεξάρτητος από τις κοινωνικές σχέσεις και συνθήκες μέσα στις οποίες αναπτύσσεται. Είναι δημιούργημα του ανθρώπου και ως τέτοιο διαμορφώνεται και εξελίσσεται στο εκάστοτε κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον αναπαράγοντας τις κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις, στη συγκεκριμένη περίπτωση τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής. Αποτελεί, επομένως, ένα εργαλείο στα χέρια της άρχουσας τάξης για προφύλαξη και επέκταση των συμφερόντων της και όχι το μέσο για την ικανοποίηση των αναγκών και των επιθυμιών του κοινωνικού συνόλου (Killing King Abacus 2003).

Ωστόσο, θα ήταν το λιγότερο λάθος να περιορίσουμε την ερμηνεία του ρόλου της τεχνολογίας στη βάση της εργαλειακής χρησιμοποίησής της από τον άνθρωπο. Η σχέση ανθρώπου-τεχνολογίας δεν είναι μονομερής. Όπως η τεχνολογία καθορίζεται από τον άνθρωπο, έτσι και ο άνθρωπος καθορίζεται σε σημαντικό βαθμό από την τεχνολογία. Στη σύγχρονη, μάλιστα, εποχή που το τεχνολογικό μας υπόβαθρο έχει αναπτυχθεί σε τέτοια επίπεδα αποκτώντας μια σχετική αυτονομία, η επίδραση της τεχνολογίας στη συμπεριφορά του ανθρώπου αγγίζει τις βαθύτερες πλευρές της κοινωνικής του υπόστασης. Σύμφωνα με τον Βακαλιό (2002: 14), «η σχέση του ανθρώπου με την τεχνολογία είναι κάτι πολύ περισσότερο από την εργαλειακή σχέση μαζί της. Ο ρόλος της στη ζωή του ανθρώπου (της ανθρωπότητας) γίνεται κατανοητός, μόνο εφόσον τον δούμε σε σχέση με τις κοινωνικές και ανθρώπινες ανάγκες που ικανοποιεί, οι οποίες (ανάγκες) στην πορεία της εξέλιξης της κοινωνίας και του πολιτισμού διευρύνονται διαρκώς, ειδικότερα στην εποχή που δρομολογήθηκε με την βιομηχανική επανάσταση, λογική προέκταση της οποίας είναι η εποχή μας, όπου ο ρόλος της τεχνολογίας στη ζωή του ανθρώπου είναι πλέον καθοριστικός».

Στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία, κάθε είδους ανθρώπινη δραστηριότητα τείνει να ενταχθεί στη σφαίρα της εργασίας, της παραγωγής και του εμπορεύματος, ώστε να διασφαλίζεται η καπιταλιστική συσσώρευση. Σε ένα τέτοιο σύστημα, όπου η ανώτερη αξία είναι η επίτευξη και η μεγιστοποίηση του κέρδους και η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο, η αναπηρία δεν συνιστά κοινωνικό ζήτημα, αλλά

εμπορεύσιμο είδος και ως τέτοιο υπόκειται στους εξοντωτικούς νόμους της ελεύθερης αγοράς. Οι μεγαλύτερες εταιρίες κατασκευής τεχνολογιών υποστήριξης έχουν πράγματι να παρουσιάσουν μία εντυπωσιακή γκάμα προϊόντων που προσφέρουν απίστευτες δυνατότητες ελευθερίας, κίνησης και λειτουργικότητας ακόμα και στις πιο “δύσκολες” περιπτώσεις αναπηρίας³⁵. Το κόστος, όμως, απόκτησης των εντυπωσιακών αυτών μηχανημάτων είναι στις περισσότερες περιπτώσεις απαγορευτικό. Η μεγάλη ποικιλομορφία που διακρίνει τις υπάρχουσες μορφές αναπηρίας, καθώς και η περιορισμένη αγοραστική δύναμη των ανθρώπων με αναπηρία, έχει ως αποτέλεσμα εκπληκτικά μηχανήματα, τα οποία θα μπορούσαν να βελτιώσουν δραστικά την καθημερινότητα εκατομμυρίων συνανθρώπων μας, να καταλήγουν διακοσμητικά στοιχεία σε διεθνείς εκθέσεις ή να χρησιμοποιούνται μόνο από μία μικρή μερίδα ανθρώπων, η οποία είχε την “ευλογία” της οικονομικής ευμάρειας...

Για το κεφάλαιο δεν υφίστανται θεμελιώδη δικαιώματα, όπως αυτά της ελευθερίας και της αξιοπρέπειας του κάθε ανθρώπου. Η κατασκευή τεχνολογικών προϊόντων που υποστηρίζουν τους ανθρώπους με αναπηρία, πραγματοποιείται με κριτήριο την απορρόφησή τους από την αγορά και την επίτευξη κέρδους και όχι με γνώμονα την ικανοποίηση των πραγματικών κοινωνικών αναγκών. Την οδυνηρή αυτή πραγματικότητα υποθάλλει πολλές φορές με τη ρυθμιστική πολιτική του και το κράτος, προωθώντας τα συμφέροντα των μεγάλων πολυεθνικών επιχειρήσεων και θέτοντας σε δεύτερη μοίρα την κοινωνική πολιτική και πρόνοια.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, η κατάσταση είναι ιδιαίτερα τραγική. Όλα όσα γίνονται για τους ανθρώπους με αναπηρία εντάσσονται σε ένα πλαίσιο ελεημοσύνης και δύσκολα βρίσκουν συνέχεια, δύσκολα συμπληρώνονται από οργανωμένα σχέδια κοινωνικής πολιτικής (Σταμάτη 2004). Ένα ακόμη δυσοίωνο στοιχείο είναι και οι συνεχιζόμενες περικοπές δαπανών στις κοινωνικές ασφαλίσεις οι οποίες μάλιστα γίνονται παρασκηνιακά, ώστε να μην προκαλέσουν τις αντιδράσεις των πιο οργανωμένων πολιτών. Αρχικά, περικόπτονται οι δαπάνες για παροχές σε είδος (προμήθεια αναπηρικών βοηθημάτων) κι αυτό γιατί οι ασφαλισμένοι που χρησιμοποιούν αυτές τις παροχές δεν είναι οργανωμένοι και άρα δεν είναι σε θέση να αντιδράσουν (Άγνωστος χ.χ.). Η γραφειοκρατία του Ι.Κ.Α. είναι τόσο μεγάλη που οι

³⁵ Μία παρουσίαση των πιο πρόσφατων εξελίξεων στον τομέα της υποστηρικτικής τεχνολογίας πραγματοποιείται κάθε χρόνο στη Γερμανία με τη διεθνή έκθεση Rehacare. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. <http://www.rehacare.de>.

ασφαλισμένοι γενικά αποθαρρύνονται και αποφεύγουν να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους. Ωστόσο, κάποιοι που είχαν το ψυχικό σθένος να κάνουν ένσταση έχουν δικαιωθεί³⁶. Αλλά είναι πολύ περισσότεροι εκείνοι που δεν έχουν επιτύχει τίποτα, μολονότι τα βοηθήματα, τα οποία διεκδίκησαν, ήταν απαραίτητα και θεραπευτικά (Άγνωστος 2007).

Σε ένα διαφορετικό τύπο οργάνωσης των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων που θα λειτουργούσε με γνώμονα την ικανοποίηση των πραγματικών κοινωνικών αναγκών και όχι την εμπορευματοποίηση και το κέρδος, η τεχνολογία θα προσλάμβανε ένα τελείως διαφορετικό περιεχόμενο και θα εξύψωνε την ανθρωπότητα σε ένα ανώτερο επίπεδο. Το κράτος με τη σειρά του θα προάσπιζε το κοινό συμφέρον και θα διακρινόταν από οργανωμένα και ολοκληρωμένα σχέδια κοινωνικής πολιτικής. Ωστόσο, θα ήταν πραγματικά άδικο να καταδικάσουμε την τεχνολογία και να αρνηθούμε την οποιαδήποτε συμβολή της στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των ανθρώπων με αναπηρία στη σύγχρονη εποχή. Ακόμα και μέσα στο κυρίαρχο καπιταλιστικό σύστημα που ο απώτερος στόχος είναι η συσσώρευση, εκπληκτικά τεχνολογικά βοηθήματα έχουν βρει το δρόμο τους στην καθημερινότητα εκατομμυρίων συνανθρώπων μας και τους υποστηρίζουν σημαντικά για μία αξιοπρεπή και αυτόνομη ζωή.

Παρακάτω παρουσιάζονται ενδεικτικά συσκευές, περιφερειακά και λογισμικά που συμβάλουν στη διευκόλυνση, υποστήριξη και βελτίωση της επικοινωνίας και της αυτονομίας των ατόμων με διαταραχές όρασης, διαταραχές ακοής και κινητικά προβλήματα. Ας τονίσουμε, όμως, για ακόμη μία φορά ότι για να υπερβούμε τις αρνητικές συνέπειες της αναπηρίας, θα πρέπει πρωτίστως να αντιμετωπίσουμε αυτή την τελευταία ως κοινωνικό ζήτημα και όχι τόσο ως ατομικό πρόβλημα. Με βάση αυτή την κατεύθυνση, πρέπει να σχεδιάζονται και οι υποστηρικτικές τεχνολογίες, να στοχεύουν, δηλαδή, πέρα από τη βελτίωση της λειτουργικότητας του ατόμου, στην αύξηση και βελτίωση της αλληλεπίδρασής του με τους συνανθρώπους του. Η προσέγγιση αυτή επιτρέπει στους ανθρώπους με αναπηρία να υπερβούν τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν, να ζήσουν και να εργαστούν με αξιοπρέπεια και να ανακαλύψουν εναλλακτικούς τρόπους διασύνδεσής με το περιβάλλον.

³⁶ Για παράδειγμα, ένας ασφαλισμένος που διεκδίκουσε ένα ειδικό παιδικό κάθισμα για το μπάνιο, όχι μόνο δικαιώθηκε ύστερα από την ένσταση, αλλά κατόρθωσε να εκδοθεί και ειδική εγκύκλιος για το συγκεκριμένο κάθισμα μπάνιου για παιδιά.

2.2. Διαταραχές όρασης και υποστηρικτικές τεχνολογίες.

Ερμηνευμένη με βάση ιατρικούς όρους, «η όραση είναι το αποτέλεσμα μίας πολύς σύνθετης και πολύπλοκης διαδικασίας στην οποία συμμετέχουν ο εγκέφαλος, η εμπειρία και το αισθητήριο όργανο του οφθαλμού. Αυτό σημαίνει ότι διαταραχές που μπορεί να προκύψουν σε έναν ή περισσότερους από τους συμμετέχοντες παράγοντες, είναι πιθανό να οδηγήσουν σε σοβαρές βλάβες ή ακόμα και σε απώλεια όρασης. Η λειτουργία ξεκινά όταν το φως εισέρχεται στον οφθαλμό. Οι ακτίνες, αφού διαθλώνται, συγκεντρώνονται επάνω στα κύτταρα του αμφιβληστροειδή και μετατρέπονται, στη συνέχεια, σε ενέργεια που μεταφέρεται από τα οπτικά νεύρα στην περιοχή του εγκεφάλου, στην οποία ερμηνεύονται οι οπτικές πληροφορίες» (Παντελιάδου, όπ. αναφ. στο Παναγιωτίδου 2004: 4).

Η ικανότητα όρασης ενός ατόμου καθορίζεται από τη συνεκτίμηση της δυνατότητάς του να αναγνωρίζει και να διαβάζει και περιλαμβάνει δύο βασικά μέρη: την κεντρική οπτική οξύτητα και την όραση πεδίου. Σε ότι αφορά την κεντρική οπτική οξύτητα, αναφερόμαστε σε κανονική οξύτητα με την ένδειξη 20/ 20. Στην ένδειξη αυτή, ο αριθμητής αντιπροσωπεύει την απόσταση στην οποία βλέπει το υποκείμενο ένα σύμβολο ή ένα γράμμα και ο παρονομαστής την απόσταση στην οποία διαβάζει και αναγνωρίζει το ίδιο σύμβολο ή γράμμα ένα άτομο με κανονική οπτική οξύτητα (Παναγιωτίδου 2004: 5). Το EBU Newsletter (2000) αναφέρει ότι για να θεωρηθεί ένα άτομο τυφλό, θα πρέπει η οπτική οξύτητά του να μην υπερβαίνει το 1/ 20 της κανονικής οπτικής οξύτητας και στους δύο οφθαλμούς ύστερα από διόρθωση³⁷. Το μερικώς βλέπον άτομο, από την άλλη μεριά, είναι αυτό που δε δύναται, ακόμη και ύστερα από διόρθωση οφθαλμών, να διαβάσει, να ταξιδέψει και να λειτουργήσει φυσιολογικά (Φυτράκη 2003: 13).

Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (WHO)³⁸, ο αριθμός των ατόμων με σοβαρές βλάβες στην όραση ανέρχεται στα 161 εκατομμύρια. Από αυτόν τον αριθμό, τα 37 εκατομμύρια είναι τυφλοί, ενώ τα 124 εκατομμύρια έχουν ανεπαρκή όραση. Όσον αφορά τώρα τις βασικές αιτίες της τυφλότητας, παρόλο που ο καταρράκτης δεν αποτελεί την κύρια αιτία στις ανεπτυγμένες χώρες, παγκοσμίως

³⁷ Πρέπει να τονίσουμε ότι ο ορισμός ενός ατόμου ως τυφλό δεν σημαίνει απαραίτητα ότι το άτομο αυτό δεν αντιδρά καθόλου στο φως και στερείται ολικά οράσεως, υπενθυμίζοντας τη διαφορά ανάμεσα στην όραση και την οπτική οξύτητα.

³⁸ Τα ποσοστά που αναφέρονται παρακάτω βασίζονται σε στατιστικά δεδομένα που είχαν συγκεντρωθεί κατά το έτος 2002.

παραμένει στην κορυφή της λίστας. Ευθύνεται για τις μισές σχεδόν περιπτώσεις, ανεξαρτήτως μάλιστα του γεγονότος ότι οι σχετικές ιατρικές εγχειρήσεις έχουν εξελιχθεί πολύ στα περισσότερα μέρη του κόσμου. Ευθύνεται επίσης, σε μεγαλύτερο μάλιστα βαθμό, για την ιδιαίτερα εξασθενημένη όραση. Σύμφωνα με σχετικές έρευνες, η δεύτερη βασική αιτία τυφλότητας είναι το γλαύκωμα, μολονότι αποτελεί μία ασθένεια γνωστή εδώ και αιώνες. Ο κύριος λόγος, που συμβαίνει κάτι τέτοιο, είναι ότι συναντώνται σημαντικές δυσκολίες ως προς την έγκαιρη διάγνωση της και την αναγκαιότητα για χρόνια θεραπεία. Στην τρίτη σειρά της παγκόσμιας κατάταξης βρίσκονται οι εκφυλίσεις της ωχράς κηλίδας που σχετίζονται με τις αλλοιώσεις που υφίσταται η ικανότητα όρασης στο πέρασμα των χρόνων. Η πάθηση αυτή στο 8,7% των περιπτώσεων οδηγεί σε απώλεια όρασης και συνιστά τη βασική αιτία οπτικής βλάβης στις ανεπτυγμένες χώρες. Η παιδική τυφλότητα παραμένει ένα σημαντικό πρόβλημα (υπάρχει μία εκτίμηση για 1,4 εκατομμύρια παιδιά κάτω των 15 ετών που είναι τυφλά), ωστόσο το μέγεθός της είναι σχετικά μικρό συγκρινόμενο με την έκταση της τυφλότητας στους μεγαλύτερους ενήλικες: περισσότεροι από το 82% όλων των τυφλών ανθρώπων είναι από 50 ετών και πάνω³⁹. Ο αριθμός, μάλιστα, των ηλικιωμένων γυναικών είναι μεγαλύτερος από τον αριθμό των ηλικιωμένων ανδρών. Μία γυναίκα είναι πιο πιθανό να παρουσιάσει βλάβες στην όραση σε οποιαδήποτε περιοχή του κόσμου και αν βρίσκεται. Μερικές ωστόσο ασθένειες, όπως είναι για παράδειγμα το τράχωμα⁴⁰, συναντώνται κυρίως σε λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές, όπου επικρατούν επίσης και δυσμενείς περιβαλλοντικές συνθήκες (World Health Organization 2002).

Τα στατιστικά δεδομένα που παραθέτει ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας είναι πράγματι εντυπωσιακά. Όταν 161 εκατομμύρια άνθρωποι στον πλανήτη παρουσιάζουν σοβαρές διαταραχές στην όραση, μπορούμε λογικά να υποθέσουμε ότι θα έχουν δημιουργηθεί οι κατάλληλες δομές και υποδομές για να στηρίξουν την είσοδο των ατόμων αυτών στον κοινωνικό ιστό, στην εκπαίδευση, στην αγορά εργασίας. Και ενώ η κατασκευή, προώθηση και χρησιμοποίηση καινούργιων και καινοτόμων τεχνολογιών θα έπρεπε να αποτελεί επιτακτική ανάγκη, το κοινωνικοοικονομικό μας σύστημα αδρανεί. Μία πολύ σημαντική πλευρά του προβλήματος, είναι οι δυσκολίες πρόσβασης που συναντούν τα άτομα με διαταραχές

³⁹ Η εξέλιξη αυτή σχετίζεται, όπως είναι φυσικό, με την αύξηση του ορίου ηλικίας, το λεγόμενο “γκριζάρισμα” του πληθυσμού.

⁴⁰ Το τράχωμα αποτελεί μία από τις πιο παλιές μεταδιδόμενες ασθένειες που είναι γνωστές για το ανθρώπινο είδος και εξαπλώνεται κυρίως δια μέσου του αφροδίσιου νοσήματος χλαμύδια.

όρασης στην επικοινωνία και την πληροφόρηση κι αυτό γιατί παρεμποδίζεται, έτσι, η κοινωνική τους ένταξη και η καλλιέργεια των συνθηκών εκείνων που θα τους επιτρέψει να υπερβούν τις αρνητικές συνέπειες της αναπηρίας τους. Παρ' όλα αυτά, τις τελευταίες δεκαετίες παρουσιάζεται μία μεγάλη σχετικά ανάπτυξη στο σχεδιασμό και στην παραγωγή βοηθημάτων και ειδικών συσκευών παραγωγής υλικών για άτομα με μειονεκτήματα στην όραση. Η υψηλή τεχνολογία μπορεί να προσφέρει ουσιαστικές λύσεις, το κόστος, όμως, για την απόκτηση αυτής της τεχνολογίας, είναι στις περισσότερες περιπτώσεις απαγορευτικό. Θα πρέπει, επομένως, να ασκηθούν έντονες πιέσεις σε θεσμικό, κοινωνικό και ηθικό επίπεδο προκειμένου οι τεχνολογίες αυτές να φτάσουν στα άτομα που πραγματικά τις χρειάζονται.

Η περιήγηση στο διαδίκτυο αποτελούσε πάντοτε ένα κομβικό σημείο για την υποστήριξη της ανεξάρτητης διαβίωσης των ανθρώπων με αναπηρία. Ωστόσο, οι συνηθισμένοι πλοηγητές (browsers) οι οποίοι σήμερα έχουν μεγάλη διάδοση και εύκολη χρήση, δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν με την ίδια ευκολία από όλους τους ανθρώπους. Η ύπαρξη μιας σοβαρής διαταραχής στην όραση καθιστά απαραίτητη τη χρησιμοποίηση ειδικών συσκευών, όπως τα συστήματα παραγωγής ομιλίας, οι εφαρμογές Braille, οι οθόνες μεγέθυνσης κ.τ.λ. Πέρα από τις συγκεκριμένες συσκευές, έχουν δημιουργεί και διάφοροι ειδικοί πλοηγητές οι οποίοι εξυπηρετούν τα άτομα με διαταραχές στην όραση.

Ο browser AVANTI (Adaptive and Adaptable Interactions for Multimedia Telecommunications Applications) για παράδειγμα, είναι με τέτοιο τρόπο σχεδιασμένος, ώστε να παρέχει λεκτικές και συντακτικές προσαρμογές της διασύνδεσης του χρήστη, σάρωση για συσκευές με διακόπτη και παραγωγή ομιλίας. Ένα άλλος πλοηγητής, ο Brookes Talk, επικεντρώνεται στο να διευκολύνει τα άτομα με διαταραχές όρασης να ερευνούν έξυπνα το διαδίκτυο. Κύρια χαρακτηριστικά του είναι η παραγωγή ομιλίας και η μεγέθυνση της οθόνης, ενώ για τους μεγαλύτερους σε ηλικία χρήστες έχει αναπτυχθεί η βοήθεια φωνής, ένα επιπρόσθετο λογισμικό το οποίο μιλά στο χρήστη. Ο browser PW WEBSPEAK, έχει σχεδιαστεί για χρήστες με διαταραχές όρασης, χρήστες με δυσλεξία και χρήστες που μαθαίνουν νέες γλώσσες. Παρέχει τη δυνατότητα της αλλαγής του κειμένου σε ομιλία και μια διευρυμένη και αυξημένη οπτική παρουσίαση κειμένων. Έχει βασικό του στόχο να αλληλεπιδράσει άμεσα με τις πληροφορίες της ιστοσελίδας και να μεταφράσει το περιεχόμενο πληροφοριών στην καθομιλουμένη. Ο χρήστης μπορεί να πλοηγηθεί μέσω της δομής ενός εγγράφου, βασισμένου στα περιεχόμενα του, τις παραγράφους και τις προτάσεις,

χωρίς να χρειάζεται να ξετυλίξει της ερμηνεία μιας δομημένης επίδειξης οθόνης. Ένας ακόμη browser, που έχει αναπτυχθεί στο πανεπιστήμιο Deakin για άτομα με πολλαπλές αναπηρίες, είναι ο MULTIWEB. Κύρια χαρακτηριστικά του είναι η λεκτική παραγωγή, η ενίσχυση οθόνης, η ανίχνευση για συσκευές διακοπών και η ενσωμάτωση της συγκεκριμένης τεχνολογίας ανικανότητας. Έχει ως σκοπό να χρησιμοποιηθεί χωρίς άλλο προσαρμοστικό λογισμικό και περιλαμβάνει μια λεκτική μηχανή, μια διεύρυνση κειμένων και μια ανίχνευση για τις συσκευές διακοπών (Χρήστογλου 2004: 3-8).

Όπως, όμως, μπορούμε να συμπεράνουμε, για τους περισσότερους χρήστες κρίνεται απαραίτητη η χρησιμοποίηση πρόσθετων επαυξητικών βοηθημάτων επικοινωνίας πέρα από την εφαρμογή ειδικών πλοηγτών για το διαδίκτυο. Η πιο συνήθης και πολυχρησιμοποιούμενη υποστηρικτική τεχνολογία στον τομέα της τεχνολογίας και πληροφόρησης για τα άτομα που παρουσιάζουν διαταραχές όρασης, είναι ο αναγνώστης οθόνης (screen reader). Η λειτουργία του αναγνώστη οθόνης συνίσταται στον εντοπισμό όλων των μορφών κειμένου (ορατών και κρυφών) στο γραφικό περιβάλλον του χρήστη (εικονίδια, κουμπιά, κατάλογοι επιλογών, πλαίσια διαλόγου, λίστες, πλαίσια μηνυμάτων), ενός ηλεκτρονικού υπολογιστή και στην αποστολή τους σε ένα σύστημα μετατροπής κειμένου σε ομιλία, έτσι ώστε ο χρήστης να αντιλαμβάνεται ακουστικά το γραφικό περιβάλλον, να μπορεί να πλοηγείται με ακουστική υποβοήθηση σε αυτό και να ακούει το κείμενο. Παρέχεται, ακόμη, η δυνατότητα στο χρήστη να επαληθεύσει ακουστικά τους χαρακτήρες τους οποίους πληκτρολογεί. Η ποιότητα της συνθετικής φωνής ποικίλλει ανάλογα με την αντίστοιχη ποιότητα του αναγνώστη που χρησιμοποιείται και συνήθως απέχει από την κανονική ροή της γλώσσας θυμίζοντας περισσότερο ρομποτική και όχι ανθρώπινη ανάγνωση. Ωστόσο, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το αποτέλεσμα είναι ενθαρρυντικό για το μέλλον της υποστηρικτικής τεχνολογίας που αφορά στα άτομα με διαταραχές όρασης (Εθνικό Κέντρο Έρευνας Φυσικών Επιστημών “ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ” χ.χ).

Σήμερα διατίθενται αναγνώστες οθόνης και για υπολογιστές παλάμης (PDAs), αλλά και για κινητά τηλέφωνα⁴¹. Ο αναγνώστης οθόνης έχει τη δυνατότητα να

⁴¹ Το Mobile Speak, για παράδειγμα, είναι ένα πρόγραμμα ανάγνωσης οθόνης συμβατό με κινητά τηλέφωνα που διατίθεται από μεγάλη εταιρία κινητής τηλεφωνίας. Καθώς ο χρήστης περιηγείται στο μενού και τις οθόνες του κινητού του τηλεφώνου, το Mobile Speak εκφωνεί όλα τα κείμενα. Με αυτόν τον τρόπο παρέχει στους χρήστες με προβλήματα όρασης πρόσβαση σε όλες σχεδόν τις

υποστηρίζει αρκετές γλώσσες, να υποστηρίζει τις τυπικές εφαρμογές των MS-Windows, καθώς και δημοφιλείς εφαρμογές γραφείου και ενώ η χρησιμότητά του είναι ιδιαίτερα σημαντική, η τιμή του εξακολουθεί να κυμαίνεται σε υψηλά επίπεδα (κυρίως στον ελλαδικό χώρο). Τα τελευταία όμως χρόνια, μεγάλες εταιρίες του εξωτερικού όπως η Dolphin και η Henter-Joyce, προσάρμοσαν τα δημοφιλή screen readers τους στην ελληνική γλώσσα⁴² κι έτσι, οι έλληνες χρήστες έχουν πλέον τη δυνατότητα να αποκτήσουν με σχετικά χαμηλό κόστος ευέλικτο και αξιόπιστο αναγνώστη οθόνης και να μπορούν σχετικά εύκολα να έχουν πλήρη αντίληψη της οθόνης του ηλεκτρονικού τους υπολογιστή (Εθνικό Κέντρο Έρευνας Φυσικών Επιστημών “ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ” χ.χ). Τα δημοφιλέστερα προγράμματα ανάγνωσης οθόνης είναι το Jaws και το Connect Outloud της Freedom Scientific, το HAL της Dolphin και το Home Page Reader της IBM.

Το λογισμικό Jaws εντοπίζει όλες τις μορφές κειμένου στην οθόνη και τις εκφωνεί μέσω του συστήματος μετατροπής κειμένου σε ομιλία και της κάρτας ήχου. Κύρια, επομένως, λειτουργία του είναι να “διαβάζει” όλα τα αντικείμενα του περιβάλλοντος των Windows, δίνοντας, έτσι, μια ολοκληρωμένη εικόνα για τα μενού, τους διάλογους, τα εικονίδια και γενικά την κατάσταση στην οθόνη. Το Jaws αποτελεί ένα ιδανικό εργαλείο για απαιτητικούς χρήστες, καθώς προσφέρει εύκολη πρόσβαση στο Internet και αυξημένες δυνατότητες προσαρμογής. Ωστόσο, συνοδεύεται από πρόγραμμα σύνθεσης φωνής το οποίο, όμως, δεν υποστηρίζει την ελληνική γλώσσα. Για την υποστήριξη των ελληνικών απαιτείται η αγορά της εξωτερικής συσκευής Apollo 2 της Dolphin, κάτι που έχει ως συνέπεια την πρόσθετη επιβάρυνση του έλληνα χρήστη (Cyberall χ.χ.γ).

Μία παραλλαγή του λογισμικού Jaws, με περιορισμένες όμως δυνατότητες πρόσβασης, είναι το Connect Outloud. Το Connect Outloud αποτελεί μια απλή εφαρμογή, αφού συνδυάζει τα βασικά χαρακτηριστικά του Jaws με πιο χαμηλή τιμή⁴³ και δίνει στο νέο χρήστη με διαταραχές όρασης τη δυνατότητα να δουλέψει στον υπολογιστή του, κάνοντας δυνατή την πρόσβαση στο Internet και στο ηλεκτρονικό

ενσωματωμένες λειτουργίες που υποστηρίζουν τα σύγχρονα κινητά τηλέφωνα (π.χ. τηλεφωνικό κατάλογο, μηνύματα SMS, ημερολόγιο). (βλ. Άγνωστος 2005).

⁴² Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει αύξηση της ευαισθησίας των μεγάλων πολυεθνικών επιχειρήσεων σε κοινωνικά ζητήματα. Σημαίνει ότι “ωρίμασαν” οι οικονομικές και πολιτικές εκείνες συνθήκες, που επέτρεψαν την είσοδο των ξένων πολυεθνικών στην ελληνική αγορά.

⁴³ Το κόστος απόκτησης της εφαρμογής Connect Outloud είναι 230€, τη στιγμή μάλιστα, που η τιμή του Jaws ανεβαίνει στα 895€, χωρίς βέβαια να λάβουμε υπόψη το κόστος για την αγορά της συσκευής σύνθεσης φωνής Apollo 2.

ταχυδρομείο και παρέχοντας λύση επεξεργαστή κειμένου με την εφαρμογή FS Editor που το συνοδεύει. Έχει ακόμη εκτεταμένη υποστήριξη των βασικών εφαρμογών Internet και σε αντίθεση με το Jaws, υποστηρίζει πλήρως την ελληνική γλώσσα (Υπουργείο Ανάπτυξης, Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας χ.χ.).

Το δημοφιλέστερο, όμως, πρόγραμμα ανάγνωσης οθόνης στην Ελλάδα, είναι το λογισμικό HAL. Με την εκκίνηση των Windows, το HAL αναλαμβάνει την επικοινωνία του χρήστη με το περιβάλλον του υπολογιστή, ανακοινώνοντας πέρα από το πάτημα των πλήκτρων ή των χαρακτήρων στην οθόνη και όλα τα αντικείμενα του περιβάλλοντος των Windows. Με τη βοήθεια, μάλιστα, ενός προγράμματος σύνθεσης φωνής που περιέχει, επιτυγχάνει την ανάγνωση των δεδομένων της οθόνης μέσω της κάρτας ήχου και του υπολογιστή. Αποτελεί, επομένως, ένα εξαιρετικά χρήσιμο και αποτελεσματικό εργαλείο για κάθε χρήστη ηλεκτρονικού υπολογιστή που αντιμετωπίζει σοβαρές διαταραχές όρασης. Η τιμή του, ωστόσο, εξακολουθεί να παραμένει σε υψηλά επίπεδα (1000€), παρά την ομολογουμένως ευρεία χρησιμοποίησή του⁴⁴ (Υπουργείο Ανάπτυξης, Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας χ.χ.).

Μία σαφώς οικονομικότερη λύση αποτελεί το λογισμικό Home Page Reader της IBM και μολονότι η τιμή του είναι εξαιρετικά χαμηλή (130€), το πρόγραμμα αποδεικνύεται ιδιαίτερα αποτελεσματικό στην εκτέλεση των τυπικών εργασιών ενός αναγνώστη οθόνης (εντοπισμός όλων των μορφών κειμένου στην οθόνη και εκφώνηση μέσω του συστήματος μετατροπής κειμένου σε ομιλία και της κάρτας ήχου). Το Home Page Reader χρησιμοποιείται τόσο από χρήστες με προβλήματα όρασης ή άλλες συναφείς αισθητηριακές αναπηρίες, όσο και από χρήστες που επιθυμούν μόνο να απλοποιήσουν και να επιταχύνουν την ανάγνωση κειμένων. Εκείνο που αξίζει να σημειώσουμε είναι ότι δεν εφαρμόζεται μόνο στους υπολογιστές της IBM, αλλά και σε οποιοδήποτε υπολογιστή άλλης εταιρίας. Το Home Page Reader έχει τη δυνατότητα να υποστηρίξει αρκετές γλώσσες, τις τυπικές εφαρμογές των Windows, καθώς και δημοφιλείς εφαρμογές γραφείου όπως το Windows XP, αλλά και αρκετούς Browsers για την εύκολη και αποτελεσματική πρόσβαση στο διαδίκτυο (Cyberall χ.χ.γ.).

Μία σημαντική ιδιότητα των περισσότερων προγραμμάτων ανάγνωσης οθόνης είναι ότι διαθέτουν τις κατάλληλες προσαρμογές, ώστε να είναι συμβατά με

⁴⁴ Μέχρι σήμερα, το HAL αποτελεί το δημοφιλέστερο, αλλά ταυτοχρόνως και το ακριβότερο πρόγραμμα ανάγνωσης οθόνης στην Ελλάδα.

όλες τις γνωστές οθόνες Braille (Braille Displays). Στις οθόνες Braille το περιεχόμενο του κειμένου αναγνωρίζεται γραμμή-γραμμή και αναπαρίσταται σε μορφή Braille με τη βοήθεια πλαστικών ή μεταλλικών βελόνων που εγείρονται ανάλογα. Ο χρήστης αναγνωρίζει με τα χέρια του τους χαρακτήρες και στη συνέχεια, επιλέγει την ανάγνωση της επόμενης γραμμής. Οι πιο δημοφιλείς οθόνες Braille είναι τα Satellite 570Pro και Satellite 544 της ALVA B.V και το Braille Voyager της εταιρίας Tieman, οι οποίες μάλιστα υποστηρίζουν πλήρως την ελληνική γλώσσα (Cyberall χ.χ.γ).

Απαραίτητη, όμως, κρίνεται και η χρησιμοποίηση της κατάλληλης συσκευής εξόδου προκειμένου οι χρήστες να μπορούν να έχουν την πληροφορία που τους ενδιαφέρει και σε γραπτή μορφή. Το πιο σύνθετο σύστημα εξόδου για άτομα με προβλήματα όρασης, είναι οι εκτυπωτές Braille (Braille embossers). Τέτοιοι εκτυπωτές είναι οι Basic S/D, Everest και 4X4 Pro της Index, οι Braillo 200 και Braillo 400S/SR της Braillo Norway και οι πολλοί γνωστοί και πολupoίκιλοι εκτυπωτές της Enabling Technologies. Οι εκτυπωτές αυτοί μετατρέπουν τα δεδομένα σε γραφή Braille και τα εκτυπώνουν σε ανάγλυφη μορφή. Σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις, με τη χρησιμοποίηση ειδικού λογισμικού μετάφρασης (όπως είναι το πρόγραμμα Winbraille), παρέχεται η δυνατότητα απευθείας εκτύπωσης μέσα από τις εφαρμογές των Windows χωρίς καμία άλλη επιβάρυνση ή μετατροπή, με το πάτημα ελάχιστων πλήκτρων (Λάλου 2004: 13-19). Στα σημαντικά χαρακτηριστικά αυτών των μεταφραστών, πρέπει να περιλαμβάνεται η υποστήριξη της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού συστήματος Braille, καθώς και του συστήματος Nemeth (επιστημονικά σύμβολα μαθηματικών, φυσικής κ.α.) που αφορά στους μαθητές, φοιτητές και επιστήμονες. Μέχρι στιγμής, μόνο το Duxbury Braille Translator⁴⁵ υποστηρίζει τα ελληνικά και παρέχει τη δυνατότητα εισαγωγής μαθηματικών με κώδικα Nemeth (Εθνικό Κέντρο Έρευνας Φυσικών Επιστημών “ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ” χ.χ.).

Ένα εξίσου σημαντικό βοήθημα που χρησιμοποιούν καθημερινά χιλιάδες άτομα με προβλήματα όρασης, είναι και οι μεγεθυντές οθόνης (screen magnifiers). Οι μεγεθυντές οθόνης αποτελούν λογισμικό με λειτουργία μεγεθυντικού φακού, προβάλλουν, δηλαδή, στην οθόνη του υπολογιστή σε μεγέθυνση όλα τα στοιχεία που ενδιαφέρουν το χρήστη. Το κύριο πλεονέκτημά τους έγκειται στο γεγονός ότι μεγεθύνουν το κείμενο, μια εικόνα ή ένα μικρό αντικείμενο σε μια οθόνη ή παράγουν

⁴⁵ Παρόλη τη σπουδαιότητά του, η τιμή του Duxbury Braille Translator είναι πολύ υψηλή και φτάνει τα 500€.

εκτυπώσεις κειμένων με μεγεθυμένους χαρακτήρες, βοηθώντας έτσι δραστικά τα άτομα με διαταραχές όρασης (αλλά και τα άτομα με χρωματικές δυσλειτουργίες) με μία σχετικά απλή διαδικασία. Στους μεγεθυντές οθόνης περιλαμβάνονται λογισμικά μεγέθυνσης της οθόνης του ηλεκτρονικού υπολογιστή, μεγεθυντές video (ή κλειστού κυκλώματος τηλεόρασης CCTVs) που μπορεί να λειτουργούν αυτόνομα ή και σε συνδυασμό με ηλεκτρονικό υπολογιστή, μεγεθυντές για την οθόνη κινητών τηλεφώνων κ.α.(Cyberall χ.χ.γ).

Στην κατηγορία των μεγεθυντών της οθόνης του ηλεκτρονικού υπολογιστή διακρίνουμε τρία βασικά προϊόντα που υποστηρίζουν πλήρως την ελληνική γλώσσα και αποδεικνύονται ιδιαίτερα αποτελεσματικά κατά τη χρησιμοποίησή τους. Το Magic της Freedom Scientific απευθύνεται σε άτομα με περιορισμένη όραση έχοντας τη δυνατότητα να μεγεθύνει τα δεδομένα της οθόνης μέχρι 16 φορές και να επιτρέπει, έτσι, την εύκολη πρόσβαση στις εφαρμογές του υπολογιστή. Η ταυτόχρονη ανάγνωση των δεδομένων που εμφανίζονται στην οθόνη είναι μία δυνατότητα που υπάρχει προαιρετικά στην έκδοση του προγράμματος μέσω του λογισμικού Magic Speech. Το Lunar της Dolphin, από την άλλη μεριά, είναι πιο απλό και πρακτικό, καθώς μπορεί να μεγεθύνει τα δεδομένα έως 32 φορές. Η ταυτόχρονη ανάγνωση των δεδομένων που εμφανίζονται στην οθόνη παρέχεται μόνο από την έκδοση Lunar Plus, ενώ η συνθετική φωνή ακούγεται από τα ηχεία, μέσω της κάρτας ήχου του υπολογιστή. Το πιο λειτουργικό όμως πρόγραμμα, είναι το Supernova το οποίο σχεδιάστηκε για να επιτρέπει την πρόσβαση στις εφαρμογές του υπολογιστή, στο Internet και στην αλληλογραφία για κάθε χρήστη που είναι τυφλός ή μερικώς βλέποντας. Τα περιεχόμενα μεγεθύνονται έως και 32 φορές και πραγματοποιείται ανάγνωση της οθόνης με καθαρή συνθετική φωνή ή απόδοσή της σε οθόνη Braille. Ως αποτέλεσμα, δεν θα χρειαστεί η αγορά ξεχωριστών προγραμμάτων, αναδεικνύοντας το Supernova σε ένα ιδανικό προϊόν για οργανισμούς, βιβλιοθήκες, πανεπιστήμια, σχολεία και μεγάλες εταιρίες (Λάλου 2004: 5-8).

Τα κλειστά κυκλώματα τηλεόρασης, από την άλλη μεριά, χρησιμοποιούν μια σταθερή επιτραπέζια ή φορητή τηλεοπτική φωτογραφική μηχανή για να προβάλλουν μια ενισχυμένη εικόνα επάνω σε ένα τηλεοπτικό όργανο ελέγχου (monitor) ή σε μια τηλεοπτική οθόνη. Τα CCTV έχουν αποδειχθεί πολύ χρήσιμα και λειτουργικά για τους ανθρώπους με διαταραχές όρασης, καθώς τους επιτρέπουν να έχουν πρόσβαση σε κανονικού μεγέθους κείμενο. Ακόμη, ένα πλήθος επιπρόσθετων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων (εστίαση, έλεγχος αντίθεσης και φωτεινότητας κ.τ.λ.), ενισχύει την

αποτελεσματικότητά τους. Υπάρχουν τέσσερις βασικοί τύποι CCTVs, τα NTS Interface, τα φορητά, τα αυτόνομα και τα Computer Interface⁴⁶. Τα NTS Interface είναι φορητές φωτογραφικές μηχανές που συνδέονται με απλή τηλεόραση (π.χ. MagniCam). Αποτελούν τον λιγότερο ακριβό τύπο CCTVs, αλλά δυστυχώς χάνουν ουσιαστικό μέρος της ανάλυσής της εικόνας, εξαιτίας της σύνδεσής τους με κοινή τηλεόραση. Άλλα πάλι είναι ανεξάρτητα⁴⁷ διαθέτουν, δηλαδή, έναν πίνακα που μπορεί να κινηθεί κάτω από μια σταθερή φωτογραφική μηχανή, έτσι ώστε ο χρήστης να μπορεί να δει το έγγραφο. Κάποια άλλα έχουν μια φορητή φωτογραφική μηχανή, αλλά επειδή συνδέονται με ένα όργανο ελέγχου υπολογιστών, έχουν καλύτερη ψηφιοποίηση από ένα NTS Interface. Εξαιρετικό ενδιαφέρον, αλλά και υψηλά ποσοστά πωλήσεων, παρουσιάζει ο αυτόνομος τύπος των CCTVs. Αυτά αποτελούνται, συνήθως, από έναν πίνακα πάνω στον οποίο είναι τοποθετημένη μια φωτογραφική μηχανή, η οποία στοχεύει προς τα κάτω και επιπλέον, πάνω από αυτά βρίσκεται και μια οθόνη οργάνων ελέγχου. Τέλος, ο τέταρτος τύπος του CCTV, computer interface, είναι ο πιο ευπροσάρμοστος και λειτουργικός. Αυτές οι μονάδες είναι ακριβώς οι ίδιες με τις αυτόνομες στη διαμόρφωσή τους, αλλά έχουν ένα επιπρόσθετο χαρακτηριστικό γνώρισμα: μπορούν να συνδεθούν με έναν ηλεκτρονικό υπολογιστή και να εμφανίζουν είτε το έγγραφο που βρίσκεται κάτω από τη φωτογραφική μηχανή, είτε το ηλεκτρονικό έγγραφο του υπολογιστή. Μπορεί ακόμη και να διαμορφωθεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να επιδεικνύει στην μισή οθόνη ένα μέρος ή ολόκληρο το έγγραφο της φωτογραφικής μηχανής και στην άλλη μισή το ηλεκτρονικό έγγραφο (Πολυζώνη 2004: 3-7).

Οι μεγεθυντές για την οθόνη κινητών τηλεφώνων αποτελούν ειδικά λογισμικά που εφαρμόζονται σε κινητά τηλέφωνα, όπως είναι για παράδειγμα και το Mobile Magnifier. Το πρόγραμμα αυτό μεγεθύνει όλα τα αντικείμενα που βρίσκονται πάνω στην οθόνη του κινητού τηλεφώνου εντοπίζοντας αυτόματα την περιοχή της οθόνης που ενδιαφέρει το χρήστη, καθώς αυτός κινείται στα διάφορα μενού και οθόνες του κινητού του. Το Mobile Magnifier αναπτύχθηκε από την ισπανική εταιρία Code Factory. Ο εξελληνισμός τους έγινε από την ελληνική εταιρία enLogic. Για την εκφώνηση χρησιμοποιείται το σύστημα μετατροπής κειμένου σε ομιλία (Text to Speech) ΦωνΑίσθησία για κινητά τηλέφωνα, της επίσης ελληνικής εταιρίας e-rhetor (Cyberall χ.χ.γ).

⁴⁶ Η τιμή των CCTVs κυμαίνεται από 900€ έως 3000€.

Γενικότερα, όμως, στην περίπτωση της Ελλάδας, η έρευνα γύρω από τα ζητήματα της οπτικής αναπηρίας είναι το λιγότερο ανεπαρκής. Όλες οι προσπάθειες και τα προγράμματα είναι μεμονωμένα και αποσπασματικά και δύσκολα αποφέρουν θετικά αποτελέσματα. Ωστόσο, δεν πρέπει να αρνηθούμε την ύπαρξη κάποιων ουσιαστικών και πρωτοποριακών προγραμμάτων. Το Smart Eyes, για παράδειγμα, αποτελεί ένα πραγματικά φιλόδοξο ερευνητικό πρόγραμμα για την πλοήγηση των ατόμων με προβλήματα όρασης, στο οποίο συμμετέχουν οι εταιρίες Cosmote, Microsoft Hellas και Geomatics, σε συνεργασία με το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης⁴⁷. Αποτελείται από ένα φορητό υπολογιστή χειρός με δυνατότητα σύνδεσης blue tooth και ακουστικά, ένα δείκτη GPS, καθώς και ένα προηγμένο σύστημα επικοινωνίας με το χρήστη. Εφοδιασμένο με έναν εμπλουτισμένο ψηφιακό χάρτη, το σύστημα συλλέγει τα στοιχεία μέσω GPS, τα επεξεργάζεται και παρέχει στον χρήστη όλες τις απαραίτητες πληροφορίες προσανατολισμού μέσω ηχητικών μηνυμάτων. Επιπλέον, έκτακτα ηχητικά μηνύματα προειδοποιούν τον χρήστη για την προσέγγισή του σε προεπιλεγμένα από τον ίδιο σημεία, όπως στάσεις λεωφορείων, φωτεινούς σηματοδότες κ.α., διευκολύνοντας, έτσι, αποτελεσματικά τα άτομα με βλάβες στην όραση στην καθημερινή τους δραστηριότητα και επικοινωνία (Άγνωστος 2005).

Όπως μπορούμε να συμπεράνουμε, η δημιουργία ειδικών λογισμικών που βοηθούν τα άτομα με απώλεια όρασης να βελτιώσουν τον έλεγχο του υπολογιστή τους, υπόκειται στην εκ των πραγμάτων περιορισμένη έκταση που της προσδίδουν οι νόμοι της ελεύθερης αγοράς. Στο καπιταλιστικό σύστημα, η χρησιμότητα ενός προϊόντος προσμετράται μόνο με οικονομικούς όρους και η έρευνα είναι προσανατολισμένη σε αυτόν ακριβώς τον στόχο, στη δημιουργία οικονομικά αποδοτικών και όχι κοινωνικά αποτελεσματικών προϊόντων. Ωστόσο, δεν μπορούμε να αμφισβητήσουμε το γεγονός, ότι τεχνολογίες που πράγματι άλλαξαν τη ζωή χιλιάδων συνανθρώπων μας με αναπηρία και επιδρούν δραστικά στην ενεργητική συμμετοχή τους στο κοινωνικό γίγνεσθαι, χρησιμοποιούνται καθημερινά παρά το ομολογουμένως απαγορευτικό κόστος τους. Αυτό, άλλωστε, έγινε κατανοητό και από τις προαναφερθείσες αναφορές στα πραγματικά εντυπωσιακά λογισμικά που σε

⁴⁷ Βλέπουμε στην περίπτωση αυτή μία ακόμα επιβεβαίωση της συνεχούς αυξανόμενης τάσης για είσοδο των μεγάλων πολυεθνικών επιχειρήσεων στο χώρο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Τα πανεπιστημιακά, όμως, ιδρύματα πρέπει να στοχεύουν στην προαγωγή της γνώσης και της ελευθερίας για την επίτευξη της κοινωνικής ανόδου και όχι στην ικανοποίηση των αναγκών των επιχειρήσεων για μεγιστοποίηση του οικονομικού κέρδους. Η παρέμβαση των επιχειρήσεων στα πανεπιστημιακά ιδρύματα θέτει φραγμούς στην έρευνα και την καθιστά δέσμια των οικονομικών συμφερόντων.

πολλές περιπτώσεις φαίνεται να ελαχιστοποιούν τις αρνητικές συνέπειες της οπτικής αναπηρίας.

Το κύριο, επομένως, μειονέκτημα των ειδικών λογισμικών που χρησιμοποιούνται από τα άτομα με βλάβες στην όραση για πρόσβαση στον ηλεκτρονικό υπολογιστή και στο διαδίκτυο δεν είναι τόσο η μη αποδοτικότητά τους, όσο το πολύ υψηλό κόστος τους. Ωστόσο, υπάρχουν κάποια ελπιδοφόρα νέα για αυτούς που δεν μπορούν να πληρώσουν την τιμή ενός εμπορικού αναγνώστη οθόνης όπως το Jaws και το HAL. Το NVDA είναι νέο λογισμικό ανοιχτού κώδικα για τα Windows XP και Vista, το οποίο επιτρέπει στο χρήστη να βρει τι συμβαίνει στην οθόνη του εξετάζοντας το λειτουργικό σύστημα και χρησιμοποιώντας συνθέτη φωνής για να εξάγει τις πληροφορίες. Με το NVDA, ο χρήστης μπορεί με πολύ απλές κινήσεις να διαβάσει μία ολόκληρη ιστοσελίδα στο διαδίκτυο⁴⁸ και να έχει πλήρη πρόσβαση στο λειτουργικό σύστημα των Windows μέσω ομιλίας. Το επίπεδο της πρόσβασης είναι περίπου το ίδιο, όπως και στους συνήθεις εμπορικούς αναγνώστες οθόνης. Ακόμη, εφαρμογές όπως το Microsoft Word και το Microsoft Outlook είναι προσβάσιμες και μπορούν να χρησιμοποιηθούν χωρίς προβλήματα. Ένα πολύ σημαντικό πλεονέκτημα του NVDA είναι ότι μπορεί να τρέξει από οποιαδήποτε μνήμη USB, ενώ οι συμβατικοί αναγνώστες οθόνης απαιτούν εγκατάσταση από τα δικά τους drivers, προκαλώντας έτσι συχνά πολλά προβλήματα. Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι το NVDA είναι ένας εκπληκτικός αναγνώστης οθόνης και για μερικές λειτουργίες μάλιστα, τόσο καλός όσο και τα εμπορικά συστήματα. Η επίδοσή του είναι πραγματικά εξαιρετική. Για παράδειγμα, το Supernova θέλει πάνω από ένα λεπτό για να “διαβάσει” το σύστημα Windows XP, την ίδια στιγμή που το NVDA χρειάζεται μόνο μερικά δευτερόλεπτα. Επίσης, η απόδοση του λόγου είναι πολύ καλύτερη από αυτή που γίνεται στους εμπορικούς αναγνώστες οθόνης. Δυστυχώς, όμως, το NVDA δεν είναι ακόμα διαθέσιμο για την ελληνική γλώσσα (Verhoeven 2007b).

Πέρα από τις οποιεσδήποτε λογισμικές εφαρμογές, οι οποίες βοηθούν τη διασύνδεση του ανθρώπου με βλάβες στην όραση με τους συνανθρώπους του και με το περιβάλλον μέσω του ηλεκτρονικού υπολογιστή, υπάρχει και ένα πλήθος εφαρμογών που στοχεύει στη βελτίωση της καθημερινής λειτουργικότητας του

⁴⁸ Αναφερόμαστε σε πλοήγηση κυρίως μέσω του Firefox. Το NVDA μπορεί να χρησιμοποιηθεί και με τον Internet Explorer, αλλά προς το παρόν συναντώνται αρκετά προβλήματα κατά τη διάρκεια του διαβάσματος της ιστοσελίδας.

ατόμου. Το πρώτο ίσως αντικείμενο που έρχεται στο μυαλό μας, όταν σκεφτόμαστε την οπτική αναπηρία, είναι το μπαστούνι. Τον τελευταίο χρόνο, ένας φοιτητής από τη Γερμανία, ο Sebastian Ritzler, είχε μια πρωτότυπη ιδέα. Σχεδίασε το Mygo, ένα μπαστούνι υψηλής τεχνολογίας που θα διευκολύνει τα άτομα με πρόβλημα όρασης σε όλο τον κόσμο. Το Mygo χρησιμοποιεί κάμερες και αισθητήρες που δίνουν στοιχεία, μεταξύ άλλων, για τη μορφολογία του εδάφους σε πραγματικό χρόνο μέσω ασύρματου ακουστικού στο αυτί του χρήστη. Ακόμη, προσαρμόζεται σε ύψος, είναι απόλυτα αδιάβροχο και λειτουργεί με μπαταρία λιθίου που διαρκεί 6 ώρες. Η τιμή του υπολογίζεται γύρω στα 200 δολάρια, αν και δεν υπάρχουν πληροφορίες για το πότε ακριβώς θα διατεθεί εμπορικά (Ζουρνατζίδης 2007).

Αφήσαμε για το τέλος μία συσκευή που έχει τη δυνατότητα να προσφέρει πραγματικά εντυπωσιακά αποτελέσματα. Μία ομάδα ερευνητών από το πανεπιστήμιο της Γρενάδας ανέπτυξε ένα οπτικό βοήθημα γνωστό ως SERBA, το οποίο βελτιώνει σημαντικά την όραση των ασθενών με οπτικές διαταραχές, ειδικά αυτών με παθολογίες που σταδιακά μπορεί να οδηγήσουν σε τύφλωση. Το SEBRA βασίζεται στην εφαρμογή μίας νέας οπτικο-ηλεκτρονικής πλατφόρμας, ικανής να συλλέγει αρκετές εικόνες και να τις επεξεργάζεται σε πραγματικό χρόνο, χρησιμοποιώντας μάλιστα κάμερες χαμηλού κόστους και μεγάλης ακρίβειας. Πρόκειται, επομένως, για μία πολύ ευέλικτη συσκευή, η οποία μπορεί πολύ εύκολα να αναβαθμιστεί μέσω του Internet, σύμφωνα με τις ανάγκες του χρήστη και την εξέλιξη της ασθένειάς του, μειώνοντας έτσι δραστικά τα έξοδα υποστήριξης και μετακίνησης. Η συσκευή βελτιώνει την οπτική οξύτητα, την όραση πεδίου και την κινητικότητα του χρήστη και τον βοηθά, ανάμεσα σε άλλα πράγματα, κατά τη διάρκεια της οδήγησης (Verhoeven 2007a). Πολλές μάλιστα εταιρίες έχουν ήδη δείξει ενδιαφέρον για εμπορευματοποίηση του συστήματος, αν και πάντα ελλοχεύει ο κίνδυνος να αποδειχθεί οικονομικά μη αποδοτικό και να μη φτάσει τελικά στην αγορά.

2.3. Διαταραχές ακοής και υποστηρικτικές τεχνολογίες.

Λέγεται ότι οι διαταραχές ακοής αποτελούν την πιο “αόρατη” και “ελαφρά” μορφή αναπηρίας. Ωστόσο, η ύπαρξη προβλημάτων στην ακοή, μπορεί να θέσει στο άτομο σημαντικά εμπόδια και φραγμούς σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο. Στα παιδιά, η διαταραχή ακοής (λόγω της μη έγκαιρης ιατρικής και παιδαγωγικής παρέμβασης και όχι αυτής καθεαυτής της αναπηρίας) συχνά συνεπάγεται την μειωμένη ικανότητα εκμάθησης του λόγου, της γλώσσας και των γνωστικών ικανοτήτων, με αποτέλεσμα την παρουσίαση σοβαρών μαθησιακών δυσκολιών στο σχολείο. Για τους ενήλικες από την άλλη μεριά, τα προβλήματα εντοπίζονται κυρίως στην διασφάλιση, εκτέλεση και διατήρηση της επαγγελματικής δραστηριότητας. Και τα παιδιά και οι ενήλικες μπορούν να βιώσουν την κοινωνική περιθωριοποίηση και απομόνωση, ως αποτέλεσμα των αρνητικών στερεοτύπων που εξακολουθούν να “συνοδεύουν” τα άτομα με προβλήματα ακοής (Τζουνάκος 2001: 1).

Ο πληθυσμός των ατόμων που παρουσιάζουν διαταραχές στην ακοή δεν είναι ομοιογενής. Με βάση την ακουολογική κατάσταση, διακρίνουμε δύο βασικές ομάδες, τους κωφούς και τους βαρήκοους. Η χρήση του ενός ή του άλλου όρου συνδέεται στενά με κοινωνικούς, προσωπικούς και εκπαιδευτικούς παράγοντες, με το ποσοστό της υπολειμματικής ακοής, τον χρόνο εμφάνισης της ακουστικής απώλειας, τη χρήση ή μη ακουολογικών βοηθημάτων ή άλλης υποστηρικτικής τεχνολογίας για την κώφωση, καθώς και με τον χρόνο έναρξης και την ποιότητα της υποστήριξης αυτής (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Τμήμα Ειδικής Αγωγής 2004γ: 2-3). Σύμφωνα με τον ορισμό που παραθέτει το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (Π.Ι.), «ο όρος *βαρήκοος* δηλώνει αυτόν του οποίου η αίσθηση της ακοής λειτουργεί μεν, αλλά ελαττωματικά»⁴⁹. Για τους βαρήκοους, είναι εφικτή η ως ενός σημείου απόδοση του προφορικού λόγου, εάν παρασχεθεί η κατάλληλη εκπαίδευση και τεχνολογική υποστήριξη. Από την άλλη μεριά, «*κωφός* είναι αυτός που δεν μπορεί να ακούσει, ακόμα και με τη χρησιμοποίηση ακουστικών βοηθημάτων, ώστε να εξυπηρετήσει τον εαυτό του με βάση τα ηχητικά ερεθίσματα». Οι κωφοί διακρίνονται σε προγλωσσικούς και μεταγλωσσικούς. Οι προγλωσσικοί έχουν χάσει την ακοή τους πριν από την ανάπτυξη της γλώσσας (δηλαδή πριν γίνουν 2-3 ετών), ενώ οι μεταγλωσσικοί έχασαν την αίσθηση της ακοής σε μεγαλύτερη ηλικία και αφού

⁴⁹ Η ικανότητα ακοής των βαρήκοων ατόμων ξεκινά από 26-70 ντεσιμπέλ. Η κανονική ακοή αρχίζει από 0 ντεσιμπέλ, ενώ μια ήσυχη συζήτηση υπολογίζεται ότι βρίσκεται περίπου στα 40.

είχαν ήδη ακούσει και αναπτύξει τον προφορικό λόγο. Επομένως, οι δύο αυτές κατηγορίες διακρίνονται και από διαφορετικές επικοινωνιακές ανάγκες (Τρικκαλιώτης 2001: 1).

Ένας ακόμη όρος που χρησιμοποιείται για να δηλώσει τον προγλωσσικό κωφό, είναι η λέξη *κωφάλαλος*. Όπως αναφέρει ο Τρικκαλιώτης (2001: 1), «στον κωφάλαλο το σύστημα του λόγου είναι ικανό να λειτουργήσει, αλλά το άτομο δεν μπορεί να μάθει αυτόματα τον προφορικό λόγο. Η χρήση, όμως, αυτού του όρου είναι συνδεδεμένη με προκαταλήψεις που πηγάζουν από παλαιότερες εποχές και οι οποίες δεν βοηθούν ψυχολογικά τους ίδιους, αλλά και τις οικογένειες των ατόμων με κώφωση. Ακόμη, το δεύτερο συνθετικό του όρου, η λέξη *άλαλος*, αναφέρεται στην αδυναμία χρήσης της προφορικής γλώσσας». Η χρήση, επομένως, του όρου πρέπει να απορριφθεί καθώς διακρίνεται από αρνητικούς προσδιορισμούς που παραπέμπουν ευθέως στο “μειονέκτημα” και την “αδυναμία” ενός ατόμου με κώφωση, χωρίς μάλιστα να έχει ουσιαστική περιγραφική χρησιμότητα.

Με βάση τα στατιστικά δεδομένα που συγκέντρωσε το 2005 ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας, 278 εκατομμύρια άνθρωποι παγκοσμίως έχουν μέτρια έως πλήρη απώλεια ακοής και στα δύο αυτιά. Όπως συμβαίνει και στην περίπτωση των διαταραχών στην όραση, το μεγαλύτερο μέρος των ατόμων (80% περίπου) προέρχεται από τις υπανάπτυκτες χώρες. Η παρατηρούμενη αύξηση του αριθμού των ατόμων που παρουσιάζουν προβλήματα στην ακοή, οφείλεται κατά κύριο λόγο στη συνεχή αύξηση του παγκόσμιου πληθυσμού και του προσδόκιμου ορίου ηλικίας. Οι χρόνιες λοιμώξεις αποτελούν την πρωταρχική αιτία απώλειας ακοής στα παιδιά, με σοβαρές επιπτώσεις στις γλωσσικές και γνωστικές τους ικανότητες, ιδίως στην περίπτωση που η διαταραχή εμφανίζεται πριν από την ανάπτυξη του προφορικού λόγου (προγλωσσικοί κωφοί). Τα τεχνολογικά βοηθήματα από τη μεριά τους μπορούν να προσφέρουν πολύτιμη στήριξη και να βελτιώσουν σημαντικά την ακοή ενός ατόμου και την ποιότητα ζωής του. Ωστόσο, η παραγωγή υπολογίζεται ότι ανταποκρίνεται σε λιγότερο από το 10% της παγκόσμιας ζήτησης και τελικά μόνο 1 στα 40 άτομα που πραγματικά μπορούν να επωφεληθούν από τέτοια βοηθήματα καταφέρνουν να τα αποκτήσουν⁵⁰. Τέλος, το 50% των διαταραχών στην ακοή μπορεί να αποφευχθεί διαμέσου της πρόληψης, της έγκαιρης διάγνωσης και της αποτελεσματικής θεραπείας (World Health Organization 2005).

⁵⁰ Το κόστος για την απόκτηση ενός ακουστικού βαρηκοΐας εξακολουθεί να κυμαίνεται σε πολύ υψηλά επίπεδα παρά την αυξανόμενη ζήτηση.

Όσον αφορά τώρα στις βασικές αιτίες των προβλημάτων στην ακοή, η ανάλυση των δεδομένων έδειξε τα ακόλουθα:

- Η κώφωση μπορεί να κληρονομηθεί. Όταν ένας ή και οι δύο γονείς ή ακόμα και ένας στενός συγγενής έχει γεννηθεί με κώφωση, υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να γεννηθεί κωφό και το παιδί.
- Η ακουστική μειονεξία⁵¹ (βαρηκοΐα), μπορεί να προκληθεί πριν ή κατά τη διάρκεια της γέννησης για διάφορους λόγους. Τέτοιοι λόγοι είναι ο πρόωρος τοκετός, η έλλειψη οξυγόνου κατά τη διάρκεια της γέννησης, η ερυθρά, η σύφιλη και άλλες ασθένειες της μητέρας την περίοδο της εγκυμοσύνης της, η χρήση ενός ευρέως φάσματος αντιβιοτικών φαρμάκων και ο ίκτερος που μπορεί να προκαλέσει βλάβη στο ακουστικό νεύρο του βρέφους.
- Μολυσματικές ασθένειες όπως η ιλαρά και η μηνιγγίτιδα, μπορεί να οδηγήσουν σε απώλεια ακοής κυρίως στα παιδιά, αλλά ακόμη και στους ενήλικες.
- Η χρήση αντιβιοτικών φαρμάκων και φαρμάκων κατά της ελονοσίας, μπορεί σε οποιαδήποτε ηλικία να προκαλέσει βλάβη στον κοχλία του αυτιού (ο κοχλίας είναι το όργανο ακοής στο εσωτερικό του αυτιού).
- Τραύματα στο κεφάλι και στο αυτί μπορούν, επίσης, να αποτελέσουν αιτία κώφωσης.
- Η ύπαρξη ξένων σωμάτων στο εσωτερικό του αυτιού ενδέχεται να δημιουργήσει σοβαρά προβλήματα στην ακοή.
- Οι δυνατοί θόρυβοι και κυρίως η εργασία με θορυβώδη μηχανήματα, η συνεχής έκθεση σε δυνατή μουσική και άλλους θορύβους, όπως οι εκρήξεις και οι πυροβολισμοί, καταστρέφουν το εσωτερικό του αυτιού και προκαλούν αδυναμία στην ικανότητα ακοής.
- Ένας τελευταίος παράγοντας, είναι η αύξηση του ορίου ηλικίας. Καθώς οι άνθρωποι μεγαλώνουν, είναι φυσικό να είναι πιο ευαίσθητοι στα έντονα εξωτερικά ερεθίσματα. Η συσσωρευμένη έκθεση σε θορύβους μπορεί να οδηγήσει σε βαρηκοΐα ή ακόμα και σε κώφωση (World Health Organization 2005).

Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο σημείο, η σύγχρονη υποστηρικτική τεχνολογία είναι σε θέση να βελτιώσει σημαντικά την ικανότητα ακοής ενός ατόμου και να του προσφέρει έτσι αυξημένες δυνατότητες επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης με τους συνανθρώπους του. Η αντιμετώπιση της “ακουστικής μειονεξίας” διακρίνεται

⁵¹ Η ακουστική μειονεξία είναι διεθνώς ο επίσημος όρος για την ύπαρξη προβλημάτων στην ακοή.

σε χειρουργική και συντηρητική και εξαρτάται από τον τύπο, τη μορφή και το βαθμό της διαταραχής, καθώς επίσης και από τη γενικότερη ψυχοκινητική ανάπτυξη του ατόμου. Περιπτώσεις, οι οποίες αντιμετωπίζονται με χειρουργική επέμβαση είναι αυτές της χρόνιας ωτίτιδας (συλλογή υγρού μέσα στο αυτί) και οι διάφοροι βαθμοί δυσπλασίες του έξω και μέσου αυτιού. Είναι γεγονός, ότι τα τελευταία χρόνια οι χειρουργικές επεμβάσεις που στοχεύουν στην αποκατάσταση ή βελτίωση της ικανότητας ακοής ενός ατόμου, έχουν να παρουσιάσουν πραγματικά θεαματικά αποτελέσματα. Ένα από τα μεγαλύτερα τέτοια επιτεύγματα της τεχνολογίας του 20^{ου} αιώνα, είναι το κοχλιακό εμφύτευμα για περιπτώσεις αμφοτερόπλευρης κωφώσεως, η οποία δεν βελτιώνεται ακόμα και με τα πιο ισχυρά ακουστικά βαρηκοΐας. Πρόκειται για μια ηλεκτρονική συσκευή που παρακάμπτει το σύστημα αγωγής του ήχου, αλλά και τον κοχλία, και ερεθίζει κατευθείαν τα γαγγλιακά κύτταρα του ακουστικού νεύρου. Μετά από ένα μακροχρόνιο πρόγραμμα αποκατάστασης (18-24 μήνες και σε μερικές περιπτώσεις έως 4 χρόνια), στο οποίο συμμετέχουν ωτορινολαρυγγολόγοι, ακουολόγοι, τεχνικοί, λογοθεραπευτές και δάσκαλοι των κωφών, το εμφύτευμα επιτρέπει στο άτομο να χρησιμοποιεί τον προφορικό λόγο ως πρωταρχικό μέσο επικοινωνίας και η ομιλία του να γίνεται κατανοητή από ένα μέσο συνομιλητή. Για τις διαταραχές τώρα μικρού και μεγάλου βαθμού, η πλειονότητα των περιπτώσεων αντιμετωπίζεται συντηρητικά με την εφαρμογή ακουστικών βαρηκοΐας. Το ακουστικό πρέπει να εφαρμόζεται, σε κάθε περίπτωση διαπιστώσεως μονόπλευρης ή αμφοτερόπλευρης βαρηκοΐας, από την ηλικία κιόλας των έξι μηνών, καθώς και ως προσωρινό μέτρο στις περιπτώσεις εκείνες, όπως οι αμφοτερόπλευρες δυσπλασίες του αυτιού, οι οποίες αντιμετωπίζονται μόνο σε μεγαλύτερη ηλικία με τη χειρουργική μέθοδο (Τζουνάκος 2001: 1-2).

Πέρα από τις διάφορες μεθόδους χειρουργικών επεμβάσεων και τη χρησιμοποίηση ακουστικών βαρηκοΐας, έχουν αναπτυχθεί ποικίλα τεχνολογικά βοηθήματα που στοχεύουν στην υποστήριξη και ενίσχυση της επικοινωνιακής ικανότητας των ατόμων με απώλεια ακοής (ιδιαίτερα των προγλωσσικών κωφών) και με διαταραχές στην ομιλία, διευκολύνοντας και βελτιώνοντας σε σημαντικό βαθμό την καθημερινή τους ζωή και δραστηριότητα. Τέτοια τεχνολογικά βοηθήματα είναι και τα συστήματα εναλλακτικής επικοινωνίας, που αποτελούνται από λογισμικό σύνθεσης ομιλίας και εγκαθίστανται σε υπολογιστή με οθόνη αφής ή με διακόπτες, ή

ακόμα και σε ένα PDA⁵². Τα συστήματα αυτά παρέχουν τη δυνατότητα στο χρήστη να πληκτρολογήσει κείμενο και να το δει ή να το ακούσει ο συνομιλητής του. Επιπλέον, ο χρήστης μπορεί αντί να πληκτρολογεί κείμενο να έχει μπροστά του εικόνες του πραγματικού κόσμου ή ειδικά σύμβολα κάποιας συμβολικής γλώσσας επικοινωνίας και συνδυάζοντας εικόνες και σύμβολα να σχηματίσει μία πρόταση. Η ChatBox για παράδειγμα, είναι μια εξαιρετικά εύχρηστη και σχετικά οικονομική (στοιχίζει 420€) συσκευή εναλλακτικής επικοινωνίας. Είναι ελαφριά, φορητή και παρέχει τη δυνατότητα ηχογράφησης δεκάλεπτων μηνυμάτων. Ακόμη, υπάρχει ένα ταμπλό με εικόνες που ο χρήστης μπορεί να αντιστοιχίσει σε έναν ήχο. Η Ultimate 8 είναι κι αυτή μία φορητή συσκευή εναλλακτικής επικοινωνίας που προσφέρει τη δυνατότητα παραγωγής ομιλίας και μεγάλη διάρκεια ζωής, καθώς αποτελείται από πλαστικό που είναι ειδικά σχεδιασμένο να αντέχει στην κακομεταχείριση και την υγρασία. Η Ultimate 8 διαθέτει θαυμάσια ποιότητα φωνής, τη δυνατότητα ηχογράφησης 8 διαφορετικών μηνυμάτων διάρκειας 4 δευτερολέπτων το καθένα και αρκετά χαμηλή τιμή (στοιχίζει μόλις 166€). Ακόμα μεγαλύτερες είναι οι δυνατότητες που προσφέρει το ChatPC-II. Πρόκειται για έναν υπολογιστή τσέπης, που παρέχει λογισμικό και υλικό για τον έλεγχο του ήχου και τη δυνατότητα καταγραφής ομιλίας μίας ώρας. Ο συνθέτης ομιλίας DecTalk που χρησιμοποιεί μπορεί να κρατήσει τις πολυάριθμες ρυθμίσεις, ανάλογα με τις ανάγκες του κάθε χρήστη, ενώ η οθόνη της συσκευής προσεγγίζεται από την αφή των δακτύλων. Παρ' όλες τις δυνατότητες που παρέχει, η τιμή του ChatPC-II είναι αρκετά υψηλή (γύρω στα 1800€) και δυσπρόσιτη για πολλούς ανθρώπους (Cyberall χ.χ.α).

Ένα εύχρηστο, λειτουργικό και πραγματικά επαναστατικό λογισμικό, είναι και το Gus Multimedia Speech System. Το Gus είναι σε θέση να μεταμορφώσει έναν οποιοδήποτε υπολογιστή, συμβατό με Windows, σε ένα εξαιρετικά ευέλικτο και συγχρόνως δυνατό μηχανήμα επικοινωνίας και με την προώθηση των νέων εκδόσεων, έγινε ένα από τα πιο διάσημα λογισμικά βοηθητικής τεχνολογίας. Υπερέχει σε σχέση με κάθε άλλο μηχανήμα που διευκολύνει την επικοινωνία, καθώς είναι διαθέσιμο σε έξι γλώσσες και προσφέρει ένα ολοκληρωμένο πακέτο συσκευών και προγραμμάτων για εναλλακτική χρήση ανάλογα με τις εξατομικευμένες ανάγκες και ιδιαιτερότητες. Τέτοια προγράμματα είναι το Gus Talking Keyboard (πληκτρολόγιο οθόνης με εκφώνηση), το Gus Easy Talk for Windows (γρήγορη

⁵² Τα συστήματα αυτά μπορούν να χρησιμοποιηθούν και από άτομα με νοητικά προβλήματα.

μέθοδος παραγωγής λόγου μέσω της επιλογής από θέματα και φράσεις), το Gus Speak Clipboard (ομιλόν πληκτρολόγιο που μένει πάντα ορατό στην οθόνη του υπολογιστή), το Gus Talking Calculator (ηχητική αναπαραγωγή των κουμπιών με τους αριθμούς που επιλέγει ο χρήστης από την οθόνη και εκφώνηση αποτελέσματος), το Gus Symbol Set (πλήρης βιβλιοθήκη 2500 επαγγελματικά σχεδιασμένων συμβόλων που υποστηρίζουν την ανάπτυξη της επικοινωνίας), το Gus Mouse-Switch Interface (ποντίκι που εξαφανίζει τα προβλήματα που παρουσιάζουν οι υπολογιστές με ένα σειριακό κανάλι), το Gus Speech Synthesizer (synthesizer λόγου που βασίζεται σε αληθινά δείγματα ανθρώπινης φωνής), το Gus Access Keyboard (πληκτρολόγιο που είναι σε θέση να συμπληρώνει και να προβλέπει λέξεις λαμβάνοντας υπόψη γραμματικούς και συντακτικούς κανόνες) και το Gus Dwell Cursor (ο χρήστης απλά μετακινεί τον δρομέα του ποντικιού και τοποθετώντας τον πάνω στο κουμπί της οθόνης που θέλει να επιλέξει, πραγματοποιείται η λειτουργία που επιθυμεί). Όπως μπορούμε να συμπεράνουμε, το Gus Multimedia Speech System μπορεί να αποτελέσει ένα ευέλικτο εργαλείο εναλλακτικής επικοινωνίας, όχι μόνο για τα άτομα με διαταραχές ακοής, αλλά για πάρα πολλούς ανθρώπους που παρουσιάζουν διαφορετική μορφή αναπηρίας (Θεοδωρίδου 2004).

Ένα ακόμη στοιχείο, που διευκολύνει σημαντικά την καθημερινή δραστηριότητα των ατόμων με απώλεια ακοής, είναι η αποστολή και λήψη γραπτών μηνυμάτων μέσω των τηλεφωνικών συσκευών. Στην Ελλάδα, ο ΟΤΕ μέσω του δικτύου καταστημάτων του, παρέχει δωρεάν ειδικές τηλεφωνικές συσκευές για βαρήκοους και τηλεκειμενογράφους, δηλαδή συσκευές με πληκτρολόγιο και οθόνη καταγραφής εισερχόμενων και εξερχόμενων μηνυμάτων (Άγνωστος 2005). Ακόμη, τα τελευταία χρόνια τέθηκε σε εφαρμογή μια σημαντική υπηρεσία από την ελληνική αστυνομία, την Πυροσβεστική και το ΕΚΑΒ, σε συνεργασία με τρεις εταιρίες κινητής τηλεφωνίας. Με την υπηρεσία αυτή, οι βαρήκοοι και οι κωφοί μπορούν να στέλνουν ένα μήνυμα SMS από το κινητό τους τηλέφωνο στο 100 (Άμεση Δράση), στο 199 (Άμεση Επέμβαση Πυροσβεστικής) και στο 166 (ΕΚΑΒ), ανάλογα με τις ανάγκες που έχουν. Το μήνυμα εισέρχεται στην κεντρική διοίκηση των υπηρεσιών και στη συνέχεια προωθείται στις κατά τόπους υπηρεσίες, αν πρόκειται για επарχία. Ταυτόχρονα, η κεντρική υπηρεσία στέλνει απάντηση ότι έλαβε το μήνυμα και ενημερώνει τον αποστολέα για τις περαιτέρω ενέργειες ή ζητάει διευκρινίσεις. Η Ελλάδα είναι η τρίτη χώρα στην Ευρώπη που θέτει σε εφαρμογή μια τέτοια υπηρεσία (οι άλλες δύο είναι η Γαλλία και η Φιλανδία) και κατόπιν συμφωνίας με τις εταιρίες

κινητής τηλεφωνίας, τα συγκεκριμένα μηνύματα είναι εντελώς δωρεάν (Specialeducation 2003).

Μία πραγματικά εντυπωσιακή συσκευή που στοχεύει στην αποκατάσταση της επικοινωνίας μεταξύ ατόμων με απώλεια ακοής και ακουόντων, είναι η Sign2Talk. Πρόκειται για ένα σύστημα μετάφρασης της νοηματικής γλώσσας⁵³ που μπορεί να φορεθεί και αποτελεί την ελληνική συμμετοχή του ΑΠΘ στο διεθνή διαγωνισμό Imagine Cup της Microsoft, η οποία μάλιστα απέσπασε τη δεύτερη θέση στο σχεδιασμό λογισμικού που αποτελεί και τη βασικότερη κατηγορία του διαγωνισμού. Κατά τη διάρκεια της λειτουργίας, η εφαρμογή PC τσέπης που διαθέτει το σύστημα, λαμβάνει δεδομένα χειρομορφών από το ειδικό περιβραχιόνιο που φοράει ο χρήστης, τα αναλύει και τα μεταφράζει σε ομιλία. Αντιστοίχως, η Sign2Talk αναγνωρίζει την ομιλία, την επεξεργάζεται και τη μεταφράζει σε βίντεο και χειρομορφές της Αμερικανικής Νοηματικής Γλώσσας. Το σύστημα προσφέρει επίσης την εναλλακτική επιλογή του να “κατεβάζει” νέες λέξεις από το διακομιστή ή να υποβάλλει αιτήματα για επιπρόσθετες λέξεις (Άγνωστος 2005). Η περαιτέρω εξέλιξη της Sign2Talk μπορεί να επιφέρει επαναστατικές αλλαγές στην καθημερινή δραστηριότητα και επικοινωνία χιλιάδων συνανθρώπων μας. Απέχουμε, όμως, πολύ από την γενικευμένη εφαρμογή της και την καθολική καταγραφή των πρακτικών της αποτελεσμάτων. Εξάλλου, η διασύνδεση της συσκευής, με τα οικονομικά συμφέροντα της Microsoft, εγείρει σοβαρά ερωτήματα για το πότε τελικά θα διατεθεί στην αγορά, σε ποιά μορφή και με ποιό κόστος αγοράς.

⁵³ Η νοηματική βασίζεται στη χρήση οπτικοκινητικών νευμάτων και αποτελεί την επίσημη γλώσσα των κωφών. Πέρα από την ανάπτυξη τεχνολογικών βοηθημάτων, όπως το Sign2Talk, δεν θα ήταν άραγε εξαιρετικά χρήσιμο, για την βελτίωση της επικοινωνίας μεταξύ ατόμων με διαταραχές ακοής και ακουόντων και για την άρση των αρνητικών στερεοτύπων, να προωθηθεί η διδασκαλία της νοηματικής γλώσσας σε όλα τα ελληνικά σχολεία;

2.4. Κινητικά προβλήματα και υποστηρικτικές τεχνολογίες.

Η ύπαρξη μιας κινητικής αναπηρίας επηρεάζει τη φυσιολογική κίνηση του ατόμου δυσχεραίνοντας, ανάλογα με τη σοβαρότητα, τις λειτουργικές δραστηριότητες της καθημερινής του ζωής. Μπορεί να προκύπτει από παθήσεις ή από τραυματισμούς του μυοσκελετικού και του νευρικού συστήματος. Οι κυριότεροι τύποι κινητικών αναπηριών είναι η εγκεφαλική παράλυση, η δισχιδής διαταραχή, οι τραυματισμοί νωτιαίου μυελού, οι εγκεφαλικές κακώσεις, η νεανική αρθρίτιδα (παιδική και εφηβική), η αρθρογρίπωση, οι μυϊκές δυστροφίες και οι ακρωτηριασμοί.

Σύμφωνα με τους ορισμούς που παραθέτει το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, «η εγκεφαλική παράλυση είναι μία νευρολογική διαταραχή που οφείλεται σε βλάβες στην κινητική περιοχή του εγκεφάλου. Είναι η πιο κοινή, αλλά και η πιο πολύπλοκη διαταραχή. Η συχνότητά της υπολογίζεται σε 1 έως 2 περιπτώσεις ανά 1000 άτομα του γενικού πληθυσμού. Μπορεί να συμβεί κατά την κύηση, τον τοκετό και στα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού. Ανάλογα με το είδος της νευρομυϊκής διαταραχής, διακρίνεται σε σπαστικότητα⁵⁴, αθέτωση⁵⁵, αταξία⁵⁶ ή εγκεφαλική παράλυση μικτής μορφής και ανάλογα με την κατανομή της βλάβης στο σώμα διακρίνεται σε τετραπληγία (όταν έχει προσβληθεί όλο το σώμα), διπληγία (όταν έχουν προσβληθεί και τα άνω και τα κάτω άκρα αλλά πιο έντονα τα άνω), τριπληγία (όταν έχουν προσβληθεί τρία άκρα, τα δύο κάτω και ένα εκ των άνω) και μονοπληγία (όταν έχει προσβληθεί ένα μέλος, συνήθως ένα κάτω άκρο). Η εγκεφαλική παράλυση χαρακτηρίζεται από διαταραχές στο μυϊκό τόνο, έλλειψη νευρομυϊκού συντονισμού και μυϊκή αδυναμία, ενώ ταυτόχρονα μπορεί να συνυπάρχουν “νοητική καθυστέρηση”, διαταραχές στην όραση, την ακοή και την ομιλία, διάσπαση προσοχής και ψυχολογικά προβλήματα» (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Τμήμα Ειδικής Αγωγής 2004α: 12-14).

«Η δισχιδής ράχη, είναι μία εκ γενετής πάθηση, η οποία οφείλεται σε ατελή ανάπτυξη της σπονδυλικής στήλης κατά τις 4 πρώτες εβδομάδες της εμβρυϊκής ζωής. Συγκεκριμένα, παρουσιάζεται ατελές κλείσιμο του οστέινου σπονδυλικού τόξου, ενός σπονδύλου από την αυχενική έως την οσφυϊκή μοίρα της σπονδυλικής στήλης,

⁵⁴ Κύριο χαρακτηριστικό του μυϊκού τόνου είναι η υπέρτονη. Οι μύες που συμμετέχουν συσπώνται βίαια και ακούσια, με αποτέλεσμα η κίνηση να είναι ασυγχρόνιστη.

⁵⁵ Χαρακτηρίζεται από βραδείες και ανεξέλεγκτες συστροφικές και σπασμωδικές κινήσεις, επαναλαμβανόμενες και με ασυντόνιστο ρυθμό.

⁵⁶ Χαρακτηρίζεται από έλλειψη συνεργασίας των μυών καθώς και γενική υποτονία.

προκαλώντας νευρολογικές διαταραχές. Κύρια χαρακτηριστικά της είναι οι οστικές παραμορφώσεις, οι διαταραχές της στάσης, οι κατακλίσεις, οι μώλωπες, οι ουρολοιμώξεις και η παχυσαρκία» (ο.π.).

«Οι τραυματισμοί νωτιαίου μυελού είναι κακώσεις στην σπονδυλική στήλη που προκαλούν βλάβη στο νωτιαίο μυελό, με αποτέλεσμα την απώλεια της κίνησης και της αισθητικότητας από το σημείο της βλάβης και κάτω. Η σοβαρότητα του τραυματισμού εξαρτάται από την θέση και την έκταση της βλάβης που έχει υποστεί ο νωτιαίος μυελός. Η διαταραχή μπορεί να έχει την μορφή τετραπληγίας ή την μορφή παραπληγίας. Οι κακώσεις αυτές διακρίνονται από σπαστικότητα, διαταραχές αισθητικότητας, κατακλίσεις, προβλήματα θερμορύθμισης, μυϊκή ατροφία, διαταραχές στην ουροδόχο κύστη, σεξουαλική δυσλειτουργία, οστεοπόρωση, καρδιαγγειακά προβλήματα, μυϊκές βραχύνσεις, διαταραχές στη στάση του σώματος και ψυχολογικά προβλήματα» (ο.π.).

«Οι εγκεφαλικές κακώσεις προκαλούν μερική ή ολική αναπηρία και μπορούν να επιδράσουν αρνητικά τον ψυχισμό του ατόμου. Η σοβαρότητα της κάκωσης εξαρτάται από τη θέση, την έκταση της βλάβης και από το είδος της θεραπευτικής αγωγής. Στην περίπτωση αυτή είναι συχνά τα φαινόμενα διαταραχών στην μνήμη και στην ομιλία, διάσπασης προσοχής, δυσλειτουργίας της ουροδόχου κύστης, επιληπτικών κρίσεων, σπαστικότητας, έλλειψης νευρομυϊκού συντονισμού, διαταραχών αισθητικότητας, αναπνευστικών και ψυχολογικών προβλημάτων» (ο.π.).

«Οι μυϊκές δυστροφίες είναι ομάδα κληρονομικών ασθενειών που προκαλούν μυϊκή αδυναμία εξαιτίας της προοδευτικής εκφύλισης των μυϊκών ινών. Υπάρχουν διάφοροι τύποι μυϊκής δυστροφίας, αλλά η συνηθέστερη είναι η Duchenne, η οποία εμφανίζεται στην ηλικία των 2-6 ετών. Η ασθένεια είναι προοδευτική και τελικά το παιδί θα χρησιμοποιεί αναπηρικό αμαξίδιο, ενώ το προσδόκιμο ζωής ανέρχεται μόλις στα 20 χρόνια. Βασικά χαρακτηριστικά της πάθησης είναι η μυϊκή ατροφία, το χαρακτηριστικό βάδισμα (νήσειο), οι μυϊκές βραχύνσεις, η ανάπτυξη συνδετικού ιστού στους μύες, οι διαταραχές στη στάση (λόρδωση), τα αναπνευστικά προβλήματα και η πτωχή μυϊκή αντοχή» (ο.π.).

«Η αρθρογρίπωση είναι μια εκ γενετής πάθηση, κατά την οποία προσβάλλονται οι αρθρώσεις. Οφείλεται σε εκφύλιση του νωτιαίου μυελού και το άτομο παρουσιάζει έντονα φαινόμενα δυσκαμψίας, λέπτυνσης των άκρων, μυϊκής αδυναμίας, αντικατάστασης του μυϊκού με λιπώδη και συνδετικό ιστό και περιορισμένης λειτουργικότητας. Η νεανική αρθρίτιδα, τώρα, εμφανίζεται κατά την

παιδική ή εφηβική ηλικία και πρόκειται για πάθηση αγνώστου αιτιολογίας, κατά την οποία οι αρθρώσεις παρουσιάζουν φλεγμονή και σταδιακά μείωση του εύρους κίνησης. Χαρακτηρίζεται από οίδημα στις αρθρώσεις, έντονο πόνο, δυσκαμψία, δυσκολία στη βάδιση και μυϊκή ατροφία» (ο.π.).

«Τέλος, οι ακρωτηριασμοί αναφέρονται στην αφαίρεση τμήματος ή μέλους του σώματος. Η αιτία μπορεί να είναι τραυματισμός, κακοήθεις όγκοι, αγγειακές βλάβες, δυσμορφίες κ.α. Ο ακρωτηριασμός μπορεί να προκαλέσει σοβαρά ψυχολογικά προβλήματα, γι' αυτό και ο ασθενής θα πρέπει να προετοιμαστεί ψυχολογικά και να γίνει προγραμματισμένο χειρουργείο» (ο.π.).

Στην περίπτωση των κινητικών δυσχερειών (όπως και με κάθε άλλη μορφή αναπηρίας), ο ρόλος που διαδραματίζει ο ηλεκτρονικός υπολογιστής στη ζωή του ατόμου είναι ιδιαίτερα σημαντικός. Μέσα από την αλματώδη άνοδο που έχει σημειώσει τα τελευταία χρόνια η τεχνολογία της πληροφορικής, καθίσταται πλέον δυνατή η αρμονική ενσωμάτωση των ανθρώπων αυτών στην κοινωνική πραγματικότητα και η δημιουργική συμμετοχή τους στην εργασία, τη γνώση και την πληροφόρηση. Θεμελιώδη, ωστόσο, προβλήματα εξακολουθούν να υπάρχουν και να εμποδίζουν την αποτελεσματική ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ των ανθρώπων με κινητικές δυσκολίες και του ηλεκτρονικού υπολογιστή. Για τον Στεργιάδη, η ρίζα του προβλήματος έγκειται στο γεγονός ότι τα περισσότερα προγράμματα σχεδιάζονται για χρήστες που δεν έχουν αναπηρίες και κατά συνέπεια, η προσαρμογή τους για χρήση από άτομα με αναπηρία απαιτεί την ανάπτυξη ειδικών διεπιφανειών. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα υψηλό κόστος σχεδίασης και μικρή απόδοση των συστημάτων, καθώς η αγορά είναι περιορισμένη λόγω της μεγάλης ποικιλομορφίας των υπαρκτών μορφών αναπηρίας (Στεργιάδης 2003: 1).

Όπως είναι φυσικό, η αντιμετώπιση του προβλήματος είναι πιο απλή σε περιπτώσεις ελαφρών μορφών κινητικής αναπηρίας. Η επικοινωνία ανάμεσα στον ηλεκτρονικό υπολογιστή και σε έναν χρήστη με μικρή δυσλειτουργία στα άνω ή κάτω άκρα, μπορεί σχετικά εύκολα να αποκατασταθεί με την απευθείας αντικατάσταση των κοινών συσκευών εισόδου από άλλες αντίστοιχες συσκευές με πιο εργονομική σχεδίαση (Στεργιάδης 2003: 15). Το πληκτρολόγιο οθόνης, για παράδειγμα, αποτελεί μία τέτοια εναλλακτική συσκευή εισόδου. Πρόκειται για ένα βοηθητικό πρόγραμμα που εμφανίζει μόνιμα ένα εικονικό πληκτρολόγιο στην οθόνη και επιτρέπει στους χρήστες να πληκτρολογήσουν δεδομένα με τη βοήθεια μιας συσκευής κατάδειξης ή με τη χρησιμοποίηση ενός joystick. Το πληκτρολόγιο αυτό σχεδιάστηκε για να

παράσχει ένα ελάχιστο επίπεδο λειτουργικότητας σε χρήστες με ελαφρά κινητικά προβλήματα. Μερικά από τα πιο δημοφιλή πληκτρολόγια οθόνης είναι το Windows XP Onscreen Keyboard, το Onscreen Virtual Keyboard, το ScreenDoors 2000⁵⁷, το Softype, το Visual Dynamic Keyboard (VDK), το OnScreen και το WiVik (Βελλίδου 2004).

Η πιο διαδεδομένη ίσως εναλλακτική συσκευή πληκτρολογίου σε ολόκληρο τον κόσμο, είναι το Intellikeys. Το πληκτρολόγιο αυτό σχεδιάστηκε στις αρχές του 1990 από την IntelliTools και διευκόλυνε δραστικά την εκπαιδευτική και επαγγελματική ζωή των ατόμων με κινητική αναπηρία⁵⁸, καθώς δεν χρειάζεται κάποιο λογισμικό πρόγραμμα μέσω του οποίου θα συνδεθεί με τον υπολογιστή (αρκεί να συνδεθεί με το κανονικό πληκτρολόγιο), ενώ παράλληλα μπορεί να μεταφερθεί οπουδήποτε (στο σχολείο, στο γραφείο, στο σπίτι κ.τ.λ.). Σε αντίθεση με το κανονικό πληκτρολόγιο, ο τρόπος που μοιάζει το Intellikeys, αλλά και οι λειτουργίες του, μπορούν να αλλάξουν βάζοντας μέσα διάφορες επικαλύψεις⁵⁹. Οι επικαλύψεις αυτές εμφανίζουν μεγάλα, ευρύχωρα πλήκτρα, τα οποία έχουν μεγάλη χρωματική αντίθεση, ώστε να είναι εύκολο για τους χρήστες (κυρίως για τους μικρούς μαθητές⁶⁰) να εντοπίζουν γράμματα και αριθμούς. Η πιο σημαντική, όμως, ιδιότητα του Intellikeys, είναι ότι οι επικαλύψεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν από το χέρι, το πόδι, τη μύτη και το πηγούνι του χρήστη (Παπαδοπούλου 2004: 1-3).

Μία εξαιρετικά πρωτοποριακή συσκευή που ήρθε να δώσει λύση σε ανθρώπους που δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν τα συμβατικά πληκτρολόγια λόγω προβλημάτων στα χέρια, είναι το Orbi Touch. Το Orbi Touch είναι ένα πληκτρολόγιο που καταργεί εντελώς την κίνηση των δακτύλων στη διαδικασία της πληκτρολόγησης και μειώνει σημαντικά την κίνηση του υπολοίπου χεριού, καθώς δεν διαθέτει γράμματα, αριθμούς και γενικά πλήκτρα. Στην επιφάνειά του υπάρχουν δύο θόλοι, δύο σφαιρικά εξογκώματα, πάνω στα οποία ακουμπάμε τις παλάμες μας. Οι παλάμες προσαρμόζονται άνετα πάνω στους θόλους και η πληκτρολόγηση γίνεται με

⁵⁷ Το πληκτρολόγιο αυτό είναι ιδανικό και για χρήστες με ελάχιστο ή και μηδενικό έλεγχο των χεριών.

⁵⁸ Το Intellikeys αποδεικνύεται εξαιρετικά χρήσιμο όχι μόνο για την κινητική αναπηρία, αλλά για μία σειρά φυσικών αναπηριών και μαθησιακών δυσκολιών.

⁵⁹ Το Intellikeys μπορεί να γίνει ακόμη ισχυρότερο εργαλείο επικοινωνίας όταν ο χρήστης σχεδιάσει το δικό του πρόγραμμα με τις καθημερινές του δραστηριότητες.

⁶⁰ Συναφείς λειτουργίες εκτελεί και το πληκτρολόγιο ABC/Color Bigkeys Plus. Το πληκτρολόγιο αυτό σχεδιάστηκε, έτσι ώστε τα παιδιά να συνδυάζουν την διασκέδαση με την εκπαίδευση που προσφέρουν τα προγράμματα και τα παιχνίδια του υπολογιστή. Διαθέτει μεγάλα, χρωματιστά πλήκτρα, ενώ παράλληλα δεν κρίνεται απαραίτητη η χρησιμοποίηση κάποιου ειδικού λογισμικού για να τεθεί σε λειτουργία.

συνδυασμένη ταυτόχρονη κίνηση των δύο χεριών προς οκτώ διαφορετικές κατευθύνσεις, μειώνοντας έτσι στο ελάχιστο την απαιτούμενη καταπόνηση των άνω άκρων. Παρόλο που η εκμάθηση των συγχρονισμένων κινήσεων είναι μια δύσκολη διαδικασία, με τη χρησιμοποίηση ενός ειδικού προγράμματος, ο οποιοσδήποτε χρήστης μπορεί με την κατάλληλη εξάσκηση να ξεπεράσει τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει. Για να κατασκευαστεί το Orbi Touch χρειάστηκαν δέκα χρόνια έρευνας, που όμως προσέφεραν πολύτιμη βοήθεια σε ανθρώπους με προβλήματα στα χέρια (Κοντούλη 2004).

Μερικές ακόμη δημοφιλείς συσκευές είναι το White Keys/QWERTY, το USB Keyboard, το Smart Keys και το Discover Board. Στα εναλλακτικά πληκτρολόγια, όλα τα πλήκτρα είναι συγκεντρωμένα σε μια διάταξη που επιτρέπει τη σωστή τοποθέτηση των δακτύλων, την πληκτρολόγηση από ένα μόνο χέρι και την αποφυγή των μεγάλων κινήσεων που οδηγούν σε καταπόνηση του καρπού και σε παθήσεις τύπου καρπικού συνδρόμου (RSI-Repetitive Strain Injury). Άλλα πάλι διαθέτουν ενσωματωμένους οδηγούς στα πλήκτρα για την αποφυγή εισαγωγής λανθασμένων στοιχείων από άτομα που αντιμετωπίζουν προβλήματα με σπασμούς χεριών και γενικότερη αστάθεια ή είναι τοποθετημένα σε ράβδους στήριξης για να χρησιμοποιούνται από ράβδους κεφαλής (Πανεπιστήμιο Πατρών, Βιβλιοθήκη και Υπηρεσία Πληροφόρησης 2004: 30).

Εκτός, όμως, από τα εναλλακτικά πληκτρολόγια, απαραίτητη κρίνεται και η χρησιμοποίηση εναλλακτικών συσκευών κατάδειξης, όπως είναι το USB Point it, οι οθόνες αφής και το BicTrack, προκειμένου όλα τα άτομα με κινητική αναπηρία να είναι σε θέση να επικοινωνήσουν με τον ηλεκτρονικό υπολογιστή τους εισάγοντας δεδομένα σε αυτόν⁶¹. Το USB Point it είναι ένα joystick που προσφέρει όλες τις λειτουργίες ενός συμβατικού ποντικιού, παρέχοντας ανώτερη ποιότητα κινήσεων σε χρήστες με κινητικά προβλήματα. Έχει τα δύο βασικά πλήκτρα του δεξιού και του αριστερού κλικ και με τη χρησιμοποίηση ενός μόνο πλήκτρου, ο χρήστης μπορεί να κάνει διπλό κλικ και να ρυθμίσει την ταχύτητα του ποντικιού. Ακόμη, είναι συμβατό με το λειτουργικό σύστημα Windows XP και προορίζεται κυρίως για εκείνους τους χρήστες που δεν μπορούν να κάνουν μικρές κινήσεις. Εξαιρετική, όμως, αποδεικνύεται και η αύξηση της λειτουργικότητας που προσφέρουν στα άτομα με κινητικές δυσκολίες οι οθόνες αφής. Με την άσκηση ελάχιστης πίεσης πάνω στην

⁶¹ Το BIGtrack στοιχίζει 83€ περίπου, ενώ το USB Point it 714€!

οθόνη, ο χρήστης έχει τη δυνατότητα να ελέγξει την κίνηση του κέρσορα, αλλά και άλλες λειτουργίες του ηλεκτρονικού υπολογιστή. Ο εξοπλισμός, μάλιστα, μετατροπής κανονικών οθονών σε οθόνες αφής μπορεί να συνδεθεί με οποιαδήποτε θύρα USB υποστηρίζοντας διάφορους τύπους και μεγέθη οθονών. Τέλος, το BIGtrack είναι ιδανικό για παιδιά και για άτομα με μειωμένες τις δεξιότητες λεπτής κινητικότητας που απαιτούνται για το χειρισμό ενός συμβατικού ποντικιού. Η μπίλια είναι αρκετά σκληρή και μεγάλη ώστε να μπορεί να χρησιμοποιηθεί με το πόδι, με τον ώμο ή μόνο με το δάχτυλο. Ακόμη, ο χειρισμός του είναι εξαιρετικά απλός. Το BIGtrack μπορεί να λειτουργήσει κανονικά με ένα σπρώξιμο στην μπίλια και με το πάτημα των κουμπιών με τον αντίχειρα (Cyberall χ.χ.β).

Πέρα από την απευθείας αντικατάσταση κοινών συσκευών εισόδου, από άλλες με πιο εργονομικό σχεδιασμό, ένας ακόμη τρόπος μετατροπής ενός συμβατικού ηλεκτρονικού υπολογιστή για χρήση από άτομα με κινητικά προβλήματα, είναι η προσομοίωση των κοινών συσκευών εισόδου με τη χρησιμοποίηση ειδικού hardware (υλικού). Πρόκειται για τη λεγόμενη “φιλοσοφία” του Keyboard Emulating Interface (KEI), σύμφωνα με την οποία, ένα ειδικό σύστημα θα λαμβάνει τις εισόδους του χρήστη είτε από εναλλακτικό πληκτρολόγιο, είτε από άλλους διακόπτες και θα παράγει σήματα ίδια με εκείνα που παράγονται από το πληκτρολόγιο, τα οποία και θα λαμβάνει ο ηλεκτρονικός υπολογιστής μέσω κοινών θυρών⁶². Το ειδικό σύστημα αποτελείται από έναν δεύτερο ηλεκτρονικό υπολογιστή χαμηλού κόστους ή ακόμα και από ένα μικροεπεξεργαστή ως η πρόσοψη όλου του συστήματος. Σε άλλες πάλι περιπτώσεις, χρησιμοποιείται μία ειδική κάρτα η οποία συνδέεται με κατάλληλες συσκευές και προσπελαύνει απευθείας τους αντίστοιχους καταχωρητές εισόδου του ηλεκτρονικού υπολογιστή (π.χ. Adaptive Firmware Card για υπολογιστές Apple II). Η προσομοίωση των κοινών συσκευών εισόδου με τη χρησιμοποίηση ειδικού hardware αποτελεί έναν εξαιρετικά αποτελεσματικό τρόπο για την προσαρμογή ενός συμβατικού ηλεκτρονικού υπολογιστή σύμφωνα με τις ανάγκες ενός ανθρώπου με κινητική αναπηρία. Ωστόσο, η χρησιμοποίηση του δεν είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη και αυτό γιατί το κόστος απόκτησης τέτοιων συστημάτων είναι για τους περισσότερους ανθρώπους απαγορευτικό (Στεργιάδης 2003: 16-18).

Με την ανάπτυξη της επιστήμης της πληροφορικής και την αύξηση της υπολογιστικής ισχύος των ηλεκτρονικών υπολογιστών, από τα τέλη της δεκαετίας του

⁶² Τα τελευταία χρόνια γίνεται προσομοίωση και άλλων συσκευών εισόδου όπως το ποντίκι.

’80 και έπειτα, έγινε πλέον εφικτή και η προσομοίωση των κοινών συσκευών εισόδου μέσω της χρησιμοποίησης ειδικού software (λογισμικού). Όπως αναφέρει ο Στεργιάδης (2003: 16-18), «ήδη από το 1986 πραγματοποιήθηκε η χρήση πολλαπλών λειτουργικών συστημάτων ώστε να παρουσιάζεται σε ένα παράθυρο ένα γραφικό πληκτρολόγιο ταυτόχρονα με τις τρέχουσες εφαρμογές. Οι είσοδοι λαμβάνονται από το χρήστη με ειδικές συσκευές και αποστέλλονται τα σχετικά δεδομένα στον Η/Υ μέσω των θυρών του. Η αποκωδικοποίηση των δεδομένων γίνεται από μία ειδική εφαρμογή η οποία παράγει εσωτερικά τις εισόδους του πληκτρολογίου και του ποντικιού, εισάγοντας τεχνικά events στην ουρά μηνυμάτων του λειτουργικού συστήματος. Όταν η προσαρμογή μέσω λογισμικού γίνεται σε επίπεδο συστήματος, η ειδική εφαρμογή που λαμβάνει τις εισόδους δημιουργεί το δικό της περιβάλλον και τοποθετείται πάνω στο λειτουργικό σύστημα (συνήθως περιβάλλον χαρακτήρων). Το περιβάλλον αυτό είναι το μόνο με το οποίο αλληλεπιδρά ο χρήστης και του παρέχεται η δυνατότητα να υλοποιήσει ορισμένες κοινές και βασικές λειτουργίες χωρίς όμως να έχει ουσιαστική πρόσβαση στις δυνατότητες του λειτουργικού συστήματος και σε άλλες εφαρμογές». Παρ’ όλα αυτά, η προσομοίωση κοινών συσκευών εισόδου σε επίπεδο λογισμικού μπορεί μέσω περαιτέρω εξέλιξης και έρευνας να συμβάλλει δραστικά στην ανεμπόδιστη επικοινωνία ενός ανθρώπου με κινητική αναπηρία με τον ηλεκτρονικό υπολογιστή, με τις όποιες θετικές προεκτάσεις συνακολουθεί κάτι τέτοιο.

Όσον αφορά τώρα την περίπτωση των ατόμων με σοβαρά κινητικά προβλήματα, δηλαδή ατόμων που βρίσκονται σε ακινησία λόγω κάποιου τραυματισμού ή κάποιας εκφυλιστικής ασθένειας, οι δυσκολίες στην αλληλεπίδραση με τον ηλεκτρονικό υπολογιστή είναι ακόμα μεγαλύτερες. Για τους ανθρώπους με τετραπληγία, η παραγωγή σημάτων προς το περιβάλλον δεν μπορεί να επιτευχθεί μέσω της κίνησης των άνω ή κάτω άκρων (Στεργιάδης 2003: 16-18). Το γεγονός αυτό δυσχεραίνει σημαντικά την επικοινωνία των ανθρώπων αυτών με τον περίγυρό τους και τους απαγόρευε μέχρι πρότινος να χρησιμοποιήσουν τον ηλεκτρονικό υπολογιστή στην καθημερινή τους ζωή και δραστηριότητα. Τα τελευταία, όμως, χρόνια έχουν αναπτυχθεί κάποια εξελιγμένα τεχνολογικά συστήματα τα οποία επιτρέπουν ακόμα και σε ανθρώπους με μηδενική ικανότητα κίνησης και ελέγχου των άκρων, να είναι σε θέση να χειριστούν έναν Η/Υ και να συμμετέχουν ενεργά στην κοινωνική πραγματικότητα.

Το Trash Camera Mouse, για παράδειγμα, επιτρέπει σε ανθρώπους με εγκεφαλική παράλυση, πολλαπλάσια σκλήρυνση, τετραπληγία, μυϊκή δυστροφία κ.τ.λ. να πραγματοποιούν εργασίες στον υπολογιστή τους με μία σχετικά απλοποιημένη διαδικασία. Το σύστημα αποτελείται από μία ειδική κάμερα και ένα αυτοκόλλητο που τοποθετείται στο κεφάλι, τη μύτη, το πηγούνι ή το δάχτυλο του χρήστη και μετατρέπει την κίνηση ενός μέλους του σώματος σε μετακίνηση του δείκτη του ποντικιού στην οθόνη του υπολογιστή. Παρόμοια είναι και η λειτουργία που πραγματοποιεί το Madenta Tracker. Πρόκειται για μία εργονομική συσκευή που τοποθετείται στο μέτωπο ή σε κάποιο ζευγάρι γυαλιά και μεταφράζει την κίνηση του χρήστη σε κινήσεις του κέρσορα του υπολογιστή. Το Madenta Tracker μπορεί να αντικαταστήσει το ποντίκι, το διακόπτη χειριών και το joystick και εξυπηρετεί άτομα που δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν καθόλου τα χέρια τους (Cyberall χ.χ.β).

Ένα ακόμη εξαιρετικά πρωτοποριακό σύστημα για άτομα που αντιμετωπίζουν σοβαρά κινητικά προβλήματα, είναι το Head Tracking System. Κύρια λειτουργία του είναι η μετάφραση των κινήσεων του κεφαλιού του χρήστη σε αντίστοιχες κινήσεις του δρομέα στην οθόνη του Η/Υ. Εκτελεί, δηλαδή, τις βασικές λειτουργίες που πραγματοποιούμε με ένα συμβατικό ποντίκι και απαρτίζεται από τρία μέρη: τον πομπό/ δέκτη, την κουκίδα και το ειδικό λογισμικό. Ο πομπός/ δέκτης τοποθετείται πάνω στην οθόνη του Η/Υ και μοιάζει με web camera. Η συσκευή εκπέμπει μια υπέρυθρη ακτίνα, της οποίας τους αντικατοπτρισμούς λαμβάνει στη συνέχεια και τους μεταφράζει σε κίνηση του δρομέα, σε πραγματικό χρόνο. Σε μερικές περιπτώσεις, η συσκευή που εκπέμπει τις υπέρυθρες είναι διαφορετική από αυτή που λαμβάνει τους αντικατοπτρισμούς. Η κουκίδα τοποθετείται στο μέτωπο, στα γυαλιά, στην άκρη της μύτης ή ακόμα και στο δάχτυλο και αντικατοπτρίζει την υπέρυθρη ακτίνα που εκπέμπει ο πομπός. Η διάμετρός της δεν ξεπερνά συνήθως τα 0,25 χιλιοστά και μπορεί να χρησιμοποιείται για αρκετές μέρες κάτω από φυσιολογικές συνθήκες. Τέλος, το ειδικό λογισμικό “μεταφέρει” το πληκτρολόγιο στην οθόνη του Η/Υ. Χρησιμοποιώντας ένα on-screen keyboard, ο χρήστης μπορεί να γράψει ή να επιλέξει με δύο τρόπους: α) τοποθετώντας τον κέρσορα πάνω στο γράμμα, σύμβολο ή κουμπί και περιμένοντας για κάποια ώρα να πατήσει το ίδιο το σύστημα το συγκεκριμένο κουμπί και β) τοποθετώντας πρώτα τον κέρσορα στον επιθυμητό στόχο

και μετά πατώντας έναν διακόπτη⁶³ (Βάμβουρα 2004: 3-4). Το Head Tracking System είναι ένα σπουδαίο μεν, ακριβό δε σύστημα, που μπορεί να βελτιώσει σημαντικά την ποιότητα ζωής των ατόμων με σοβαρή κινητική αναπηρία.

Παραμεφρές με το παραπάνω σύστημα είναι και το Eye Tracking ή Eyegaze το οποίο βοηθά τα άτομα με σοβαρές κινητικές δυσλειτουργίες να χειρίζονται έναν υπολογιστή με τα μάτια τους. Η λειτουργία του συστήματος είναι ιδιαίτερα απλή. Πάνω στην οθόνη του υπολογιστή εμφανίζονται κάποια τετράγωνα πλήκτρα αντίστοιχα με αυτά του πληκτρολογίου, ενώ μια ειδική κάμερα ανιχνεύει που κοιτάει το μάτι του χρήστη. Ο χρήστης το μόνο που πρέπει να κάνει για να “πατήσει” ένα πλήκτρο είναι να εστιάσει το βλέμμα του για κάποια δευτερόλεπτα στο συγκεκριμένο εικονίδιο⁶⁴. Εδώ εμφανίζεται και το βασικό μειονέκτημα του συστήματος, που συνίσταται στις άβουλες κινήσεις των ματιών κατά τη διάρκεια της εστίασης. Ωστόσο, οι εταιρίες πραγματοποιούν συνεχώς βελτιώσεις στο σύστημα, οι οποίες και ελαχιστοποιούν τις αρνητικές επιπτώσεις του συγκεκριμένου παράγοντα. Το Eye Tracking αποτελεί ένα εξαιρετικά πρακτικό και χρήσιμο εργαλείο για τους ανθρώπους με κινητική αναπηρία, καθώς μπορεί να μεταφερθεί οπουδήποτε, ενώ ταυτόχρονα επιτρέπει στο χρήστη να έχει πρόσβαση στο Internet, να συνθέσει λόγο, να χειριστεί ένα τηλέφωνο και να ελέγχει το περιβάλλον του (φώτα, οικιακές συσκευές κ.α.) (Γαλάνη 2004).

Τί γίνεται, όμως, όταν ένας άνθρωπος έχει τέτοια μορφή νευρο-εκφυλιστικής παθήσεως (πλάγια μυατροφική σκλήρυνση, κακώσεις νωτιαίου μυελού κ.τ.λ.) και σταδιακά μπορεί να χάσει την ικανότητα ελέγχου ακόμα και των πιο μικρών κινήσεων, όπως η κίνηση των βλεφάρων ή των οφθαλμών; Στην περίπτωση αυτή, συσκευές, όπως το Head Tracking και το Eye Tracking System, δεν μπορούν να βοηθήσουν. Μία καινούργια όμως προσέγγιση που βασίζεται στην καταγραφή των εγκεφαλικών κυμάτων είναι σε θέση να βελτιώσει σημαντικά την ποιότητα ζωής των ατόμων αυτών. Η συσκευή αποτελείται από έναν σκούφο με καλώδια, τα οποία καταλήγουν σε ηλεκτρόδια που καταγράφουν τα ηλεκτρικά σήματα του εγκεφάλου. Ο σκούφος είναι συνδεδεμένος με έναν ενισχυτή και με έναν υπολογιστή που επεξεργάζεται τα ηλεκτρικά σήματα. Η οθόνη απεικονίζει μια τυχαία σειρά από εικόνες που παρουσιάζουν για παράδειγμα τον περιβάλλοντα χώρο, αντικείμενα ή

⁶³ Ο διακόπτης μπορεί να πατηθεί με δύο τρόπους, είτε με το χέρι ή το πόδι, είτε ρουφώντας ή φυσώντας.

⁶⁴ Απαραίτητη επομένως προϋπόθεση για τη σωστή λειτουργία του συστήματος είναι η ικανότητα του χρήστη να βλέπει καλά και να μπορεί να κρατήσει σε σταθερή θέση το κεφάλι του.

εντολές. Όταν η σειρά που περικλείει το επιθυμητό αντικείμενο τονιστεί, ο εγκέφαλος του χρήστη εκπέμπει ένα χαρακτηριστικό σχέδιο κυμάτων το οποίο αναγνωρίζει ο υπολογιστής. Ο χρήστης μπορεί με αυτόν τον τρόπο να κάνει διάφορες επιλογές, όπως να συνθέσει ένα e-mail, να χρησιμοποιήσει το τηλέφωνο, να επιλέξει θερμοκρασία δωματίου κ.α. Μολονότι εμμένουν αρκετά ερωτήματα προς απάντηση ως προς τους κινδύνους και την πραγματική χρησιμότητα που έχουν οι συσκευές αυτές για τους ασθενείς που τις χρησιμοποιούν σε καθημερινή βάση, στα αρχικά αποτελέσματα των δοκιμών καταγράφηκαν θετικές αντιδράσεις. Απώτερος στόχος μάλιστα των επιστημόνων, είναι η κατασκευή μιας μικρής, φορητής εκδοχής της τεχνολογίας αυτής που θα στοιχίζει λιγότερο από 3000\$, θα καλύπτεται από τα ασφαλιστικά ταμεία και θα βοηθά δραστικά τα άτομα στο να ελέγχουν αποτελεσματικά το περιβάλλον τους (Singer 2006).

Ο έλεγχος του περιβάλλοντος συνιστά έναν καθοριστικό παράγοντα στο πλαίσιο της ανεξάρτητης διαβίωσης των ανθρώπων με αναπηρία. Μέσα από την εφαρμογή ειδικών λογισμικών και τη χρησιμοποίηση του ηλεκτρονικού υπολογιστή, ακόμα και άνθρωποι με σοβαρά κινητικά προβλήματα είναι σε θέση να χειρίζονται συσκευές του περιβάλλοντός τους και να ενημερώνονται, να επικοινωνούν και να αυτοεξυπηρετούνται σε βασικές καθημερινές ανάγκες⁶⁵. Η εφαρμογή λογισμικού με το όνομα “Αυτονομία” που αναπτύχθηκε στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο στοχεύει σε αυτό ακριβώς, να επιτρέπει στον άνθρωπο με τετραπληγία να κάνει χρήση εφαρμογών λογισμικού, οι οποίες έχουν αναπτυχθεί για υγιείς χρήστες, αλλά και να μπορεί να επεμβαίνει στο περιβάλλον του μέσω του ελέγχου λειτουργίας ηλεκτρικών συσκευών. Πρόκειται για το επιμέρους τμήμα ενός ολοκληρωμένου συστήματος ελέγχου περιβάλλοντος, το οποίο, όμως, είναι συμβατό μόνο με το λειτουργικό σύστημα των Ms-Windows. Μολονότι η “Αυτονομία” βρίσκεται ακόμη σε πειραματικό στάδιο, τα αρχικά αποτελέσματα της εφαρμογής της σε μεμονωμένα άτομα και σχολεία είναι αρκετά ελπιδοφόρα (Στεργιάδης 2003: 69-70).

Όσον αφορά τώρα τις ιατρικές εξελίξεις στον τομέα της κινητικής αναπηρίας, το κέντρο βάρους της σύγχρονης έρευνας περιστρέφεται γύρω από την αποκατάσταση των νεύρων και την θεραπεία των καώσεων νωτιαίου μυελού που πολλές φορές είναι πιθανό να οδηγήσουν σε μόνιμες βλάβες. Μια νέα, ωστόσο,

⁶⁵ Όπως, όμως, είδαμε και σε προηγούμενη ενότητα, η βάση της ανεξάρτητης διαβίωσης (όπως αυτή ερμηνεύεται από τους ίδιους τους ανθρώπους με αναπηρία), συνδέεται περισσότερο με τον έλεγχο των σημαντικών αποφάσεων που καθορίζουν τη ζωή του ατόμου και όχι τόσο με τα ζητήματα αυτοεξυπηρέτησης.

συσκευή, η Coolgard 3000, βοηθά στην ψύξη της σπονδυλικής στήλης και επιτρέπει στους γιατρούς να σταματήσουν τη φλεγμονή και το οίδημα που παρουσιάζεται όταν τραυματιστεί ο νωτιαίος μυελός. Κατά τη διαδικασία, ένας καθετήρας εισέρχεται από τη βουβωνική περιοχή στην αρτηριακή κυκλοφορία. Όταν το αίμα περνάει από τον καθετήρα ψύχεται και η θερμοκρασία πέφτει από τους 98,6 βαθμούς που είναι φυσιολογικά, στους 91 βαθμούς περίπου. Έτσι, το οίδημα υποχωρεί και ελαχιστοποιείται η βλάβη. Η συσκευή έχει ήδη εφαρμοστεί σε περιπτώσεις παράλυσης στο Jackson Memorial Hospital προσφέροντας θεαματικά αποτελέσματα σε σύντομο μάλιστα χρονικό διάστημα⁶⁶ (Ζουρνατζίδης 2006γ).

Μία ακόμη πρωτότυπη συσκευή που βοηθά στην θεραπεία των κακώσεων νωτιαίου μυελού, είναι η εφαρμογή ενός ειδικού ποδηλάτου, χωρίς μάλιστα να απαιτείται κάποια επώδυνη χειρουργική επέμβαση. Το ειδικό ποδήλατο χρησιμοποιεί ηλεκτρικά ερεθίσματα δόνησης που διαπερνούν τα λεπτά και παράλυτα κάτω άκρα, υποκινώντας, έτσι, τη συστολή και διαστολή των μυών. Με την ηλεκτρική διέγερση υποκινούνται τα “άθικτα” νεύρα και ενδεχομένως επιτυγχάνεται η μεταφορά ερεθισμάτων τοπικά ή ακόμα και η δημιουργία νέων συνδέσεων γύρω από το σημείο της βλάβης. Η προσέγγιση αυτή έχει δεχθεί έντονες επικρίσεις, καθώς πολλοί επιστήμονες θεωρούν ότι εάν το σώμα αποκαθιστά από μόνο του την βλάβη, έπειτα από μια κάκωση νωτιαίου μυελού –πράγμα που όντως έχει συμβεί σε ορισμένες περιπτώσεις–, αυτό θα επιτευχθεί μέσα στους πρώτους έξι μήνες από την κάκωση και δεν υπάρχει ελπίδα για περαιτέρω βελτίωση πέρα από το χρονικό διάστημα των 18 μηνών. Ακόμη, δεν γνωρίζουμε ποια είναι η σωστή κινητοποίηση που απαιτείται για να διατηρήσουμε σε φόρμα το νευρικό σύστημα ενός ατόμου με παράλυση. Συγκεκριμένες, ωστόσο, μελέτες έχουν δείξει ότι αυτού του είδους η ειδική μέθοδος αποκατάστασης μπορεί να επιφέρει σαφή βελτίωση στη λειτουργικότητα των ατόμων που βρίσκονται σε συνθήκες αναπηρίας, ακόμα κι αν η παράλυση έχει συμβεί αρκετά χρόνια πριν. Στις ΗΠΑ, μάλιστα, οι επιστήμονες έπεισαν τα ασφαλιστικά ταμεία να καλύψουν τα έξοδα αγοράς του συστήματος (15000\$) (Ζουρνατζίδης 2006β).

Στην περίπτωση της Ελλάδας όμως, τα πράγματα περιπλέκονται από την έλλειψη οργάνωσης, υλικοτεχνικής υποδομής και επαρκών κρατικών κονδυλίων και εντείνονται με την βραδύνοια των ασφαλιστικών ταμείων και την ύπαρξη υψηλού

⁶⁶ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Manuel Gomez ο οποίος είχε μείνει παράλυτος από το ύψος του λαιμού και κάτω έπειτα από κάταγμα σπονδυλικής στήλης. Με την εφαρμογή της συσκευής, ο Gomez κατάφερε να σταθεί ξανά στα πόδια του και προσδοκά με τη συνέχιση της θεραπείας του ακόμα μεγαλύτερα αποτελέσματα.

κόστους ζωής. Ωστόσο, διακρίνουμε κάποιες μεμονωμένες, αλλά αξιόλογες προσπάθειες. Τέτοια είναι και η ομάδα του καθηγητή νευρο-χειρουργικής Δαμιανού Σακκά στον «Ευαγγελισμό». Στα τέσσερα εργαστήρια, που έχει δημιουργήσει η ομάδα, θεραπεύονται παθήσεις που προκύπτουν από δυσλειτουργίες “ηλεκτρικών κυκλωμάτων” του εγκεφάλου με μια σειρά από πρωτοποριακές επεμβάσεις και με τη βοήθεια υπερσύγχρονης τεχνολογίας. Μέχρι στιγμής έχουν χειρουργηθεί με θαυματικά αποτελέσματα πάνω από 50 ασθενείς με βαριάς μορφής επιληψία, 40 άτομα με εγκεφαλική παράλυση και δεκάδες άλλοι ασθενείς με κινητικές διαταραχές, εφόσον ανήκουν στην κατηγορία των ασθενών που δεν παρουσιάζουν βελτίωση έπειτα από φαρμακευτική αγωγή. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση μίας κοπέλας με αναπηρία από το Αγκρίνιο που μετά την επέμβαση και την εμφύτευση “βηματοδότη”, ρυθμιστή ηλεκτρικών κυκλωμάτων στα “νευρωνικά δίκτυα”, σηκώθηκε και περπατά κανονικά (Κρητικός 2006).

Είναι γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια παρατηρείται σε παγκόσμιο επίπεδο μία έξαρση επιστημονικών ανακαλύψεων και τεχνολογικών ευρημάτων που βοηθούν στην αναγέννηση του συστήματος μεταφοράς ερεθισμάτων μεταξύ του εγκεφάλου και των άνω ή κάτω άκρων. Απέχουμε, όμως, πολύ από την καθολική εφαρμογή των ανακαλύψεων αυτών στην καθημερινή ζωή και δραστηριότητα των ανθρώπων με κινητική αναπηρία. Ακόμα και στην περίπτωση που τα επιστημονοτεχνολογικά ευρήματα έχουν ξεπεράσει το πειραματικό στάδιο και μπορούν να τύχουν ευρείας εφαρμογής, το κόστος για την κατασκευή και απόκτησή τους είναι ομολογουμένως απαγορευτικό. Σε άλλες πάλι περιπτώσεις εγείρονται σοβαρά ηθικά ζητήματα, όσον αφορά στα μέσα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν στην επιστημονική έρευνα. Πρέπει να υπάρχουν, άραγε, ηθικοί φραγμοί στην επιστημονική γνώση; Και αν ναι, ποιός είναι αυτός που θα καθορίσει αυτά τα όρια;

Είναι ευρέως γνωστό ότι ανά τον κόσμο πραγματοποιούνται έρευνες, που χρησιμοποιούν βλαστικά κύτταρα και στοχεύουν στην ανακάλυψη θεραπειών για τις κακώσεις νωτιαίου μυελού, τη σκλήρυνση κατά πλάκας, τη νόσο του Πάρκινσον καθώς και πλήθους άλλων νευρολογικών διαταραχών. Το ηθικό πρόβλημα ανακύπτει, κυρίως, όταν στις έρευνες αυτές χρησιμοποιούνται εμβρυϊκά βλαστικά κύτταρα, δηλαδή κύτταρα που παίρνουν οι επιστήμονες από υβριδικά έμβρυα που δημιουργούνται από ζωικά κύτταρα και ανθρώπινο DNA. Υπάρχουν πολλοί που υποστηρίζουν ότι έρευνες τέτοιου τύπου αποτελούν το πρώτο βήμα για τη δημιουργία γενετικά τροποποιημένων ανθρώπων, ενώ άλλοι, κυρίως θρησκευτικές ομάδες,

εστιάζουν στα δικαιώματα του εμβρύου, καταγγέλλοντας ως ανήθικη τη δημιουργία ενός εμβρύου που είναι εξ αρχής προορισμένο να πεθάνει⁶⁷ (Παπαδοπούλου 2007).

Είναι σαφές ότι και οι δύο πλευρές έχουν να παρουσιάσουν εύλογα επιχειρήματα, καθώς οι έρευνες με εμβρυϊκά βλαστικά κύτταρα έχουν ήδη προσφέρει πολύτιμα συμπεράσματα για την καλύτερη κατανόηση των ανθρώπινων ασθενειών. Άποψή μας είναι ότι ηθικά ζητήματα τέτοιου μεγέθους πρέπει να επιλύονται μέσα από δημόσιο διάλογο, γιατί η οποιαδήποτε επιστημονικοτεχνική ανακάλυψη γίνεται από την κοινωνία και για την κοινωνία. Ας μην ξεχνάμε, όμως, ότι στο καπιταλιστικό σύστημα εκλείπει η αληθινή και ουσιαστική μορφή του δημόσιου διαλόγου. Όταν οι ίδιες οι κυβερνήσεις είναι δέσμιες των οικονομικών συμφερόντων μεγάλων πολυεθνικών επιχειρήσεων, ο κίνδυνος προσβολής της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και υπόστασης είναι πάντα ορατός. Αυτό δε σημαίνει, βέβαια, ότι απουσιάζει από τους πολίτες η δύναμη προσδιορισμού και καθορισμού των πραγμάτων· σημαίνει ότι απαιτείται σκληρός και καθημερινός αγώνας.

⁶⁷ Τα υβριδικά έμβρυα καταστρέφονται εντός 14 ημερών, μόλις αφαιρεθούν τα πολύτιμα βλαστοκύτταρα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Εκπαίδευση και άτομα με αναπηρία. Οι αδυναμίες της “ειδικής αγωγής” και η ανάγκη για την εφαρμογή μιας κοινωνικής παιδαγωγικής.

3.1. Η αναγκαιότητα ενσωμάτωσης της υποστηρικτικής τεχνολογίας στον τομέα της εκπαίδευσης.

Δεν μπορεί να αμφισβητήσει κανείς ότι η ύπαρξη μιας αναπηρίας θέτει σημαντικά εμπόδια στην αρμονική ανάπτυξη της προσωπικότητας του ανθρώπου και στην ενεργό συμμετοχή του στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Σε καμία, όμως, περίπτωση η παραδοχή αυτή δεν μας επιτρέπει να εξάγουμε το ανακριβές και σαφώς αντιεπιστημονικό συμπέρασμα, ότι η σωματική (ή ακόμα και η διανοητική) δυσλειτουργία που παρουσιάζει κάποιος άνθρωπος, ισοδυναμεί με αναπόφευκτη υπανάπτυξη της προσωπικότητάς του και με πλήρη αδυναμία δημιουργικής δραστηριότητας και προσφοράς στο κοινωνικό σύνολο. Όπως, άλλωστε, είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, οι σύγχρονες τεχνολογικές ανακαλύψεις (παρά το ομολογουμένως απαγορευτικό κόστος τους) είναι σε θέση να προσφέρουν ουσιαστικές λύσεις και να βοηθήσουν⁶⁸ τους ανθρώπους με αναπηρία να χρησιμοποιήσουν τους “εναλλακτικούς δρόμους”, με τους οποίους μπορούν να προσεγγίσουν τον φυσικό τους περίγυρο και τους συνανθρώπους τους και να κατακτήσουν τη γνώση.

Η εκπαίδευση αποτελεί έναν ζωτικό τομέα της κοινωνίας μας, στον οποίο η εφαρμογή σύγχρονης τεχνολογίας έδωσε νέα πνοή και δυνατότητες ανάπτυξης. Πάνω σε ένα σωστά οργανωμένο εκπαιδευτικό σύστημα, μπορούμε να οικοδομήσουμε τις βάσεις υπέρβασης των αρνητικών στερεοτύπων γύρω από την αναπηρία και σεβασμού της διαφορετικότητας κάθε ανθρώπου. Είναι σαφές, όμως, ότι δεν αναφερόμαστε εδώ στη στείρα μετάδοση γνώσεων που χαρακτηρίζει τον συμβατικό τρόπο προσέγγισης των εκπαιδευτικών ζητημάτων. Ο καθηγητής Σκεύος Παπαϊωάννου (1990: 7) επισημαίνει: «Αυτό το φαινόμενο δεν έχει μόνο επιπτώσεις στη μαθησιακή διαδικασία, αφού πρόκειται για μια μορφή επικοινωνίας μονόδρομη, που στηρίζεται στην άποψη ότι η γνώση υπάρχει συσσωρευμένη μόνο στη μία πλευρά και αναγκαστικά μεταφέρεται στην άλλη που δεν την έχει, αλλά οι επιπτώσεις του ξεπερνούν αυτά τα πλαίσια και αγγίζουν το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων. Η

⁶⁸ Εξάλλου, η ίδια η λέξη αναπηρία σημαίνει «ανά τον πήρο», δηλαδή με βοήθημα.

αυταρχική, εξουσιαστική αυτή σχέση, που δημιουργεί ο παραδοσιακός τρόπος παράδοσης, δεν αφήνει περιθώρια για την ανάπτυξη διαλόγου, αμφισβήτησης, κριτικής σκέψης, ικανότητας επιχειρηματολογίας και ανάλυσης και πνίγει τις όποιες δυνάμεις και ελπίδες χειραφέτησης και απελευθέρωσης, αναπαράγοντας ταυτόχρονα τις εξουσιαστικές, αυταρχικές σχέσεις και δομές...».

Σύμφωνα με διάφορες στατιστικές εκτιμήσεις, πάνω από 750 εκατομμύρια άνθρωποι στον κόσμο εμφανίζουν κάποια μορφή αναπηρίας. Η έως τώρα ακολουθούμενη πρακτική –στις περισσότερες περιοχές του κόσμου– έχει ως αποτέλεσμα την απώθηση του μεγαλύτερου μέρους των ανθρώπων αυτών από την παροχή σωστής και ολοκληρωμένης μόρφωσης και τον συνακόλουθο αποκλεισμό τους από την παραγωγική διαδικασία. Άμεση έκφραση αυτής της περιθωριοποίησης είναι η πλήρης οικονομική εξάρτηση από συγγενικά ή άλλα άτομα ή από κοινωνικές και φιλανθρωπικές παροχές. Η εσωτερίκευση της εξάρτησης αυτής από τους ανθρώπους με αναπηρία, γίνεται εμπόδιο κάθε προσπάθειας απελευθέρωσης και χειραφέτησης τους κι αυτό γιατί η οικονομική εξάρτηση επιφέρει στη συνέχεια την πολιτική, ιδεολογική, πολιτιστική και συναισθηματική εξάρτηση, δηλαδή την καθολική εξάρτηση (Παπαϊωάννου 1990: 42-43).

Μολονότι έχουν πραγματοποιηθεί κάποιες προσπάθειες που στοχεύουν στην αναμόρφωση στο χώρο της παιδείας, γεγονός παραμένει ότι απέχουμε πολύ από την παροχή ίσων ευκαιριών εκπαίδευσης προς τους ανθρώπους με αναπηρία. Απαιτείται η κατάρτιση ενός οργανωμένου σχεδίου δράσης και ισχυρή πολιτική βούληση για μία ριζική αλλαγή της υφιστάμενης κατάστασης που διαιωνίζει την αδυναμία του ατόμου με αναπηρία να ασκήσει ανεμπόδια και με ίσους όρους το δικαίωμα του στην εκπαίδευση. Η ικανοποίηση της αναγκαιότητας αυτής είναι ιδιαίτερα σημαντική, καθώς η εκπαίδευση αποτελεί παράγοντα κλειδί για την εργασιακή και κοινωνική ένταξη των ατόμων με αναπηρία και μπορεί να συμβάλλει δραστικά στη διάδοση του μηνύματος της κατανόησης και της αποδοχής της διαφορετικότητας και στην απομάκρυνση των φόβων, των μύθων και των εσφαλμένων αντιλήψεων γύρω από τα θέματα της αναπηρίας. Για την Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία, το εκπαιδευτικό σύστημα αποτελεί το πρώτο βήμα για μία ουσιαστικά “ανοικτή” και πολιτισμένη κοινωνία (Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία 2003: 25-26).

Για να καταστεί, όμως, εφαρμόσιμο το θεμελιώδες δικαίωμα των ανθρώπων με αναπηρία στην εκπαίδευση, απαραίτητη κρίνεται η εκμετάλλευση των δυνατοτήτων που μας παρέχουν οι υποστηρικτικές τεχνολογίες και ιδιαίτερα οι

σύγχρονες τεχνολογίες πληροφόρησης και επικοινωνίας (ΤΠΕ). Ο παιδαγωγικός ρόλος των σύγχρονων τεχνολογιών πληροφόρησης και επικοινωνίας προσδιορίζεται, σύμφωνα με τον καθηγητή Φύτρο Κ. (2003: 8), για όλες τις κατηγορίες μαθητών σε πέντε διαφορετικά και ταυτόχρονα αλληλοσυμπληρούμενα επίπεδα:

α) Στην καθαυτή εκπαίδευση των ατόμων στις ΤΠΕ, ως ξεχωριστό διδακτικό αντικείμενο με σκοπό τον τεχνολογικό αλφαριθμητισμό και την διαμόρφωση των συνθηκών που οδηγούν στην ανάπτυξη προ-επαγγελματικών γνώσεων και δεξιοτήτων.

β) Στην χρήση των ΤΠΕ, ως μέσο άντλησης πληροφοριών οποιασδήποτε μορφής και ως μέσο αποκατάστασης επικοινωνίας με πρόσωπα και περιβάλλοντα, με τα οποία το άτομο ήταν αδύνατο λόγω της φύσης της αναπηρίας του να έλθει σε επικοινωνία, διευρύνοντας έτσι τον γνωστικό του ορίζοντα.

γ) Στην αξιοποίηση των ΤΠΕ, ως μέσο επικοινωνίας και εποπτικό μέσο για τους σκοπούς και τους στόχους της διδασκαλίας.

δ) Στην χρήση των ΤΠΕ, ως γνωστικό μέσο καθώς και μέσο πεδίου για τη διερεύνηση των γνωστικών αντικειμένων και μοντέλων.

ε) Στην χρήση των ΤΠΕ για χαλάρωση και διασκέδαση.

Είναι σαφές ότι έχουν αναπτυχθεί διαφορετικά προγράμματα και συσκευές που στοχεύουν στην βελτίωση της επικοινωνίας και στην αύξηση της λειτουργικότητας του ατόμου, ανάλογα με τις δυσκολίες που δημιουργεί κάθε συγκεκριμένη μορφή αναπηρίας⁶⁹. Η αξιοποίηση των σύγχρονων τεχνολογιών στον τομέα της εκπαίδευσης αποτελεί επιτακτική ανάγκη, καθώς υποκινεί τους μαθητές με αναπηρία και ενδυναμώνει την αυτοπεποίθησή τους. Η τεχνολογία μπορεί να υποκαταστήσει σε μεγάλο βαθμό στοιχεία της “μειονεξίας” και να φέρει το άτομο πιο κοντά στο γνωστικό αγαθό και στην κοινωνική πραγματικότητα, αφού του δίνει τη δυνατότητα της επικοινωνίας με το περιβάλλον του και την αλληλεπίδρασή του με αυτό. Όταν επιτευχθεί κάτι τέτοιο, σπάζουν οι φραγμοί που εκπορεύονται από τη φύση της αναπηρίας και καθίσταται ευκολότερη η κοινωνική ενσωμάτωση του ατόμου.

⁶⁹ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. προηγούμενη ενότητα.

3.2. Σύντομη ιστορική ανασκόπηση και αδυναμίες της “ειδικής αγωγής” στην Ελλάδα.

Η ιστορία της “ειδικής αγωγής” στον ελλαδικό χώρο ξεκινά μόλις στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και είχε ως στόχο την προστασία, την εκπαίδευση, την περίθαλψη και την επαγγελματική κατάρτιση. Μολονότι οι δράσεις που αναπτύχθηκαν αποτελούσαν μια σημαντική πρώτη προσπάθεια, η έντονη επιρροή της θρησκείας και η απουσία κρατικής μέριμνας είχαν ως αποτέλεσμα οι όποιες προσπάθειες να είναι μεμονωμένες και να εντάσσονται στη λογική του οίκτου και της φιλανθρωπίας. Όπως ήταν αναμενόμενο, δεν υπήρξε ουσιαστική βελτίωση της θέσης των ανθρώπων με αναπηρία στην ελληνική κοινωνία. Η φιλανθρωπία ως φιλοσοφία και στρατηγική στα ζητήματα της αναπηρίας δεν βοηθά κι αυτό γιατί αναπαράγει αρνητικά στερεότυπα και προκαταλήψεις και καθιστά τους ανθρώπους δέσμιους και εξαρτημένους⁷⁰.

Η πρώτη λοιπόν “ανθρωπιστική” προσέγγιση στα ζητήματα της αναπηρίας, έγινε με πρόταση του Δημήτριου Βικέλλα και του ποιητή Γεώργιου Δροσίνη. Ιδρύεται, έτσι, το 1906 ο «Οίκος Τυφλών» στην Καλλιθέα, μια φιλανθρωπική εταιρία με σκοπό την περίθαλψη και εκπαίδευση τυφλών παιδιών ηλικίας 7-18 ετών, υπό τη διεύθυνση της “ειδικής” παιδαγωγού Ειρήνης Λασκαρίδου. Το 1932 ιδρύεται στους Αμπελόκηπους το «Σχολείο Κωφάλαλων» και το 1937 το «Πρότυπο Ειδικό Σχολείο Αθηνών» που με διευθύντρια τη Ρόζα Ιμβριώτη αποτέλεσε για χρόνια με τη δράση του μια από τις πιο σημαντικές προσπάθειες που έχει να παρουσιάσει η “ειδική αγωγή” στον ελλαδικό χώρο. Κατά τη δεκαετία του 1950 γίνεται απόπειρα να αναπτυχθούν ιατροπαιδαγωγικά κέντρα με στόχο να βελτιωθεί η ψυχική υγεία του παιδιού. Το 1953, 1954, 1955 ιδρύονται κλινικές και ιατροπαιδαγωγικά κέντρα, ενώ το 1956 δημιουργείται το «Κέντρο Ψυχικής Υγιεινής» (Alfavita 2004). Παρατηρούμε, επομένως, ότι μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του '50, οι όποιες δραστηριότητες που αναπτύχθηκαν αφορούσαν κυρίως στην περιοχή της πρωτεύουσας και ήταν απόρροια των προσπαθειών που κατέβαλλαν μεμονωμένα άτομα και κορυφαίοι ειδικοί παιδαγωγοί. Απουσίαζε, δηλαδή, η κατάρτιση ενός οργανωμένου σχεδίου δράσης από το κράτος και η διαμόρφωση του κατάλληλου

⁷⁰ Η εξάρτηση, ως αρνητικό επακόλουθο της “φιλανθρωπικής πολιτικής”, μπορεί να συμβεί και σε επίπεδο κρατών. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση “ενίσχυσης” που προσφέρουν στις λεγόμενες υπανάπτυκτες περιοχές του κόσμου τα ανεπτυγμένα κράτη. Η οικονομική αυτή “βοήθεια” δεν αποτελεί, βέβαια, παράγοντα προώθησης της ανάπτυξης, αλλά παράγοντα εξάρτησης σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο.

πλαισίου που θα προστάτευε σε θεσμικό επίπεδο τα δικαιώματα των ανθρώπων με αναπηρία.

Κατά τη δεκαετία του 1960, με πρωτοβουλία του ιδιωτικού κυρίως τομέα, σχηματίζονται 30 περίπου ιδρύματα για παιδιά με αναπηρία. Το κράτος πραγματοποιεί κάποια αρχικά βήματα προσέγγισης που, όμως, φτάνουν μόνο μέχρι την εποπτεία της λειτουργίας των ιδρυμάτων αυτών μέσω του Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας. Το 1962 δημιουργούνται το «Στουπάθειο» και η «Θεοτόκος» (ιδρύματα για παιδιά με νοητική υστέρηση), το «Ψυχολογικό Κέντρο Βορείου Ελλάδος», το «Σικιαρίδειο» (ίδρυμα απροσάρμοστων παιδών) κ.α. Το Υπουργείο Παιδείας (Υπ.Ε.Π.Θ.) ίδρυσε μόλις το 1969 την “Κεντρική Υπηρεσία του Γραφείου Ειδικής Αγωγής”, η οποία με προεδρικό διάταγμα μετονομάζεται το 1976 σε “Διεύθυνση Ειδικής Αγωγής”. Τα πρώτα 43 “ειδικά σχολεία” ιδρύονται το 1973, ενώ την ίδια περίοδο ξεκινά και στο Μαράσλειο Διδασκαλείο η μονοετής μετεκπαίδευση των δασκάλων στην “ειδική αγωγή”, η οποία το 1975 θα γίνει διετής. Το 1975 η Αναθεωρητική Βουλή κατοχυρώνει και συνταγματικά το δικαίωμα εκπαίδευσης των “ΑμΕΑ” (Alfavita 2004).

Μπορούμε να πούμε ότι μόνο από τη δεκαετία του ’80 και έπειτα γίνονται προσπάθειες και στην Ελλάδα για την αποδοχή του δικαιώματος στη διαφορά, τη θέσπιση ειδικής νομοθεσίας, την εξάλειψη των διακρίσεων και την παροχή ίσων ευκαιριών στην εκπαίδευση, την απασχόληση, την υγεία και την πρόνοια. Με τον νόμο 1566 του 1985, η “ειδική αγωγή” ενσωματώνεται στο βασικό εκπαιδευτικό σύστημα. Ο νόμος περιείχε κάποιες θετικές διατάξεις (π.χ. εκκαθάριση και κλείσιμο ιδιωτικών κέντρων κ.τ.λ.), οι οποίες όμως δεν εφαρμόστηκαν ποτέ καθώς δεν εκδόθηκαν τα απαραίτητα Προεδρικά Διατάγματα (Alfavita 2004). Μετά από μία αρκετά μεγάλη περίοδο “νομικής” απραξίας, ψηφίζεται το 2000 –κατά τη διάρκεια μάλιστα προεκλογικής περιόδου– ο νέος νόμος για την “ειδική αγωγή”, ο 2817, ο οποίος ανάμεσα σε άλλα περιλαμβάνει και τα ακόλουθα:

Άρθρο 1 παρ.4: αναγνωρίζει την ελληνική νοηματική γλώσσα ως γλώσσα των κωφών και βαρήκοων⁷¹.

⁷¹ Ενώ με τον νόμο 2817 γίνεται επίσημη αναγνώριση της ελληνικής νοηματικής γλώσσας, η γραφή Braille, η οποία μάλιστα διδάσκεται στην Ελλάδα από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, εξακολουθεί να μην αναγνωρίζεται από την πολιτεία ως επίσημη γραφή των τυφλών στη χώρα μας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι τυφλοί να στερούνται των ίσων ευκαιριών που δικαιούνται στην εκπαίδευση, την επαγγελματική αποκατάσταση και την κοινωνική τους ζωή γενικότερα (βλ. Μπερινδάκη-Άλντους 2005).

Παράγρ.7: παρέχει “ειδική” εκπαίδευση στα άτομα με “ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες” ηλικίας έως 22 ετών, σε όλες τις τάξεις των σχολείων πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Παράγρ.14α: παρέχει τη δυνατότητα της δευτεροβάθμιας “ειδικής επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης” σε ειδικά εργαστήρια (ΕΕΕΚ).

Παράγρ.15α: παρέχει τη δυνατότητα «η φοίτηση των μαθητών με “ειδικές ανάγκες” στις σχολικές μονάδες “ειδικής εκπαίδευσης” να παραταθεί ανάλογα με τις μαθησιακές δυσκολίες των φοιτητών και μετά το 22^ο έτος της ηλικίας τους ή να αρχίσει από τη συμπλήρωση της σχολικής ηλικίας που ορίζεται για φοίτηση στα “κανονικά” σχολεία».

Άρθρο 2, παρ.1.2: ιδρύει τα «Κέντρα Διάγνωσης Αξιολόγησης και Υποστήριξης (ΚΔΑΥ) των ατόμων με “ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες”, σκοπός των οποίων είναι η προσφορά υπηρεσιών διάγνωσης, αξιολόγησης και υποστήριξης των μαθητών και κυρίως εκείνων που έχουν “ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες”, καθώς και υποστήριξης, πληροφόρησης και ευαισθητοποίησης των εκπαιδευτικών, των γονέων και της κοινωνίας.

Παράγρ.17-18 και 20: ιδρύει Τμήμα “Ειδικής Αγωγής” στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, έργο του οποίου είναι «η επιστημονική έρευνα, μελέτη και τεκμηρίωση όλων των θεμάτων της “Ειδικής Αγωγής” και η υποβολή προτάσεων για το σχεδιασμό και την εφαρμογή της εκπαιδευτικής Πολιτικής στην “Ειδική Αγωγή”», στις συνεδριάσεις του οποίου μετέχουν με ψήφο: ένας εκπρόσωπος της Εθνικής Συνομοσπονδίας Ατόμων με “Ειδικές Ανάγκες” (ΕΣΑΕΑ) και ένας εκπρόσωπος της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Γονέων και Κηδεμόνων Ατόμων με “Ειδικές Ανάγκες” (ΠΟΣΓΚΑμεΑ) (Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία 2003: 20-21).

Επίσης, ορίζονται με σαφήνεια οι κατηγορίες μαθητών με αναπηρία και τονίζεται η υποχρέωση του σχολείου και της πολιτείας να εφαρμόσει ειδικά προγράμματα, μεθόδους και υλικό ώστε να διευκολυνθεί η εκπαίδευση τους, κυρίως στα πλαίσια της γενικής εκπαίδευσης. Με το νέο νομοθετικό πλαίσιο του Ν.2817/2000, η “ειδική αγωγή” προσαρμόζεται στις επιταγές της Ευρωπαϊκής Ένωσης και δίνεται η δυνατότητα ρύθμισης χρονιζόντων θεμάτων της εκπαίδευσης των ατόμων με αναπηρία, όπως ο εντοπισμός, η διάγνωση, η κατάταξη, το αναλυτικό πρόγραμμα των σχολικών μονάδων “ειδικής αγωγής” (ΣΜΕΑ) κ.α (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Γενική Διεύθυνση Εκπαίδευσης και Πολιτισμού 2006: 280-282). Παρ’ όλες, όμως, τις διατάξεις και ρυθμίσεις, η αναμόρφωση στο χώρο της παιδείας δεν

επέρχεται ποτέ. Εξάλλου, τα ίδια τα άτομα με αναπηρία και οι οικογένειές τους συναντούν σημαντικές δυσκολίες στην ενημέρωση και χρήση των νόμων που τους αφορούν. Ο αποσπασματικός χαρακτήρας των νομοθετημάτων, οι τροποποιήσεις και οι αλληλοεπικαλύψεις εγκυκλίων, υπουργικών αποφάσεων, προεδρικών διαταγμάτων και νόμων καθιστούν πολύπλοκη την πρόσβαση σε αυτά και δυσχεραίνουν τη χρήση όσων προβλέπουν από αυτούς που εξυπηρετούν (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Τμήμα Ειδικής Αγωγής 2004δ: 9-11).

Είναι φυσικό σε ένα εκπαιδευτικό σύστημα, όπως το ελληνικό, που είναι από τη βάση του δύσκαμπτο και αθεμελίωτο, τα προβλήματα στο χώρο της “ειδικής αγωγής” να είναι ακόμη μεγαλύτερα. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, επικρατεί έντονη ανισοκατανομή δομών και υπηρεσιών σε περιφέρειες και νομούς. Υπάρχει η αίσθηση ότι οι δομές της “ειδικής αγωγής” δεν ιδρύονται ορθολογικά βάσει αριθμητικών δεδομένων, αλλά κατόπιν αυθαίρετου σχεδιασμού και πολιτικών πρωτοβουλιών. Χαρακτηριστική είναι η πλήρης έλλειψη δομών και υπηρεσιών σε ορισμένους νομούς. Έπειτα, σημαντικά είναι και τα προβλήματα που αφορούν στη στέγαση των ΣΜΕΑ. Ενώ η ενσωμάτωσή τους σε σχολεία γενικής αγωγής θα μπορούσε να συμβάλλει στην ένταξη των μαθητών στην ευρύτερη σχολική κοινότητα, οι πραγματικές συνθήκες καθιστούν ανέφικτο κάτι τέτοιο. Τα τμήματα ένταξης συχνά αποτελούνται από αποθήκες, γραφεία και άλλους βοηθητικούς χώρους των σχολείων γενικής αγωγής, οι οποίες έχουν μικρότερες διαστάσεις από τις υπόλοιπες αίθουσες του σχολείου, ανεπαρκή φωτισμό και γενικά δεν πληρούν τις προϋποθέσεις που τους αναλογούν (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Τμήμα Ειδικής Αγωγής 2004δ: 9-11).

Αποκλίσεις, όμως, εντοπίζονται και στην προβλεπόμενη λειτουργία των “ειδικών σχολείων” και των τμημάτων ένταξης, όπως επίσης και στο επίπεδο και στο είδος των παρεχόμενων υπηρεσιών. Είναι γεγονός ότι συχνά παρατηρείται το φαινόμενο να προσφέρονται υπηρεσίες σε μαθητές που δεν προβλέπεται από το νόμο, καθώς απουσιάζουν οι απαραίτητες υποστηρικτικές δομές (π.χ. στήριξη στα ελληνικά σε αλλοδαπούς μαθητές λόγω μη λειτουργίας τμήματος υποδοχής). Ακόμη, σε πολλές σχολικές μονάδες “ειδικής αγωγής” προσφέρονται διαφορετικές υπηρεσίες στους μαθητές. Πιθανά, αυτό να προκύπτει από τη διαφορετική σύνθεση του εκπαιδευτικού προσωπικού όχι μόνο σε επίπεδο ειδικοτήτων, αλλά και σε επίπεδο σπουδών (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Τμήμα Ειδικής Αγωγής 2004δ: 9-11).

Η δυσμενής αυτή κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει η “ειδική αγωγή”, δεν μπορεί να είναι τυχαία. Τα περισσότερα προβλήματα είναι άλυτα και θα εξακολουθούν να παραμένουν άλυτα, εάν δεν υπάρξει κατάρτιση ενός οργανωμένου σχεδίου δράσης και επαρκής συντονισμός του από το κράτος. Στη χώρα μας λειτουργούν πάνω από 300 σχολικές μονάδες “ειδικής αγωγής”, για τις οποίες όμως γνωρίζουμε ελάχιστα στοιχεία. Εξαιρετικά περιορισμένα είναι και τα στοιχεία που αφορούν στους μαθητές και στις μαθήτριες με αναπηρία, στις σπουδές των εκπαιδευτικών και εργαζομένων των ΣΜΕΑ, τα ιδιαίτερα προβλήματα που αυτοί αντιμετωπίζουν, αλλά και τα χαρακτηριστικά των προγραμμάτων που υλοποιούνται. Αυτή η έλλειψη συγκεντρωτικών στοιχείων αποτελεί το σημαντικότερο πρόβλημα της “ειδικής αγωγής” στην Ελλάδα. Είναι χαρακτηριστικό ότι η τελευταία έκθεση σχετικά με τη δομή και τον πληθυσμό της “ειδικής αγωγής” δημοσιεύτηκε το 1994 με βάση στοιχεία του 1989 (Διεύθυνση Ειδικής Αγωγής 1994). Από τότε δεν έχει γίνει καμιά συστηματική προσπάθεια χαρτογράφησης του χώρου της “ειδικής αγωγής” (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Τμήμα Ειδικής Αγωγής 2004δ: Εισαγωγικό Σημείωμα).

Η χαρτογράφηση, όμως, αποτελεί κομβικό σημείο για την αναδιοργάνωση και βελτίωση του εκπαιδευτικού μας συστήματος και συνεπώς, για την αναβάθμιση του παρεχόμενου επιπέδου μόρφωσης προς τα άτομα με αναπηρία. Με τον τρόπο αυτό, θα μπορέσουν να συγκεντρωθούν πολύτιμα στοιχεία που θα αποτελέσουν τη βάση για την εκπόνηση σοβαρών και συγκροτημένων επιστημονικών μελετών και θα συντελέσουν στη δημιουργία ενός εθνικού σχεδίου δράσης μακριά από μιμητισμούς και στηριγμένο στις πραγματικές ανάγκες, χαρακτηριστικά και δυνατότητες της ελληνικής πραγματικότητας. Τα τελευταία χρόνια, το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (ΠΙ), ανέλαβε την υλοποίηση ενός πραγματικά φιλόδοξου σχεδίου, το οποίο εντάχθηκε στο 2ο Επιχειρηματικό Πρόγραμμα Εκπαίδευσης και Αρχικής Επαγγελματικής Κατάρτισης (2ο ΕΠΕΑΕΚ) του ΥΠΕΠΘ και υλοποιήθηκε τη διετία 2003-2004. Ανώτερος στόχος του προγράμματος ήταν: α) να συγκεντρωθούν στοιχεία για τη χαρτογράφηση που να επιτρέπουν τον προγραμματισμό της ενσωμάτωσης της “ειδικής αγωγής” στο ενιαίο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας και β) να δημιουργηθούν προοπτικές μέσω των αναλυτικών προγραμμάτων σπουδών για υψηλής ποιότητας, απαιτητικής, ισότιμης και κατάλληλης εκπαίδευσης για όλους τους μαθητές με αναπηρία που φοιτούν στις διάφορες δομές του εκπαιδευτικού μας

συστήματος (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Τμήμα Ειδικής Αγωγής 2004δ: Εισαγωγικό Σημείωμα).

Τα στοιχεία της χαρτογράφησης προέκυψαν από την ανάλυση 1192 ερωτηματολογίων που στάλθηκαν ταχυδρομικά σε όλες τις μονάδες “ειδικής αγωγής”, καθώς και από συνεντεύξεις και στοιχεία που αντλήθηκαν από άλλες πηγές⁷². Σύμφωνα, λοιπόν, με τα δεδομένα που συγκεντρώθηκαν, προκύπτει ότι λειτουργεί το 95,1% (N=1133) των Σχολικών Μονάδων Ειδικής Αγωγής. Το υπόλοιπο 4,9% (N=59) αφορά κυρίως σε τμήματα ένταξης δημοτικού που ιδρύθηκαν παλαιότερα, αλλά έπαψαν να λειτουργούν τα τελευταία πέντε χρόνια. Η συντριπτική πλειονηφία των ΣΜΕΑ (91,5%) ανήκει στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση (N=1124) στην οποία φοιτούν 16.049 μαθητές με αναπηρία, ενώ στη Δευτεροβάθμια ανήκει το 5,7% (N=68) με 2989 μαθητές (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Τμήμα Ειδικής Αγωγής 2004δ: 17). Συνολικά, δηλαδή, τη βασική υποχρεωτική εκπαίδευση παρακολουθούν 19.038 μαθητές με αναπηρία. Από αυτούς τους μαθητές, οι 3.964 παρουσιάζουν κάποια μορφή “νοητικής υστέρησης”, οι 154 έχουν προβλήματα όρασης, οι 529 προβλήματα ακοής, οι 622 κινητικά προβλήματα, οι 12.042 μαθησιακές δυσκολίες, οι 1.022 αυτισμό και οι 705 πολλαπλές αναπηρίες (τυφλόκωφοι⁷³) (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Γραφείο Κοινωνίας της Πληροφορίας (ΚτΠ) 2005).

Όπως ήταν αναμενόμενο, οι σχολικές μονάδες “ειδικής αγωγής” συγκεντρώνονται, κυρίως, στην Αττική με ποσοστό 27,3% (N=326). Ακολουθούν η Κεντρική Μακεδονία με ποσοστό 19,4% (N=232) και η Κρήτη με ποσοστό 9% (N=107). Ακόμη, το 6,6% των μονάδων βρίσκεται στη Στερεά Ελλάδα (N=79), το 5% στο Βόρειο Αιγαίο (N=59), το 4,9% στο Νότιο Αιγαίο (N=58), το 4,8% στη Δυτική Μακεδονία (N=57), το 4,7% στη Δυτική Ελλάδα (N=56), το 4,5% στη Θεσσαλία (N=54), το 4,3% στην Πελοπόννησο (N=51) και το 4,2% στην Ήπειρο (N=50). Οι λιγότερες σχολικές μονάδες “ειδικής αγωγής” λειτουργούν στην περιφέρεια της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης με ποσοστό 3,3% (N=39) (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Τμήμα Ειδικής Αγωγής 2004δ: 19).

⁷² Αναλυτικότερες πληροφορίες, σχετικά με τον αριθμό των ΣΜΕΑ ανά Περιφερειακή Διεύθυνση Εκπαίδευσης και τον αριθμό των μαθητών που φοιτούν στα “ειδικά σχολεία”, υπάρχουν στο Παράρτημα II.

⁷³ Η τυφλοκώφωση δεν θα πρέπει να συγχέεται με την απλή ένωση των δύο μορφών αναπηρίας, της κώφωσης ενωμένης με την τυφλότητα. Αποτελεί μία τελείως ξεχωριστή και διακρινόμενη μορφή αναπηρίας.

Αναφορικά τώρα με τη στέγαση των ΣΜΕΑ, το 44% συστεγάζεται με σχολεία γενικής αγωγής και μάλιστα τις περισσότερες φορές οι αίθουσες/ χώροι βρίσκονται στο ίδιο κτίριο με το σχολείο γενικής αγωγής (N=78). Το 34,8% των “ειδικών σχολείων” στεγάζεται σε κτίρια που εξυπηρετούν αποκλειστικά άλλες ανάγκες της σχολικής μονάδας και έχουν αυτόνομη αυλή (N=90), ενώ το 15,8% συστεγάζεται με ιδρύματα (N=41). Τέλος, ένα μικρό ποσοστό της τάξεως του 5,4% συστεγάζεται με νοσηλευτήρια (N=14). Πιο συγκεκριμένα, το 43,8% των “ειδικών σχολείων” που συστεγάζονται με σχολεία γενικής αγωγής καταλαμβάνουν μια κανονική αίθουσα του σχολείου (N=50), ενώ το 24,6% λειτουργεί σε βοηθητικό χώρο του σχολείου, μικρότερων διαστάσεων από τις κανονικές αίθουσες (N=28). Το υπόλοιπο 31,6%, στεγάζεται σε αυτόνομο κτίριο που έχει κοινή αυλή με το σχολείο γενικής αγωγής (N=36). Σε ότι αφορά τη συστέγαση με ιδρύματα, το 56% των σχολείων λειτουργεί σε αίθουσα του ιδρύματος, ενώ το 44% σε αυτόνομο κτίριο που έχει κοινή αυλή με τους άλλους χώρους του ιδρύματος. Τέλος, η συστέγαση με νοσηλευτήρια γίνεται με ποσοστό 50% σε αίθουσα του νοσηλευτηρίου (N=7) και με ποσοστό 50% σε αυτόνομο κτίριο που έχει κοινή αυλή με άλλους χώρους του νοσηλευτηρίου (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Τμήμα Ειδικής Αγωγής 2004δ: 31-33).

Όπως μπορούμε να συμπεράνουμε με βάση τα ποσοστά, ανακύπτουν σοβαρά ζητήματα που σχετίζονται με τη στέγαση των ΣΜΕΑ. Θεμελιώδη, όμως, προβλήματα παρατηρούνται και σε επίπεδο παρεχόμενων υπηρεσιών. Αρκεί να σημειώσουμε ότι το 69,4% των ΣΜΕΑ (N=827) δεν προσφέρουν καμία απολύτως υπηρεσία. Για τα υπόλοιπα σχολεία που προσφέρουν κάποιες υποτυπώδεις υπηρεσίες, αυτές αφορούν κυρίως την κοινωνική και ψυχολογική στήριξη με ποσοστά 17,6% (N=210) και 15,4% (N=184) αντίστοιχα. Ακολουθούν η λογοθεραπεία με 6,7% (N=80), η εργοθεραπεία με 4,4% (N=52), η αποκατάσταση με 4,2% (N=50) και η φυσιοθεραπεία με 3,7% (N=44). Η επαγγελματική κατάρτιση, η οποία, όπως γνωρίζουμε αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την μετέπειτα εξέλιξη των ατόμων και την κοινωνική τους ενσωμάτωση, κατέχει την τελευταία θέση με ποσοστό 1,8% (N=22). Η ίδια θλιβερή και αδικαιολόγητη κατάσταση παρατηρείται και στην υλοποίηση προγραμμάτων. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι η πλειοψηφία των ΣΜΕΑ (78,8%) δήλωσε ότι δεν εφαρμόζει κανένα πρόγραμμα. Το υπόλοιπο 21,2% (N=253) αναπτύσσει 269 προγράμματα κυρίως εθνικά (49%, N=124) και τοπικά (40,3%, N=102) και λιγότερο ευρωπαϊκά (17%, N=43). Μάλιστα, η συντριπτική

πλειονηφία των προγραμμάτων εφαρμόζεται από τις ΣΜΕΑ πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Τμήμα Ειδικής Αγωγής 2004δ: 56-65).

Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, τα στοιχεία που συγκέντρωσε η έρευνα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου αποτυπώνουν και με αριθμητικά πλέον δεδομένα τις ελλειπείς συνθήκες κάτω από τις οποίες λειτουργεί και αναπτύσσεται η “ειδική αγωγή” στην Ελλάδα. Τα προβλήματα είναι τεράστια, τόσο στην υλικοτεχνική υποδομή και την παροχή υπηρεσιών, όσο και στην γεωγραφική κατανομή των ΣΜΕΑ, από την οποία αποκλείονται ολόκληρες περιφέρειες της χώρας. Ακόμη, δεν έχουν σχεδιαστεί και αναπτυχθεί εναλλακτικές μέθοδοι ένταξης (συνεργατική διδασκαλία, τμήματα ένταξης σε κανονικές τάξεις κ.α.) και η σχεδόν αποκλειστική αναφορά της “ειδικής αγωγής” στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, συνεπάγεται για τα περισσότερα άτομα με τερματισμό της μαθητικής τους πορείας σε αρκετά πρώιμο στάδιο. Φαίνεται, δηλαδή, ότι παρά τα ευχολόγια και τις νομοθετικές ρυθμίσεις, για ένα μεγάλο μέρος των ανθρώπων με αναπηρία, η περιθωριοποίηση είναι καθημερινή πραγματικότητα (Alfavita 2004).

3.3. “Ειδική παιδαγωγική μεταχείριση” ή κοινωνική παιδαγωγική στα ζητήματα της εκπαίδευσης των ανθρώπων με αναπηρία;

Γύρω από το θέμα της εκπαίδευσης των ανθρώπων με αναπηρία, έχει αναπτυχθεί ένας έντονος θεωρητικός προβληματισμός που έχει προκαλέσει πλήθος συζητήσεων και αντιπαραθέσεων. Ο προβληματισμός αφορά κυρίως είτε στη δημιουργία ενός ενιαίου συστήματος συνεκπαίδευσης, είτε στην απόλυτη διάκριση μεταξύ γενικού και “ειδικού” εκπαιδευτικού συστήματος. Η φοίτηση των παιδιών με αναπηρία μέσα στις συνηθισμένες δομές της γενικής εκπαίδευσης δεν είναι καινούρια ιδέα. Σύμφωνα με τους Schildroth και Hotto, τα τελευταία είκοσι χρόνια η κατεύθυνση αυτή αποτελεί την επίσημη πολιτική και πρακτική πολλών κυβερνήσεων σε διάφορες χώρες, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας. Σαν αποτέλεσμα, ένα μεγάλο μέρος μαθητών με αναπηρία φοιτούν σε σχολεία γενικής εκπαίδευσης, ενώ ο αριθμός των “ειδικών” σχολείων και κατά κύριο λόγο των σχολείων–οικοτροφείων (ιδρυμάτων) μειώνεται σημαντικά (Λαμπροπούλου 2006: 1-2).

Για τους υποστηρικτές της ενσωμάτωσης (με τον όρο ενσωμάτωση εννοούμε τη μερική ή ολική φοίτηση στα σχολεία της γενικής εκπαίδευσης), το συνηθισμένο γενικό σχολείο προσφέρει στους μαθητές με αναπηρία περισσότερες ευκαιρίες για κοινωνικές επαφές με τους συμμαθητές και τους δασκάλους τους, δίνοντάς τους έτσι τη δυνατότητα να αποκτήσουν πολύτιμες δεξιότητες που θα τους βοηθήσουν στην μελλοντική τους πορεία και στην κοινωνική τους ένταξη. Ακόμη, οι υψηλότεροι ακαδημαϊκοί στόχοι και απαιτήσεις και το πλουσιότερο αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών που έχει κατά κανόνα το γενικό σχολείο, παρέχει στους μαθητές περισσότερες ευκαιρίες για μάθηση (Λαμπροπούλου 2006: 1-2).

Από την άλλη μεριά, πολλοί είναι αυτοί που υποστηρίζουν ότι η εκπαίδευση των παιδιών που παρουσιάζουν κάποια μορφή δυσλειτουργίας πρέπει να γίνεται στα “ειδικά” σχολεία, τονίζοντας την υπόθεση που θέλει την ίδια την αναπηρία να στέκεται εμπόδιο στην επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων. Το γενικό σχολείο, κατά την άποψή τους, οδηγεί στην απομόνωση των μαθητών με αναπηρία από το περιβάλλον, γεγονός που τους δημιουργεί έντονα προβλήματα στον τομέα της ψυχοκοινωνικής τους ανάπτυξης. Ένα ακόμη επιχείρημα που προβάλλεται, είναι ότι η ενσωμάτωση επηρεάζει την ταυτότητα και την αυτοεκτίμηση των μαθητών με αναπηρία, οι οποίοι στα γενικά σχολεία απομονώνονται από την κοινότητα και την κουλτούρα τους. Τέλος, πολλοί έχουν εκφράσει φόβους ότι τα παιδιά με αναπηρία

δεν θα έχουν στο γενικό σχολείο τις απαραίτητες παροχές που χρειάζονται για να εκπαιδευτούν σωστά. Τέτοιες παροχές είναι: α) ειδικευμένοι δάσκαλοι και άλλοι ειδικοί, όπως είναι οι ψυχολόγοι, οι κοινωνικοί λειτουργοί και οι λογοθεραπευτές β) πρόσβαση στην επικοινωνία του σχολείου γ) τεχνολογικά βοηθήματα δ) πρόσβαση σε όλες τις δραστηριότητες του σχολείου ε) επαφή και σχέσεις με άλλους μαθητές που παρουσιάζουν την ίδια μορφή αναπηρίας κ.α. (Λαμπροπούλου 2006: 1-2).

Κατά την άποψή μας (η οποία έχει εκφραστεί και σε άλλο σημείο της παρούσας εργασίας και βασίζεται κατά κύριο λόγο στο έργο του L.Vygotsky και άλλων σοβιετικών επιστημόνων), ακόμα και η χρήση του όρου “ειδική αγωγή” είναι προβληματική, καθώς παραπέμπει ευθέως στη “διαφορετικότητα” των ατόμων που παρουσιάζουν κάποια μορφή δυσλειτουργίας. Όταν θεωρούμε ότι για κάποιους ανθρώπους πρέπει να εφαρμόσουμε ιδιαίτερες παιδαγωγικές μεθόδους και να διαμορφώσουμε “ειδικά” σχολεία και προγράμματα σπουδών, τότε θεωρούμε αυτόματα ότι οι άνθρωποι αυτοί μειονεκτούν σε σχέση με τους υπόλοιπους και πρέπει να αντιμετωπίζονται με ξεχωριστές οργανωτικές και θεσμικές μορφές. Η ένταξη, όμως, σε “ειδικά” σχολεία όχι μόνο δεν βοηθά στην ενσωμάτωση των ανθρώπων με αναπηρία και στην καλλιέργεια των ικανοτήτων τους, αλλά αντίθετα τους απομονώνει από το κοινωνικό σύνολο και τους στερεί τη δυνατότητα αλληλεπίδρασης που εξασφαλίζεται στα πλαίσια του ενιαίου σχολείου. Ως αποτέλεσμα, η αναπηρία μετατρέπεται σε μειονέκτημα και οι όποιες θετικές δυνάμεις αναπλήρωσης συστηματικά ατροφούν. Αυτό δε σημαίνει, βέβαια, ότι πρέπει να οδηγηθούμε στο άλλο άκρο, στην καθολική απόρριψη της “ειδικής αγωγής”. Η “Ειδική” Παιδαγωγική πρέπει να ενσωματωθεί στην Κοινωνική Παιδαγωγική και να υπάρχουν διαφορές μόνο σε επίπεδο μέσων, τεχνικών και μεθόδων διδασκαλίας και εκπαίδευσης⁷⁴ (Δαφέρμος 2002: 98-107).

Όλοι οι άνθρωποι, ανεξάρτητα από οποιαδήποτε ιδιαίτερη ανάγκη ή χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί την εθνική, πολιτισμική ή κοινωνική τους ταυτότητα, πρέπει να έχουν ίσες ευκαιρίες μάθησης. Η παροχή ίσων ευκαιριών στην εκπαίδευση μπορεί να επιτευχθεί μόνο στα πλαίσια ενός ενιαίου, γενικού σχολείου για όλους που θα προωθή τη γνώση, τη συνεργασία και των αλληλοσεβασμό μεταξύ των ανθρώπων. Απαραίτητες, επομένως, προϋποθέσεις για την αναβάθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος, είναι από τη μια μεριά η ενσωμάτωση των αρχών και των

⁷⁴ Για παράδειγμα, είναι δεδομένο ότι χρειάζεται “ειδική” διδασκαλία, προκειμένου τα άτομα με προβλήματα όρασης να μάθουν να διαβάσουν τη γραφή Braille.

σκοπών της “ειδικής αγωγής” σε αυτές του γενικού αναλυτικού προγράμματος και από την άλλη, η λήψη μέτρων (τεχνολογικά μέσα, τεχνικές, μέθοδοι διδασκαλίας και εκπαίδευσης) που θα ικανοποιούν τις “ιδιαιτερές” ανάγκες των μαθητών με αναπηρία και τους όρους για την επιτυχή εφαρμογή της ένταξης/ συνεκπαίδευσης (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Τμήμα Ειδικής Αγωγής 2004δ: Εισαγωγικό Σημείωμα). Είναι, ωστόσο, φανερό ότι οι συνθήκες κάτω από τις οποίες λειτουργεί το εκπαιδευτικό σύστημα στην Ελλάδα –όπως και σε πολλές περιοχές του κόσμου– δεν είναι ώριμες ώστε να δεχθούν μία τέτοια ποιοτική αλλαγή και οποιαδήποτε βεβαιωμένη κίνηση χωρίς την απαιτούμενη μελέτη, σχεδιασμό και προετοιμασία, μπορεί να μην έχει τα αναμενόμενα θετικά αποτελέσματα.

Στο παραπάνω συμπέρασμα κατέληξε και μία μεγάλη έρευνα που ξεκίνησε το 1985 από το Πανεπιστήμιο Πατρών και συνεχίστηκε για δέκα τουλάχιστον χρόνια. Ένα τμήμα της έρευνας αναφερόταν στις εμπειρίες των κωφών αποφοίτων από “ειδικά” σχολεία και από σχολεία ακουόντων, έχοντας ως κύριο στόχο να γίνει μια πρώτη απόπειρα σύγκρισης των δύο αυτών συστημάτων εκπαίδευσης από την σκοπιά των ίδιων των κωφών μαθητών. Η επεξεργασία των δεδομένων που συγκεντρώθηκαν, έδειξε ότι για τα κωφά παιδιά οι εκπαιδευτικές επιλογές είναι ιδιαίτερα περιορισμένες. Τα γενικά σχολεία ακουόντων στη χώρα μας δεν διαθέτουν την κατάλληλη υποδομή, στήριξη και ενημέρωση ώστε να μπορούν να φοιτούν σε κοινές τάξεις κωφά και ακούοντα παιδιά⁷⁵. Η έλλειψη παροχών είναι ένα σημαντικό πρόβλημα. Οι βασικότερες, όμως, δυσκολίες που έχουν να αντιμετωπίσουν οι κωφοί μαθητές, φαίνεται ότι πηγάζουν κυρίως από την αρνητική στάση των ακουόντων δασκάλων και μαθητών. Η στάση αυτή διακρίνεται από οίκτο, αδιαφορία, πολλές φορές και σκληρότητα. Χαρακτηριστικά είναι τα παρακάτω λόγια: «Στο Γυμνάσιο έλεγα σε καθηγητές που πίστευα ότι μπορούσαν να με βοηθήσουν. Βέβαια, βοήθεια δεν πήρα μεγάλη. Κανένας, τίποτα. Εντάξει, καθόμουνα στο πρώτο θρανίο, ο καθηγητής καθόταν στην έδρα, κάτι μπορούσα να καταλάβω. Αλλά όταν σηκωνότανε, πήγαινε πίσω, έκανε βόλτες, δεν καταλάβαινα τίποτα, ούτε φυσικά τους συμμαθητές μου όταν μιλούσαν... Θυμάμαι ήμουνα χάλια όλη εκείνη την εποχή. Στη Γ' Λυκείου είχα μεγάλο πρόβλημα, είπα στον καθηγητή μου να μιλάει λίγο πιο δυνατά, αλλά μου απάντησε εάν δεν ακούς, να πας στο σχολείο σου, το ειδικό». Και

⁷⁵ Τις ίδιες δυσκολίες ένταξης αντιμετωπίζουν και παιδιά με διαφορετική μορφή αναπηρίας.

αλλού: «Οι πιο πολλοί συμμαθητές μου ήταν αδιάφοροι, οι δε κοπέλες ντροπαλές, ίσως θέλαν να κάνουν παρέα μαζί μου αλλά δεν ήξεραν πώς να επικοινωνήσουν, φοβόντουσαν και δεν μου έδιναν σημασία. Ένιωθα πολύ απομονωμένος. Δηλαδή είχα παρέα μισή ώρα ή ένα τέταρτο, αυτό ήταν όλο. Τα άλλα παιδιά είχαν έξι ώρες για κουβέντα» (Λαμπροπούλου 2006: 2-8).

Όλοι οι μαθητές του δείγματος είχαν πολλά παρόμοια παραδείγματα και αρνητικές εμπειρίες να διηγηθούν. Η απομόνωση των κωφών μαθητών από τους υπολοίπους ήταν κοινή εμπειρία και μόνο σε περιπτώσεις που υπήρχαν και άλλα κωφά παιδιά στο σχολείο είχαν συντροφιά. Ακόμα όμως και σ' αυτήν την περίπτωση, ένιωθαν άσχημα με την αρνητική συμπεριφορά των ακουόντων. Η αρνητική αυτή στάση μπορεί να αλλάξει με συνεχή ενημέρωση, επιμόρφωση και στήριξη των δασκάλων (αλλά και των υπολοίπων μαθητών). Παρόλο, όμως, που το Υπουργείο Παιδείας έχει και θεσμικά πλέον δεσμευτεί για ένταξη των παιδιών με αναπηρία στη γενική εκπαίδευση, δεν έχει κάνει καμία συστηματική προσπάθεια προς αυτήν την κατεύθυνση. Κάποια αποσπασματικά σεμινάρια σχεδιασμένα πρόχειρα, πολλές φορές από μη ειδικούς, σαφώς και δεν επαρκούν για την αλλαγή των προκαταλήψεων των εκπαιδευτικών (και μαθητών) απέναντι στα άτομα με αναπηρία. Γι' αυτό και η πλειοψηφία των παιδιών με αναπηρία φαίνεται να προτιμούν τα "ειδικά" σχολεία, μέσα στα οποία νιώθουν ασφάλεια και μέσα στα οποία μπορούν να επικοινωνήσουν και να αναπτύξουν φιλικές σχέσεις, χωρίς μάλιστα να είναι ικανοποιημένοι από την ποιότητα εκπαίδευσης που παρέχεται σε αυτά (Λαμπροπούλου 2006: 2-8).

Είναι πλέον σαφές ότι, υπό τις δεδομένες συνθήκες, κανένα από τα παραπάνω προγράμματα εκπαίδευσης (ένταξη των μαθητών με αναπηρία στα σχολεία γενικής εκπαίδευσης, "ειδικά" σχολεία για την εκπαίδευση των ατόμων με αναπηρία) δεν είναι σε θέση να προσφέρει ολοκληρωμένες λύσεις. Το οικονομικό, κοινωνικό και ψυχολογικό κόστος που προκύπτει από τις ανεπάρκειες του εκπαιδευτικού συστήματος, το πληρώνουν δυστυχώς οι γονείς και κυρίως τα ίδια τα παιδιά. Για να ανατραπεί η δυσμενής αυτή κατάσταση δεν αρκούν οι νομοθετικές ρυθμίσεις. Απαιτείται χρόνος, επιστημονικός σχεδιασμός, υλικοτεχνική στήριξη και κυρίως συστηματική παρέμβαση για αλλαγή νοοτροπίας, απαιτείται, δηλαδή, ριζική αναμόρφωση στο χώρο της παιδείας.

3.4. Θέσεις για μια ποιοτικά ανώτερη μορφή εκπαίδευσης. Το παράδειγμα του σχολείου του Zagorsk.

Όπως μπορούμε να συμπεράνουμε και από την προηγούμενη ανάλυση, ένα αποφασιστικό πρώτο βήμα που μπορεί να βοηθήσει καθοριστικά στην ποιοτική αναβάθμιση στο χώρο της εκπαίδευσης, είναι η συγκέντρωση στοιχείων γύρω από το χώρο της “ειδικής αγωγής”. Η καταγραφή του πληθυσμού που εξυπηρετείται, των εκπαιδευτικών και των υπολοίπων εργαζομένων, των δομών και των χαρακτηριστικών τους, των πληροφοριών για τους φορείς που δραστηριοποιούνται και των διατάξεων της ισχύουσας σχετικής νομοθεσίας, αποτελεί την πρώτη ύλη για την κατάρτιση πλήρων και οργανωμένων σχεδίων δράσης. Η λεπτομερής χαρτογράφηση επιτρέπει την εύκολη διαχείριση και ενημέρωση των δεδομένων ανάλογα με τις συγκεκριμένες κάθε φορά απαιτήσεις, καθώς, επίσης, και την άμεση πρόσβαση κάθε ενδιαφερομένου στις πληροφορίες. Κυρίως, όμως, η χαρτογράφηση είναι σε θέση να μας δώσει πολύτιμες πληροφορίες, ώστε να τεθούν οι βάσεις για τη συνολική παρακολούθηση της “ειδικής αγωγής”, τις αναγκαίες αλλαγές και τον αποτελεσματικό μελλοντικό προγραμματισμό που θα στοχεύει στη δημιουργία ενός ενιαίου δημιουργικού σχολείου, το οποίο θα είναι ανοιχτό στις “ιδιαιτερότητες” κάθε ανθρώπου (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Τμήμα Ειδικής Αγωγής 2004δ: 10-11).

Για να καταστούν, όμως, πραγματοποιήσιμοι οι παραπάνω στόχοι, απαραίτητη κρίνεται η ύπαρξη ισχυρής πολιτικής βούλησης που θα οδηγήσει στην άρση των διακρίσεων και στην καταπολέμηση του αποκλεισμού που βιώνουν καθημερινά τα άτομα με αναπηρία σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης⁷⁶. Η Εκπαιδευτική Νομοθεσία πρέπει να επανεξεταστεί συνολικά, ώστε να απαλειφθούν οι διατάξεις που δημιουργούν διακρίσεις⁷⁷ και να θεσπιστούν εκείνες που θα εντάξουν την εκπαίδευση των ατόμων με αναπηρία στο πλαίσιο του γενικού εκπαιδευτικού συστήματος. Ωστόσο, βασική προϋπόθεση για την ουσιαστική αναβάθμιση του

⁷⁶ Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι δεν υπάρχει το απαραίτητο νομοθετικό πλαίσιο που θα ρυθμίζει τον τρόπο εξέτασης και εισαγωγής των ατόμων με αναπηρία στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

⁷⁷ Για παράδειγμα, για πολλά χρόνια υπήρχε ένα απαράδεκτο άρθρο στην ελληνική νομοθεσία περί αρτιμέλειας ως απαραίτητης προϋπόθεσης για διορισμό στις δημόσιες υπηρεσίες. Έπειτα από έντονους δικαστικούς αγώνες, που υποκίνησε η Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία και από διαβουλεύσεις με το Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, απαλείφθηκε από την ελληνική νομοθεσία αυτή η ορολογία της ντροπής, του αναχρονισμού και των αρνητικών διακρίσεων.

νομοθετικού πλαισίου και την προώθηση της ισότητας και της ένταξης, είναι ο διάλογος της Πολιτείας με τις άλλες δημόσιες και κοινωνικές αρχές και κυρίως με τις αναπηρικές οργανώσεις, τους νόμιμους εκπροσώπους των ατόμων με αναπηρία. Δεν είναι δυνατόν να υπάρξει πραγματική βελτίωση της υφιστάμενης κατάστασης χωρίς τη συνεργατική συμμετοχή των ίδιων των ανθρώπων με αναπηρία στα κέντρα λήψης αποφάσεων (Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία 2003: 25-27).

Είναι φυσικό στα πλαίσια της ισχυρής πολιτικής βούλησης να συμπεριλαμβάνεται και μία γενναία αύξηση των κονδυλίων και των οικονομικών παροχών που θα επιλύσει σοβαρά ζητήματα λειτουργικότητας και επικοινωνίας. Τα σχολεία πρέπει να είναι εξοπλισμένα με πλούσιο και κατάλληλο τεχνολογικό εξοπλισμό, εποπτικό υλικό και υποδομή, ώστε να υποδεχτούν ανεμπόδιστα και με ίσους όρους όλους τους μαθητές, ανεξάρτητα από τη μορφή αναπηρίας που αυτοί μπορεί να παρουσιάζουν. Η εκπαίδευση πρέπει να έχει το χαρακτήρα της δημόσιας δωρεάν παιδείας για όλους και η εκπαιδευτική διαδικασία να ασκείται χωρίς προβλήματα που πηγάζουν από την αδικαιολόγητη έλλειψη επαρκών διδακτικών μέσων και υλικοτεχνικής υποδομής. Προς αυτή την κατεύθυνση μπορεί να βοηθήσει σημαντικά ο έλεγχος και η εποπτεία από ανεξάρτητες πολιτικές αρχές, καθώς επίσης και οι πληροφορίες που μπορούν να συγκεντρωθούν από τους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης και τους Φορείς, οι οποίοι γνωρίζουν με περισσότερη ακρίβεια και πληρότητα τις ιδιαίτερες ανάγκες και χαρακτηριστικά κάθε τύπου.

Ένας εξίσου σημαντικός παράγοντας για την αναμόρφωση του χώρου της εκπαίδευσης είναι η ανάπτυξη, αλλά και διατήρηση μιας δημιουργικής συνεργασίας μεταξύ σχολείου και οικογένειας παιδιών με αναπηρία. Μια τέτοια συνεργασία έχει ευεργετικές επιπτώσεις τόσο στην καλύτερη εκτέλεση του εκπαιδευτικού έργου, όσο και στην καλύτερη κατανόηση των αναγκών των γονέων. Πάνω απ' όλα όμως, μια παραγωγική σχέση μεταξύ γονέων και εκπαιδευτικών παρέχει στο παιδί μεγαλύτερη συνέπεια και σταθερότητα στους δύο πιο σημαντικούς χώρους που ζει και κινείται, δηλαδή στο σχολείο και στο σπίτι, αυξημένες ευκαιρίες για μάθηση και εξέλιξη και πρόσβαση σε περισσότερες πηγές και υπηρεσίες. Όπως, όμως, μας αποκαλύπτει η διεθνής έρευνα και εμπειρία, τα εμπόδια είναι πολλά και δεν είναι λίγες οι φορές που γονείς και εκπαιδευτικοί βρίσκονται σε σύγκρουση. Το κλειδί για την αποκατάσταση της επικοινωνίας είναι ο αμοιβαίος σεβασμός και η πολιτεία θα πρέπει με την λήψη των κατάλληλων μέτρων να υποστηρίξει αυτή την κατεύθυνση. Στην Ελλάδα, το σχολείο μπορεί να προωθήσει την πολύτιμη γονεϊκή εμπλοκή στην εκπαιδευτική

διαδικασία σε συνεργασία με τα Κέντρα Διάγνωσης Αξιολόγησης και Υποστήριξης (ΚΔΑΥ), καθώς και με άλλες υποστηρικτικές υπηρεσίες και να οργανώνει συστηματικά διαλέξεις και εργαστηριακά σεμινάρια για γονείς και εκπαιδευτικούς (Πολυχρονοπούλου 2004).

Η συνεχής επιμόρφωση όλων των εκπαιδευτικών (“ειδικών” και μη) γύρω από τα ζητήματα της αναπηρίας, αποτελεί ένα καθοριστικό σημείο της εκπαιδευτικής αναβάθμισης. Θα πρέπει η ταύτιση του περιεχομένου και των σκοπών “ειδικής” και γενικής αγωγής να γίνει “κοινή συνείδηση”. Οι μαθητές που δεν βλέπουν, δεν ακούν, έχουν κινητικά προβλήματα ή μαθησιακές δυσκολίες, μπορούν κάλλιστα με την παροχή κατάλληλης βοήθειας να χρησιμοποιήσουν τις υπόλοιπες αισθήσεις και δυνάμεις τους για να αποκτήσουν τις απαραίτητες γνώσεις και να αναπτύξουν τις ικανότητες και την προσωπικότητά τους. Οι εκπαιδευτικές ανάγκες είναι ίδιες για όλους τους ανθρώπους και διαφορά πρέπει να υπάρχει μόνο στα διδακτικά μέσα και στις μεθόδους διδασκαλίας που θα υποστηρίξουν την εκπαιδευτική διαδικασία και θα αποκαταστήσουν την επικοινωνία. Πολύτιμη πηγή πληροφοριών προς αυτή την κατεύθυνση μπορούν να αποτελέσουν οι εξειδικευμένοι δάσκαλοι, οι οποίοι γνωρίζουν καλύτερα τις “ιδιαιτερές” μαθησιακές ανάγκες κάθε ατόμου.

Το παιδί με κάποια μορφή αναπηρίας είναι ένας από τους πολλούς μαθητές που υπάρχουν μέσα στην τάξη, που ο καθένας τους έχει ατομικά χαρακτηριστικά και προσωπικότητα και η θεμελιώδης αυτή συνθήκη πρέπει να γίνει κατανοητή και αποδεκτή από όλους τους εκπαιδευτές. Ο Βιγκότσκι υποστηρίζει ότι όταν διαπαιδαγωγείς έναν τυφλό (και όχι ένα παιδί) αναπαράγεις την τύφλωση (ή την κώφωση αντίστοιχα), αναπαράγοντας μια Παιδαγωγική της ελαττωματικότητας και της αναπηρίας⁷⁸. Η παιδαγωγική, όμως, πρακτική οφείλει να απαγκιστρωθεί από αυτήν την “αναπηροκεντρική” προσέγγιση η οποία εστιάζει στο “μειονέκτημα” και στην “αδυναμία” και όχι στις δημιουργικές πτυχές της προσωπικότητας του ανθρώπου (Δαφέρμος 2002: 98-107). Μία από τις πιο σημαντικές προσπάθειες για εφαρμογή των αρχών μιας Κοινωνικής Παιδαγωγικής στην εκπαίδευση των ατόμων με αναπηρία, πραγματοποιήθηκε με τη λειτουργία του σχολείου για τυφλοκωφά παιδιά στο Zagorsk της ΕΣΣΔ.

Ο «Οίκος του Παιδιού» του Zagorsk άρχισε να λειτουργεί το 1963 και σε αυτόν μπορούσαν να φοιτήσουν ταυτόχρονα μέχρι και 50 παιδιά. Δεν ήταν η πρώτη

⁷⁸ Η πρόταση αυτή σαφώς και μπορεί να επεκταθεί και για άλλες μορφές αναπηρίας πέρα από την τύφλωση και την κώφωση.

φορά που πραγματοποιήθηκε μια συστηματική απόπειρα εκπαίδευσης των τυφλοκωφών παιδιών. Ωστόσο, ήταν η πρώτη φορά που η προσπάθεια αυτή βασιζόταν σε γερά επιστημονικά δεδομένα και επικεντρωνόταν όχι στα εμπόδια που αδιαμφισβήτητα θέτει η αναπηρία στην ψυχο-κοινωνική ανάπτυξη του ατόμου, αλλά στις δυνατότητες που αυτό έχει να καλλιεργήσει εναλλακτικές στρατηγικές για να επικοινωνήσει με τον περίγυρό του και να μετατραπεί, στη συνέχεια, σε δραστήριο συμμετόχο του ιστορικο-κοινωνικού γίνεσθαι. Ένα βασικό σημείο, που διαφοροποιεί ουσιαστικά την προσέγγιση που ακολουθήθηκε στο σχολείο του Zagorsk, είναι η αντιδιαστολή με τις θρησκευτικές, ανορθολογικές αντιλήψεις περί θεραπείας των τυφλοκωφών παιδιών μέσω της επαφής με το θεό που χαρακτήριζε περιπτώσεις όπως αυτή της Έλεν Κέλλερ⁷⁹. Όπως αναφέρει ο Δαφέρμος, «το εκπαιδευτικό πλαίσιο θεμελιώθηκε πάνω σε επιστημονική-υλιστική βάση μέσω της αναζήτησης εναλλακτικών διαμεσολαβητικών μέσων και πλάγιων διαδρομών για την οργάνωση της αλληλεπίδρασης των συγκεκριμένων υποκειμένων με τον ευρύτερο κοινωνικό κύκλο και όχι με βάση μεταφυσικές δοξασίες που αποπροσανατολίζουν τον άνθρωπο και τον θεωρούν “έρμαιο” στις “βουλές της θεϊκής παρέμβασης”». Ένα, ακόμη, βασικό σημείο διαφοράς, είναι ο βαθύς δημοκρατικός χαρακτήρας της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Η εκπαίδευση δεν έχει ατομικό, αλλά ομαδικό, συλλογικό χαρακτήρα και πραγματοποιείται μέσω της ενεργούς συμμετοχής των συγκεκριμένων υποκειμένων στην συνολική λειτουργία του σχολείου. Το τυφλοκωφό άτομο μπορεί με την κατάλληλη κοινωνική και ψυχοπαιδαγωγική υποστήριξη να προσεγγίσει τους άλλους ανθρώπους και να επικοινωνήσει μαζί τους κι έτσι να αναπτυχθεί ως δραστήρια προσωπικότητα (Δαφέρμος 2008: 359-376).

Στο σχολείο του Zagorsk ακολουθήθηκε η μέθοδος που ανέπτυξε ο σπουδαίος σοβιετικός επιστήμονας Μεστσεριακόφ, η οποία διαμορφώθηκε υπό την επίδραση της Πολιτισμικής-Ιστορικής Ψυχολογίας του Βιγκότσκι και της θεωρίας της δραστηριότητας των Λούρια, Λεόντιεφ και Γκαλπέριν. Δύο θεμελιώδη στοιχεία της πιο πάνω προσέγγισης είναι, από τη μια μεριά, η απόρριψη των νατουραλιστικών

⁷⁹ Η Έλεν Κέλλερ αποτελεί την πιο γνωστή ίσως περίπτωση τυφλοκωφού ατόμου στην ιστορία. Γεννήθηκε το 1880 στις ΗΠΑ και έγινε τυφλοκωφή στον 19^ο μήνα της ζωής της. Δασκάλα της ήταν η Ανν Σάλλιβαν, η οποία ανέλαβε την εκπαίδευσή της όταν η Κέλλερ ήταν 7 ετών. Η τυφλοκωφή Έλεν κατόρθωσε με την πιστή αφοσίωση και καθοδήγηση της Σάλλιβαν να φτάσει σε ανώτατη βαθμίδα εκπαίδευσης, να αποφοιτήσει από το Χάρβαρντ και με το πλούσιο έργο της να αποτελέσει παράδειγμα για χιλιάδες άτομα που αντιμετωπίζουν παρόμοια προβλήματα. (βλ. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Τμήμα Ειδικής Αγωγής 2004β: 6)

αντιλήψεων περί βιολογικού καθορισμού της προσωπικότητας και της ανθρώπινης συμπεριφοράς που περιορίζουν τη δυνατότητα ανάπτυξης ενός ατόμου με αναπηρία και από την άλλη μεριά η υλιστική θεώρηση της διαμόρφωσης της συνείδησης μέσω της εργασιακής δραστηριότητας⁸⁰. Μέσα από τη συνειδητή παιδαγωγική παρέμβαση που εφαρμόστηκε, τα συγκεκριμένα άτομα έπαψαν να λειτουργούν ως αντικείμενα της φιλανθρωπίας και της εξυπηρέτησης των άλλων ανθρώπων και έμαθαν να αναπτύσσουν πέρα από τις στοιχειώδεις οργανικές λειτουργίες, τις ικανότητες εκείνες που τους επιτρέπουν να συμμετέχουν ενεργά στην ιστορικο-κοινωνική πραγματικότητα. Τέσσερις, μάλιστα, από αυτούς (Sergei Sirotkin, Natalia Korneeva, Alexander Suvorov, Juri Lerner) ανέπτυξαν τη δυνατότητα ομιλίας, φοίτησαν με επιτυχία στη Σχολή Ψυχολογίας του Κρατικού Πανεπιστημίου της Μόσχας (Λομονόσοφ) και διαμόρφωσαν πλούσιες επιστημονικές εργασίες και μελέτες (Δαφέρμος 2008: 359-376).

Αξίζει να σημειώσουμε στο σημείο αυτό ότι, ενώ η Έλεν Κέλλερ είναι γνωστή σε παγκόσμιο επίπεδο, για το σχολείο του Zagorsk και για τη σπουδαία δουλειά που έγινε εκεί έχουν δημοσιευτεί ελάχιστα στοιχεία, τα οποία μάλιστα αγνοούνται από μία μεγάλη μερίδα επιστημόνων (κι ας πρόκειται για την πιο συγκροτημένη και ολοκληρωμένη προσπάθεια που έγινε ποτέ στο χώρο της εκπαίδευσης των τυφλοκωφών ατόμων). Όπως επισημαίνει ο Λεόντιεφ, η Έλεν Κέλλερ περιβαλλόταν από μεγάλη δημοσιότητα και την εμφάνιζαν (και το πίστευε και εκείνη) ως θαύμα, ως η περίπτωση ενός ατόμου που ήταν καταδικασμένο σε αιώνιο σκοτάδι και που το επισκέφτηκε η θεία έμπνευση και αντίκρισε το φως του Λόγου. Η ερμηνεία αυτή ήταν σε απόλυτη συμβατότητα με τα θρησκευτικά δόγματα της εκκλησίας και κατά συνέπεια με τις βασικές ιδέες της αστικής φιλοσοφίας του εικοστού αιώνα. Στο Zagorsk, όμως, οι ειδικοί δεν αρκέστηκαν στο να προκαλέσουν το ξαφνικό, όπως λέγεται “ξύπνημα της συνείδησης”, ούτε ακολούθησαν το θεάρεστο “Εν αρχή ην ο Λόγος”, στα οποία βασιζόταν η έως τότε ακολουθούμενη τακτική. Η προσπάθεια ήταν αργή, μεθοδική, επιστημονικά τεκμηριωμένη και η έμφαση δόθηκε σε αυτό που πραγματικά διαμορφώνει τον άνθρωπο και την προσωπικότητά του, στην ίδια τη ζωή και την εργασιακή δραστηριότητα (Λεβίτιν 1990: 215-242).

Η παραδοχή της άποψης ότι ο άνθρωπος έχει μια έμφυτη πνευματικότητα η οποία χρειάζεται μόνο ένα ελάχιστο εξωτερικό ερέθισμα για να “ξύπνησει” και να

⁸⁰ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. πρώτο κεφάλαιο.

ξεκινήσει προς την “αυτοδημιουργία”, φαινόταν ως η μοναδική επιλογή και ήταν η επικρατούσα άποψη μέχρι που εμφανίστηκε στη Σοβιετική Ένωση ένα είδος ιδεολογικού αντίποδα της Κέλλερ, η Όλγα Σκοροχόντοβα. Η εκπαίδευσή της πραγματοποιήθηκε με βάση τις επιστημονικές και ηθικές αρχές του καθηγητή Σοκολιάνσκι, ο οποίος διαμόρφωσε –μαζί με τον Μεστσεριακόφ– τη θεωρητική βάση για την επιστημονική διδασκαλία των κωφασκόντων και τυφλών παιδιών. Η Σκοροχόντοβα έχασε την όραση και την ακοή της σε πολλή μικρή ηλικία και όπως και η Κέλλερ έγινε συγγραφέας. Μέσα από τα βιβλία της μας δίνει με έξοχη λογοτεχνική γλώσσα τις δικές της παρατηρήσεις και σκέψεις για τον περιβάλλοντα κόσμο. Σε αντίθεση όμως με την Κέλλερ, η ζωή της δεν βρισκόταν στο επίκεντρο των σαλονιών της υψηλής κοινωνίας, αλλά ήταν γεμάτη ηρωικό αγώνα και δουλειά. Η Σκοροχόντοβα υπήρξε ανώτερη ερευνήτρια στο Ινστιτούτο για τη Μελέτη των Αναπήρων στη Μόσχα και προσέφερε πολύτιμα εφόδια στους τυφλοκωφούς φοιτητές για τη ζωή και τις πανεπιστημιακές σπουδές. Ωστόσο, η περίπτωση της ήταν μοναδική στη Σοβιετική Ένωση κι έτσι η εμπειρία της δεν μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως επιχείρημα στην ιδεολογική πάλη με τους ερμηνευτές του “φαινομένου” Έλεν Κέλλερ. Όταν, όμως, στο σχολείο του Zagorsk όχι μόνο ένα, αλλά τέσσερα άτομα έφτασαν σε τέτοια επίπεδα διανοητικής ανάπτυξης, το αποτέλεσμα ήταν κάθε άλλο από τυχαίο (Λεόντιεφ, όπ. αναφ. στο Λεβίτιν 1990: 215-242).

Ακόμα και μία προσεκτικότερη μελέτη της ζωής της Κέλλερ (η οποία θα είναι απαλλαγμένη από το θεοσοφικό περιτύλιγμα και τις απόπειρες εντυπωσιασμού) μπορεί να μας δείξει αυτό που τόλμησαν να ισχυριστούν οι επιστήμονες του Zagorsk: «Ο άνθρωπος δεν είναι το εκλεκτό παιδί του θεού, προικισμένο από τη γέννησή του με θεία ψυχή που χρειάζεται μόνο να ξυπνήσει. Έρχεται σε αυτόν τον κόσμο εντελώς γυμνός –μέσα και έξω– κι αυτό που αργότερα λέμε ψυχή δεν γεννιέται μαζί του, αλλά παρουσιάζεται μόνο όταν έλθει σε επαφή με τη ζωή που εμείς έχουμε δημιουργήσει για τον εαυτό μας». Όταν η Κέλλερ ήταν παιδί, άγγιζε το κάθε αντικείμενο που έπιανε η μητέρα της και έτσι έμαθε να τα χειρίζεται μόνη της. Ήξερε πώς να κόβει ψωμί, να ανακατεύει τη ζάχαρη στο φλιτζάνι, να ρίχνει νερό στην τσαγιέρα. Οι μιμήσεις αυτών των απλών πράξεων ήταν οι πρώτες της χειρονομίες και παρόλο που δεν τις πρόσεχε κανείς, ήταν αυτές που της έδωσαν την αρχή της γλώσσας και της κατανόησης του γύρω κόσμου. Η ιδιότυπη μορφή γλώσσας της Έλεν δεν θα είχε αναπτυχθεί αν δεν βρισκόταν τότε στο ίδιο σπίτι ένα άτομο τρία χρόνια μεγαλύτερό

της. Η ίδια η Κέλλερ αναφέρει στα αποσπάσματά της: «Εκείνες τις μέρες ένα μικρό μαύρο κοριτσάκι, η Μάρθα Γουάσινγκτον, παιδί της μαγείρισσάς μας, και η Μπελ, ένα γέρικο σέτερ και μεγάλη κυνηγός στις μέρες της, ήταν οι αχώριστοι σύντροφοί μου. Προσπαθούσα σκληρά να της διδάξω τη γλώσσα των σημείων μου αλλά αυτή ήταν ανόητη και απρόσεκτη. Η Μπελ σηκωνόταν, τεντωνόταν τεμπέλικα, μύριζε μια δυο φορές περιφρονητικά και πήγαινε στην αντίθετη πλευρά του τζακιού και ξάπλωνε πάλι, κι εγώ, εξουθενωμένη και απογοητευμένη, πήγαινα προς αναζήτηση της Μάρθας». Έτσι λοιπόν, ενώ ο πιστός της σκύλος δεν ήταν ικανός να μάθει τη γλώσσα των σημείων της, η Μάρθα την καταλάβαινε αμέσως και η μικρή Έλεν έκανε μια σημαντική ανακάλυψη: «οι άνθρωποι διαφέρουν από ένα σκύλο ή μία γάτα, παρόλο που και τα δύο είναι ζεστά και μπορούν να κινούνται». Μπορούμε, επομένως, να συμπεράνουμε ότι αν η Κέλλερ δεν είχε την εμπειρία αυτή στα πρώτα χρόνια της ζωής της, η Ανν Σάλιβαν δεν θα είχε καταφέρει τα ίδια πράγματα, παρόλο το ταλέντο και την αφοσίωσή της. Όπως μάλιστα είχε διατυπώσει ο Μεστσεριακόφ: «Υπάρχουν ορισμένες βάσεις για να πούμε ότι η πρώτη δασκάλα της Έλεν Κέλλερ ήταν το μικρό μαύρο κοριτσάκι, η Μάρθα Γουάσινγκτον» (Λεβίτιν 1990: 215-242).

Η ικανότητα επαρκούς μόρφωσης των κωφαλάλων και τυφλών παιδιών προσφέρει πολύτιμα μέσα όχι μόνο στους ίδιους τους μαθητές, αλλά και στον γλωσσολόγο, στον δάσκαλο, στον κοινωνιοψυχολόγο, στον ψυχοφυσιολόγο. Όπως είχε επισημάνει ο Μπονιφάτι Κεντρόφ: «Τα ιστορικά της διανοητικής τους ανάπτυξης μας προσφέρουν ανεκτίμητο υλικό για την κατανόηση της φύσης της δημιουργικότητας, της επιστημονικής ανακάλυψης και του ανθρώπινου ταλέντου. Γιατί κυριολεκτικά κάθε βήμα στη ζωή τέτοιων ανθρώπων είναι μια ανακάλυψη...». Η μελέτη του κατεστραμμένου ανθρώπινου εγκεφάλου μπορεί να είναι ένας σύντομος δρόμος για να φτάσει κανείς στα μυστικά του φυσιολογικού, μη κατεστραμμένου εγκεφάλου, φτάνει βέβαια να προχωράει κανείς στη σωστή κατεύθυνση και να στηρίζεται σε έγκυρες θεωρίες, όπως δηλαδή έγινε και στο σχολείο του Zagorsk. (Λεβίτιν 1990: 215-242). Το σχολείο συνέχισε το δημιουργικό του έργο για αρκετά χρόνια και κατά τη δεκαετία μάλιστα του 1990 παρουσίασε τεράστιες επιτυχίες. Ωστόσο, όπως και κάθε άλλη κοινωνική δραστηριότητα, δεν κατάφερε να μείνει ανεπηρέαστο από την καταστροφική επίδραση των φιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων και την κυριαρχία των εμπορικών-χρηματικών σχέσεων. Ο περιορισμός της χρηματοδότησής του από το κράτος και κυρίως ο ιδεολογικός πόλεμος που υπέστη, το μετέτρεψαν σε αντικείμενο φιλανθρωπίας και κατέστρεψαν

το κλίμα “παιδαγωγικής αισιοδοξίας” που είχε οδηγήσει σε τόσο θαυμαστά αποτελέσματα (Δαφέρμος 2008: 359-376).

Παρόλα αυτά, το σχολείο του Zagorsk πρέπει να γίνει σημείο αναφοράς και μελέτης για την οικοδόμηση των βάσεων που θα στηρίζουν τη λειτουργία ενός “υγιούς” παιδαγωγικού συστήματος. Η εκπαίδευση των ανθρώπων με αναπηρία πρέπει να ξεφύγει από τα στενά όρια της “αναπηροκεντρικής” προσέγγισης και να τοποθετηθεί σε ένα νέο “ανθρωποκεντρικό” πλαίσιο. Το σχολείο μπορεί να βοηθήσει έναν άνθρωπο με αναπηρία να ανακαλύψει τους εναλλακτικούς δρόμους με τους οποίους μπορεί να επικοινωνήσει με τον περίγυρό του, δίνοντάς του έτσι τη δυνατότητα της δημιουργικής προσφοράς και ολοκλήρωσης και καθιστώντας τον πολύτιμο μέλος ολόκληρης της κοινωνίας. Ιδιαίτερα σημαντική, όμως, είναι και η συνεισφορά του σχολείου στην επαναδιαπαιδαγώγηση των “μη αναπήρων”. Η άρση των αρνητικών στερεοτύπων που σχετίζονται με την αναπηρία δεν είναι απλή συνθήκη, είναι αναγκαιότητα για την προώθηση της κοινωνικής συνοχής και αναμόρφωσης. Εξάλλου, η εξουθενωτική επίπτωση στη ζωή ενός ανθρώπου με κάποια μορφή αναπηρίας, προκαλείται συχνά όχι τόσο από την “αδυναμία”, όσο από τον στερεότυπο τρόπο με τον οποίο οι άλλοι τον προσδιορίζουν ή του συμπεριφέρονται. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια μιας γυναίκας με απώλεια ακοής:

«..Τι είμαστε λοιπόν; Παράνθρωποι, Σανάνθρωποι, Μετάνθρωποι ή Υπεράνθρωποι; Τίποτα από όλα αυτά. Δεν είμαστε καν “άτομα με ειδικές ανάγκες”, αλλά άνθρωποι με προβλήματα όρασης, κίνησης και ακοής. Συχνά οι λέξεις δεν μπορούν να μας βλάψουν, μπορούν όμως να αλλάξουν τον τρόπο που σκεφτόμαστε και αντιδρούμε. Αν δούμε τους συμπολίτες μας ως αυτό που είναι –άνθρωποι με τις ίδιες επιθυμίες, χαρές, λύπες, ματαιοδοξίες, ζήλιες, φιλαρέσκειες, ανασφάλειες, επιθυμίες για κοινωνικές συναναστροφές, φιλία, αγάπη, δραστηριότητα, επιβεβαίωση, αλλά με δυσκολίες στην Κίνηση, στην Όραση, στην Ακοή (ή με άλλες παθήσεις και προβλήματα)- τότε ίσως κάνουμε το πρώτο βήμα προς έναν μελλοντικό κόσμο, όπου θα έχουμε τις ίδιες ευκαιρίες στη ζωή, στην αγάπη, στην δημιουργία...» (Κολοτούρου 2004).

Δεν θα πρέπει να αγνοούμε, όμως, το πρωταρχικό μας ερώτημα: κατά πόσο εντός του καπιταλισμού είναι πραγματικά εφικτή η υπέρβαση των εμποδίων που συναντούν τα άτομα με αναπηρία;

Συμπεράσματα

Από την ανάλυση που πραγματοποιήσαμε στις προηγούμενες ενότητες προκύπτει, ότι η υπέρβαση των εμποδίων που συναντούν τα άτομα με αναπηρία στην σύγχρονη εποχή, είναι εφικτή μόνο για μεμονωμένα πρόσωπα, περιβάλλοντα και σχέσεις και όχι για το συνολικό πληθυσμό τους. Βάση των κοινωνικών σχέσεων στον καπιταλισμό είναι η ανταγωνιστικότητα, η διαφορά και η ανισότητα και όλες οι δραστηριότητες τείνουν προς αυτή την κατεύθυνση, ώστε να διασφαλίζεται η καπιταλιστική συσσώρευση και κατά συνέπεια η διατήρηση του συστήματος. Όσες, επομένως, αξιόλογες προσπάθειες και αν υπάρξουν και όσα θετικά βήματα και αν γίνουν, η αναπηρία στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία θα συνδέεται πάντα με την “ελαττωματικότητα” και τη “μειονεξία” και θα συνιστά συνθήκη εκμετάλλευσης και κέρδους.

Στο παραπάνω συμπέρασμα καταλήγουμε κι αν αναλογιστούμε το επίπεδο υποστήριξης που τελικά παρέχεται στους ανθρώπους με αναπηρία από δύο βασικούς παράγοντες-κλειδιά για την κοινωνική τους ενσωμάτωση και την προσωπική τους ολοκλήρωση, την επιστημονικοτεχνική πρόοδο και το εκπαιδευτικό σύστημα. Όσον αφορά στην σύγχρονη υποστηρικτική τεχνολογία, διαπιστώσαμε ότι παρ’ όλους τους περιορισμούς που αναπόφευκτα θέτουν οι νόμοι της “ελεύθερης αγοράς” και η μεγάλη ποικιλία στις μορφές αναπηρίας, υπάρχει μία εντυπωσιακή γκάμα προϊόντων που σε πολλές περιπτώσεις φαίνεται ότι “υποκαθιστούν” συγκεκριμένες οργανικές (ή και διανοητικές) “ατέλειες” και βελτιώνουν τη λειτουργικότητα, πληροφόρηση, επικοινωνία και μόρφωση του ατόμου, ακόμα και στις πιο “δύσκολες” περιπτώσεις αναπηρίας. Σε ποιούς απευθύνονται, όμως, τα προϊόντα αυτά; Μία απλή παρατήρηση της πραγματικότητας γύρω μας αποδεικνύει ότι μόνο μία μικρή μερίδα ανθρώπων μπορεί να αποκτήσει το συνολικό αριθμό των προϊόντων υποστηρικτικής τεχνολογίας που ουσιαστικά χρειάζεται. Για τη συντριπτική πλειοψηφία των ατόμων με αναπηρία, η αγορά, έστω και βασικών προϊόντων υποστήριξης, όπως είναι για παράδειγμα ένα αναπηρικό αμαξίδιο, είναι δύσκολη υπόθεση και δυσχεραίνει ακόμη περισσότερο με την απουσία κρατικής μέριμνας και την συνεχιζόμενη περικοπή δαπανών στις κοινωνικές ασφαλίσεις. Στην περίπτωση, βέβαια, των στρωμάτων του παγκόσμιου πληθυσμού που ζουν κάτω από τα όρια της φτώχειας, δεν μιλάμε πλέον για δυσκολίες στην αποκατάσταση της λειτουργικότητας και επικοινωνίας, αλλά για πλήρη εγκατάλειψη και καταδίκη...

Όσον αφορά, τώρα, στην εκπαιδευτική πολιτική που ακολουθείται στην Ελλάδα αλλά και στις περισσότερες περιοχές του κόσμου, είδαμε ότι μολονότι έχουν σημειωθεί σημαντικές αλλαγές απομάκρυνσης από τα μεσαιωνικά σχολεία τύπου-ιδρύματα της “ειδικής αγωγής”, το σύνολο της παιδαγωγικής πρακτικής αδυνατεί να απαγκιστρωθεί από τα στενά όρια της “αναπηροκεντρικής” προσέγγισης και να τοποθετηθεί σε νέα επιστημονικά και κοινωνικά πλαίσια. Η εκπαίδευση αποτελεί έναν ζωτικό τομέα της κοινωνίας μας και μπορεί να βοηθήσει καθοριστικά όχι μόνο στην υπέρβαση των αρνητικών στερεοτύπων γύρω από την αναπηρία, αλλά και στην αναζήτηση των εναλλακτικών διαδρομών δια μέσου των οποίων ο άνθρωπος μπορεί να επικοινωνήσει με τον περίγυρο του. Όπως, όμως, και κάθε άλλη μορφή κοινωνικής δραστηριότητας, έτσι και η εκπαιδευτική διαδικασία είναι εξαιρετικά δύσκολο να μείνει ανεπηρέαστη από την καταστροφική επίδραση των επιταγών της “φιλελεύθερης οικονομίας”. Δεν υπάρχει αντιπροσωπευτικότερο ίσως παράδειγμα από τις πρόσφατες εκπαιδευτικές “μεταρρυθμίσεις”. Η ελιτίστικη εκπαιδευτική πολιτική που προωθείται, δεν βοηθά στην προαγωγή της γνώσης και στην άρση των διακρίσεων, αλλά αντίθετα υπονομεύει την ουσιαστική μόρφωση και εντείνει τις ανισότητες. Πρακτικά αυτό σημαίνει, ότι εντός του καπιταλισμού η εφαρμογή των αρχών μιας κοινωνικής παιδαγωγικής στην εκπαίδευση είναι πολύπλοκο εγχείρημα και μπορεί να επιτευχθεί μόνο σε μεμονωμένες περιπτώσεις.

Θα πρέπει να σημειώσουμε στο σημείο αυτό, ότι οι ανωτέρω διαπιστώσεις δεν έχουν ως στόχο να προδικάσουν την πορεία που θα ακολουθήσει η ζωή ενός ανθρώπου με αναπηρία, ούτε και να νομιμοποιήσουν την ατομική, πολιτική και θεσμική απραξία. Πιστεύουμε ότι, ακόμη και μέσα στα όρια ενός συστήματος που στηρίζεται στη διατήρηση των ανισοτήτων και τροφοδοτείται από την εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο, υπάρχουν και πρέπει να υπάρχουν προσπάθειες ποιοτικής αναβάθμισης του τρόπου αντιμετώπισης των ζητημάτων της αναπηρίας. Για να γίνει, όμως, πραγματικότητα κάτι τέτοιο δεν αρκεί η θεωρητική μας συγκατάβαση. Απαιτείται έντονη άσκηση πιέσεων στις αρμόδιες αρχές, ισχυρή πολιτική βούληση αλλά και καθημερινός αγώνας για την αλλαγή νοοτροπίας, στάσεων και συμπεριφορών.

Αρχικά, θα πρέπει να αναγνωριστεί, αλλά και να εφαρμοσθεί στην πράξη το βασικό δικαίωμα των ανθρώπων με αναπηρία στον αυτοπροσδιορισμό. Όπως όμως είδαμε, παρόλο που έχει και θεσμικά πλέον κατοχυρωθεί το δικαίωμα αυτό και προτείνεται διεθνώς η χρησιμοποίηση του όρου άτομα με αναπηρία, η κοινωνία μας

εμμένει στη γενικευμένη χρήση απαρχαιωμένων όρων που στιγματίζουν αρνητικά την “διαφορετικότητα” και διαιωνίζουν τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις. Ο όρος “άτομα με ειδικές ανάγκες” αποδεικνύεται τουλάχιστον αδόκιμος, καθώς η ανάγκη για εκπαίδευση, απασχόληση, επικοινωνία, ψυχαγωγία, παρέμενε και παραμένει η ίδια για όλους τους ανθρώπους. Ο όρος “άτομα με ειδικές ικανότητες”, από την άλλη μεριά, αγγίζει τα όρια της θετικής υπερβολής και δεν αντανακλά σε καμία περίπτωση τη ζωή ενός ανθρώπου με αναπηρία. Πρόκειται για δύο εικόνες ιδιαίτερα απλουστευτικές και τελικά επικίνδυνες γιατί τονίζουν την “ελαττωματικότητα” και θέτουν σε δεύτερη μοίρα τον άνθρωπο. Καθοριστικό ρόλο προς μία αντικειμενική παρουσίαση της ζωής των ανθρώπων με αναπηρία μπορούν να διαδραματίσουν τα ΜΜΕ και η λογοτεχνία καλύπτοντας, χωρίς υπερβολή, θέματα που αφορούν στην αναπηρία και χρησιμοποιώντας όρους που δεν δημιουργούν σύγχυση και δεν προσβάλλουν. Αλλά και όλοι μας, με την καθημερινή μας συμπεριφορά και στάση μπορούμε να συμβάλλουμε, ώστε η ζωή των ανθρώπων με αναπηρία να γίνει ευκολότερη: όταν σταματήσουμε να σταθμεύουμε τα αυτοκίνητά μας στις ειδικές ράμπες, να παρκάρουμε στις θέσεις που έχουν διαμορφωθεί ειδικά για άτομα με αναπηρία, να καταλαμβάνουμε τους ειδικούς διαδρόμους για τυφλούς, να χρησιμοποιούμε προσβλητικούς όρους και εκφράσεις και κυρίως, να συμπεριφερόμαστε με οίκτο και αποστροφή...

Βασικό, επομένως, προαπαιτούμενο για την αποδυνάμωση των αρνητικών στερεοτύπων και τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας των ατόμων με αναπηρία είναι η επαναπαιδίαγηση όλων των ανθρώπων γύρω από τα ζητήματα της αναπηρίας. Η καθημερινή επαφή, επικοινωνία και αλληλεπίδραση με ανθρώπους με αναπηρία αποτελεί σημείο κλειδί για την αποδοχή και το σεβασμό της διαφορετικότητάς τους και το εκπαιδευτικό σύστημα μπορεί να συμβάλλει αποφασιστικά στην επίτευξη αυτού του στόχου. Δεν μιλάμε, βέβαια, εδώ για την συμβατική μορφή του σύγχρονου σχολείου, αλλά για την συνειδητή παιδαγωγική παρέμβαση που πραγματοποιείται σε ένα ενιαίο, “ανοικτό” σχολείο, το οποίο απομακρύνει τους φόβους, τους μύθους και τις εσφαλμένες αντιλήψεις. Μέσα σε ένα τέτοιο σχολείο, το άτομο με αναπηρία μπορεί να μάθει να χρησιμοποιεί τις δυνάμεις των συνανθρώπων του για να ανασυνθέσει τις ανώτερες ψυχικές λειτουργίες του και να σχεδιάσει έτσι με αισιοδοξία το μέλλον του. Ιδιαίτερα σημαντικός, όμως, είναι και ο ρόλος της υποστηρικτικής τεχνολογίας. Με την εφαρμογή της κατάλληλης κάθε φορά τεχνολογίας, μπορούμε να οικοδομήσουμε ένα πιο “ανθρώπινο” και

λειτουργικό περιβάλλον που θα προωθεί την συμμετοχή των ατόμων με αναπηρία στη μόρφωση, την επικοινωνία, την πληροφόρηση, την εργασία, την ψυχαγωγία.

Όπως όμως προαναφέραμε, η υπέρβαση των εμποδίων που συναντούν τα άτομα με αναπηρία στη σύγχρονη εποχή, μπορεί να επιτευχθεί μόνο σε μεμονωμένες περιπτώσεις και έπειτα από καθημερινούς αγώνες και έντονη προσπάθεια. Πρέπει να γίνει κατανοητό ότι η αναπηρία δεν είναι ένα αποκλειστικά ατομικό ιατρικό πρόβλημα που μπορεί να θεραπευτεί (όπως και να μη θεραπευτεί) ανάλογα με τις εκάστοτε επιστημονικοτεχνικές ανακαλύψεις. Τότε, μιλάμε για αναπόφευκτη φυσική κατωτερότητα και υποβιβάζουμε όχι μόνο τη σημασία και τη δύναμη της ανθρώπινης προσωπικότητας, αλλά και το ρόλο του κοινωνικοοικονομικού περιβάλλοντος στη διαμόρφωση συμπεριφορών. Από την άλλη όμως μεριά, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε τις ψυχοφυσιολογικές ιδιαιτερότητες του ατόμου και να θεωρήσουμε την αναπηρία ως αποκλειστικό προϊόν της κοινωνικής οργάνωσης. Μπορεί με την ανάπτυξη του κοινωνικο-κατασκευαστικού μοντέλου της αναπηρίας, η συζήτηση να γίνεται πλέον με όρους κοινωνικής διάκρισης και όχι φυσικής κατωτερότητας, η ανάλυση, όμως, στερείται των ουσιωδών συμπερασμάτων που προσφέρει η δυναμική προσέγγιση και η τοποθέτηση του ανθρώπου σε συγκεκριμένα ιστορικο-κοινωνικά πλαίσια. Έπειτα, δεν δίνεται η απαραίτητη έμφαση στις ανώτερες ψυχικές λειτουργίες οι οποίες μπορούν με τη σωστά κατευθυνόμενη αγωγή να συμβάλλουν περισσότερο στην υπέρβαση των αρνητικών συνεπειών της αναπηρίας.

Οι παραπάνω προτάσεις διαφοροποιούν ριζικά την κατεύθυνση που ακολουθεί η πολιτισμική-ιστορική σχολή στην αντιμετώπιση των ζητημάτων που αφορούν στην αναπηρία. Ο άνθρωπος δεν εξετάζεται ως μεμονωμένη και ανεξάρτητη μονάδα αποκομμένη από τον εξωτερικό κοινωνικό κύκλο που τον περιβάλλει, αλλά ως ένας ζωντανός οργανισμός που συνδέεται με τους άλλους ανθρώπους και τα αντικείμενα και κατακτά, αφομοιώνει τον κόσμο μέσω της δραστηριότητάς του. Έτσι, και η αναπηρία δεν εξετάζεται στατικά, αλλά στη δυναμική της διάσταση και η έρευνα εστιάζει στις θετικές δυνάμεις αναπλήρωσης που διαθέτει ο κάθε άνθρωπος και όχι στις αδυναμίες του. Μόνο με μία τέτοια προσέγγιση μπορούμε να πετύχουμε ουσιαστική υπέρβαση των αρνητικών στερεοτύπων και να βοηθήσουμε έναν άνθρωπο με αναπηρία να ανακαλύψει εναλλακτικούς τρόπους διασύνδεσης με το περιβάλλον, ώστε να ολοκληρωθεί ως προσωπικότητα αφενός κι αφετέρου να συμμετέχει ενεργά στην κοινωνική πραγματικότητα.

Γεννάται, όμως, το ερώτημα: υπάρχει το ενδεχόμενο της υπέρβασης των συνολικών εμποδίων που συναντούν τα άτομα με αναπηρία και ευρύτερα, υπάρχει το ενδεχόμενο της υπέρβασης της ίδιας της αναπηρίας; Θεωρούμε ότι κάτι τέτοιο είναι δυνατό, καθώς η αναπηρία είναι κάτι διαφορετικό από μια ιατρική κατάσταση ή μια κοινωνική κατασκευή. Η αναπηρία είναι ένα βαθύτερα κοινωνικό ζήτημα, που συνδέεται με την αδυναμία του ανθρώπου να μετασχηματίσει (ακόμα) στην κατεύθυνση που του χρειάζεται τη φύση (της δικής του σωματικής αναπηρίας συμπεριλαμβανομένης). Το γεγονός ότι συγκεκριμένοι άνθρωποι διαφοροποιούνται, στιγματίζονται και περιθωριοποιούνται, επειδή χρειάζονται υποστήριξη, δεν οφείλεται στους ίδιους, αλλά στους κοινωνικούς όρους που δημιουργούν αυτές τις διαφορές. Η πορεία, όμως, της ανθρωπότητας δεν σταματά εδώ, δεν είναι δυνατόν να σταματά εδώ. Διανοίγεται, έτσι, μια αισιόδοξη προοπτική: στην ώριμη κομμουνιστική κοινωνία η αναπηρία ως συνθήκη διαφοροποίησης και μειονεξίας δεν θα έχει νόημα ύπαρξης κι αυτό γιατί θα ελλείπουν οι κοινωνικοί όροι γέννησής της. Πρόκειται για ένα τεράστιο ζήτημα που απαιτεί περαιτέρω έρευνα και μελέτη. Εμείς προσπαθήσαμε απλά να δείξουμε την κατεύθυνση.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

Αποδεκτές - μη αποδεκτές εκφράσεις

Στα παρακάτω πλαίσια παρατίθεται η λίστα με τις αποδεκτές - μη αποδεκτές εκφράσεις γύρω από τα ζητήματα της αναπηρίας, όπως αυτή έχει διαμορφωθεί στην ιστοσελίδα της Γενικής Γραμματείας Επικοινωνίας - Γενικής Γραμματείας Ενημέρωσης

(http://www.minpress.gr/minpress/index/currevents/publ_odigos_anapiria_mme.htm).

Χρησιμοποιείτε:	Αποφεύγετε:
Άτομο με αναπηρία	Ανάπηρο άτομο Άτομο με ειδικές ανάγκες (εάν και χρησιμοποιείτο στο παρελθόν σήμερα θεωρείται εσφαλμένος)
Άτομα με κινητική αναπηρία	Οι κινητικά ανάπηροι Οι σωματικά ανάπηροι
Αθλητές χωρίς αναπηρία	Κανονικοί αθλητές
Άτομα με αναπηρία	Άτομα με αναπηρίες (χρήση πληθυντικού μόνο όταν το άτομο έχει πολλαπλές αναπηρίες)
Ολυμπιακοί - Παραολυμπιακοί Αγώνες/ Αθλήματα	Ειδικοί-Κανονικοί Αγώνες/ Αθλήματα
Άτομα με πρόβλημα όρασης ή τύφλωση	Αόμματοι, στραβοί
Άτομο με νοητική καθυστέρηση	Καθυστερημένος/ Καθυστερημένο άτομο
Άτομο με εγκεφαλική παράλυση	Σπαστικός/ σπαστικό άτομο
Περιγράφοντας την αναπηρία π.χ. άτομο με ακρωτηριασμό	Παραμορφωμένος, ελλειμματικός, κουτσός
Ο Τάδε είναι άτομο με... (ακολουθεί η συγκεκριμένη αναπηρία)	Πάσχει από... Υποφέρει από...
Χρησιμοποιεί αμαξίδιο	Καθελωμένος σε αναπηρικό αμαξίδιο
Χρήστης αναπηρικού αμαξιδίου	
Άτομο με κινητική αναπηρία	Σακάτης, σακατεμένος, τραυματισμένος
Αναπηρία	Ασθένεια, αρρώστια, πρόβλημα

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II

Στους πίνακες που ακολουθούν παρουσιάζεται αναλυτικά ο αριθμός των Σ.Μ.Ε.Α. ανά Περιφερειακή Διεύθυνση Εκπαίδευσης και τα συγκεντρωτικά στοιχεία εκπαιδευτικών - μαθητών σχολείων Ειδικής Αγωγής σύμφωνα με τη Διεύθυνση Ειδικής Αγωγής του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (http://www.ypepth.gr/ktp/ktp_amea.htm).

ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

1. Περιφερειακή Διεύθυνση Αττικής

Δ/νσεις	Νηπ/γεία	Δημοτικά	Τ.Ε. Νηπ/γείων	Τ.Ε. Δημοτικών	Παρ. Στήριξη	Κατ Οίκον
Α' Αθήνας	6	8	2	112	6	5
Β' Αθήνας	3	6	10	72	9	6
Γ' Αθήνας	2	3	2	81	5	6
Δ' Αθήνας	4	6	1	37	5	5
Ανατ. Αττικής	4	5	12	44	1	8
Δυτ. Αττικής	2	2	—	19	3	—
Πειραιά	4	9	4	79	3	4
<u>Σύνολο</u>	<u>25</u>	<u>39</u>	<u>31</u>	<u>444</u>	<u>32</u>	<u>34</u>

2. Περιφερειακή Διεύθυνση Στερεάς Ελλάδας

Δ/νσεις	Νηπ/γεία	Δημοτικά	Τ.Ε. Νηπ/γείων	Τ.Ε. Δημοτικών	Παρ. Στήριξη	Κατ Οίκον
Εύβοιας	1	2	2	33	1	3
Βοιωτίας	2	2	1	23	—	—
Φθιώτιδας	2	3	—	20	—	—
Φωκίδας	—	1	—	6	—	—
Ευρυτανίας	—	—	1	4	—	—
<u>Σύνολο</u>	<u>5</u>	<u>8</u>	<u>4</u>	<u>86</u>	<u>1</u>	<u>3</u>

3. Περιφερειακή Διεύθυνση Πελοποννήσου

Δ/νσεις	Νηπ/γεία	Δημοτικά	Τ.Ε. Νηπ/γείων	Τ.Ε. Δημοτικών	Παρ. Στήριξη	Κατ Οίκον
Κορινθίας	1	1	2	15	—	—
Αρκαδίας	2	2	—	5	—	2
Αργολίδας	—	1	—	9	—	1
Λακωνίας	—	1	—	19	—	—
Μεσσηνίας	1	2	—	13	—	—
<u>Σύνολο</u>	<u>4</u>	<u>7</u>	<u>2</u>	<u>61</u>	<u>—</u>	<u>3</u>

4. Περιφερειακή Διεύθυνση Δυτικής Ελλάδας

Δ/νσεις	Νηπ/γεία	Δημοτικά	Τ.Ε. Νηπ/γείων	Τ.Ε. Δημοτικών	Παρ. Στήριξη	Κατ Οίκον
Αιτωλ/νία	3	5	—	23	—	3
Αχαΐας	5	7	2	21	—	8
Ηλείας	1	4	—	22	—	
Σύνολο	9	16	2	66	—	11

5. Περιφερειακή Διεύθυνση Ηπείρου

Δ/νσεις	Νηπ/γεία	Δημοτικά	Τ.Ε. Νηπ/γείων	Τ.Ε. Δημοτικών	Παρ. Στήριξη	Κατ Οίκον
Άρτας	1	1	—	6	1	—
Ιωαννίνων	2	7	2	19	—	1
Πρέβεζας	1	1	4	14	—	—
Θεσπρωτίας	1	1	—	5	2	—
Σύνολο	5	10	6	44	3	1

6. Περιφερειακή Διεύθυνση Ιονίων Νήσων

Δ/νσεις	Νηπ/γεία	Δημοτικά	Τ.Ε. Νηπ/γείων	Τ.Ε. Δημοτικών	Παρ. Στήριξη	Κατ Οίκον
Ζακύνθου	—	1	—	3	—	—
Κεφαλλονιάς	2	2	—	6	—	—
Κέρκυρας	1	2	—	—	1	—
Λευκάδας	1	1	1	3	—	—
Σύνολο	4	6	1	12	1	—

7. Περιφερειακή Διεύθυνση Θεσσαλίας

Δ/νσεις	Νηπ/γεία	Δημοτικά	Τ.Ε. Νηπ/γείων	Τ.Ε. Δημοτικών	Παρ. Στήριξη	Κατ Οίκον
Καρδίτσας	1	1	—	21	—	—
Λάρισας	1	3	2	10	1	—
Μαγνησίας	5	7	—	19	8	—
Τρικάλων	1	2	—	10	—	—
Σύνολο	8	13	2	60	9	—

8. Περιφερειακή Διεύθυνση Δυτικής Μακεδονίας

Δ/νσεις	Νηπ/γεία	Δημοτικά	Τ.Ε. Νηπ/γείων	Τ.Ε. Δημοτικών	Παρ. Στήριξη	Κατ Οίκον
Γρεβενών	1	1	1	4	—	2
Καστοριάς	1	1	1	17	—	—
Κοζάνης	1	1	6	23	—	5
Φλώρινας	2	2	1	11	1	—
Σύνολο	5	5	9	55	1	7

9. Περιφερειακή Διεύθυνση Κεντρικής Μακεδονίας

Δ/νσεις	Νηπ/γεία	Δημοτικά	Τ.Ε. Νηπ/γείων	Τ.Ε. Δημοτικών	Παρ. Στήριξη	Κατ Οίκον
Ημαθίας	3	3	2	20	—	—
Αν.Θεσ/νίκης	10	12	18	34	2	8
Δ. Θεσ/νίκης	2	5	12	54	—	7
Πέλλας	3	3	4	37	—	—
Κιλκίς	1	1	—	13	—	2
Σερρών	1	2	2	13	—	—
Χαλκιδικής	1	1	15	19	—	—
Πιερίας	1	1	2	15	—	—
<u>Σύνολο</u>	<u>22</u>	<u>25</u>	<u>40</u>	<u>205</u>	<u>2</u>	<u>17</u>

10. Περιφερειακή Διεύθυνση Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης

Δ/νσεις	Νηπ/γεία	Δημοτικά	Τ.Ε. Νηπ/γείων	Τ.Ε. Δημοτικών	Παρ. Στήριξη	Κατ Οίκον
Δράμας	1	1	1	24	—	4
Ξάνθης	1	4	1	12	—	—
Καβάλας	2	2	1	9	—	2
Έβρου	2	4	—	5	7	1
Ροδόπης	1	1	1	10	5	2
<u>Σύνολο</u>	<u>7</u>	<u>12</u>	<u>4</u>	<u>60</u>	<u>12</u>	<u>9</u>

11. Περιφερειακή Διεύθυνση Νοτίου Αιγαίου

Δ/νσεις	Νηπ/γεία	Δημοτικά	Τ.Ε. Νηπ/γείων	Τ.Ε. Δημοτικών	Παρ. Στήριξη	Κατ Οίκον
Κυκλάδων	2	3	3	23	—	1
Δωδεκαν.	3	6	11	39	5	2
<u>Σύνολο</u>	<u>5</u>	<u>9</u>	<u>14</u>	<u>62</u>	<u>5</u>	<u>3</u>

12. Περιφερειακή Διεύθυνση Βορείου Αιγαίου

Δ/νσεις	Νηπ/γεία	Δημοτικά	Τ.Ε. Νηπ/γείων	Τ.Ε. Δημοτικών	Παρ. Στήριξη	Κατ Οίκον
Λέσβου	3	3	4	30	—	1
Σάμου	1	1	5	11	—	—
Χίου	1	1	3	22	—	—
<u>Σύνολο</u>	<u>5</u>	<u>5</u>	<u>12</u>	<u>63</u>	<u>—</u>	<u>1</u>

13. Περιφερειακή Διεύθυνση Κρήτης

Δ/νσεις	Νηπ/γεία	Δημοτικά	Τ.Ε. Νηπ/γείων	Τ.Ε. Δημοτικών	Παρ. Στήριξη	Κατ Οίκον
Ηρακλείου	7	7	13	39	2	9
Λασιθίου	3	3	2	17	—	—
Ρεθύμνου	1	1	1	15	—	—
Χανίων	3	4	4	36	—	—
<u>Σύνολο</u>	<u>14</u>	<u>15</u>	<u>20</u>	<u>107</u>	<u>2</u>	<u>9</u>

ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ Σ.Μ.Ε.Α. Α/ΘΜΙΑΣ

Δ/νσεις	Νηπ/γεία	Δημοτικά	Τ.Ε. Νηπ/γείων	Τ.Ε. Δημοτικών	Παρ. Στήριξη	Κατ Οίκον
<u>ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ</u>	<u>118</u>	<u>170</u>	<u>147</u>	<u>1325</u>	<u>68</u>	<u>94</u>

ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

1. Περιφερειακή Διεύθυνση Αττικής

Δ/νσεις	Γυμν	Λυκ	Τ.Ε.Ε	Ε.Ε.Ε. ΕΚ	Τ.Ε. Γυμν	Τ.Ε. Λυκ.	Τ.Ε. ΤΕΕ	Παραλ Στηρ.	Κατ Οίκον
Α' Αθήνας	1	1	—	2	1	1	—	—	1
Β' Αθήνας	1	1	1	1	1	—	—	1	9
Γ' Αθήνας	1	1	1	1	13	—	—	—	7
Δ' Αθήνας	1	1	—	2	5	—	—	2	1
Ανατ. Αττικής	—	—	1	2	9	—	—	—	5
Δυτ. Αττικής	—	—	—	1	—	—	—	—	3
Πειραιά	—	—	—	1	3	—	—	1	7
Σύνολο	4	4	3	10	32	1	—	4	33

2. Περιφερειακή Διεύθυνση Στερεάς Ελλάδας

Δ/νσεις	Γυμν	Λυκ	Τ.Ε.Ε	Ε.Ε.Ε. ΕΚ	Τ.Ε. Γυμν	Τ.Ε. Λυκ.	Τ.Ε. ΤΕΕ	Παραλ Στηρ.	Κατ Οίκον
Εύβοιας	1	—	—	1	—	—	—	—	1
Βοιωτίας	—	—	—	2	—	—	—	—	1
Φθιώτιδας	1	—	—	1	4	—	—	—	1
Φωκίδας	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Ευρυτανίας	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Σύνολο	2	—	—	6	4	—	—	—	4

3. Περιφερειακή Διεύθυνση Πελοποννήσου

Δ/νσεις	Γυμν	Λυκ	Τ.Ε.Ε	Ε.Ε.Ε. ΕΚ	Τ.Ε. Γυμν	Τ.Ε. Λυκ.	Τ.Ε. ΤΕΕ	Παραλ Στηρ.	Κατ Οίκον
Αργολίδας	—	—	—	2	—	—	—	—	—
Αρκαδίας	—	—	—	—	2	—	—	—	1
Κορινθίας	—	—	—	2	1	—	—	—	1
Λακωνίας	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Μεσσηνίας	—	—	—	1	2	1	—	—	—
Σύνολο	—	—	—	6	5	1	—	—	2

4. Περιφερειακή Διεύθυνση Δυτικής Ελλάδας

Δ/νσεις	Γυμν	Λυκ	Τ.Ε.Ε	Ε.Ε.Ε. ΕΚ	Τ.Ε. Γυμν	Τ.Ε. Λυκ.	Τ.Ε. ΤΕΕ	Παραλ Στηρ.	Κατ Οίκον
Αιτωλ/νίας	—	—	—	1	5	—	—	—	1
Αχαΐας	—	—	1	1	13	1	1	—	2
Ηλείας	—	—	—	—	1	—	—	—	2
Σύνολο	—	—	1	2	19	1	1	—	5

5. Περιφερειακή Διεύθυνση Ηπείρου

Δ/νσεις	Γυμν	Λυκ	Τ.Ε.Ε	Ε.Ε Ε. ΕΚ	Τ.Ε. Γυμν	Τ.Ε. Λυκ	Τ.Ε. ΤΕΕ	Παραλ Στηρ.	Κατ Οίκον
Άρτας	–	–	–	1	7	–	–	–	–
Θεσπρωτίας	–	–	–	1	–	–	–	–	1
Ιωαννίνων	–	–	–	1	5	1	–	–	–
Πρεβέζης	–	–	–	1	1	–	–	–	–
<u>Σύνολο</u>	<u>–</u>	<u>–</u>	<u>–</u>	<u>4</u>	<u>13</u>	<u>1</u>	<u>–</u>	<u>–</u>	<u>1</u>

6. Περιφερειακή Διεύθυνση Ιονίων Νήσων

Δ/νσεις	Γυμν	Λυκ	Τ.Ε.Ε	Ε.Ε Ε. ΕΚ	Τ.Ε. Γυμν	Τ.Ε. Λυκ	Τ.Ε. ΤΕΕ	Παραλ Στηρ.	Κατ Οίκον
Ζακύνθου	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Κέρκυρας	–	–	–	1	2	1	–	–	1
Κεφαλληνίας	–	–	–	1	–	–	–	–	–
Λευκάδας	–	–	–	–	–	–	–	–	–
<u>Σύνολο</u>	<u>–</u>	<u>–</u>	<u>–</u>	<u>2</u>	<u>2</u>	<u>1</u>	<u>–</u>	<u>–</u>	<u>1</u>

7. Περιφερειακή Διεύθυνση Θεσσαλίας

Δ/νσεις	Γυμν	Λυκ	Τ.Ε.Ε	Ε.Ε Ε. ΕΚ	Τ.Ε. Γυμν	Τ.Ε. Λυκ	Τ.Ε. ΤΕΕ	Παραλ Στηρ.	Κατ Οίκον
Καρδίτσας	–	–	–	1	6	–	–	–	–
Λάρισας	–	–	1	1	6	–	–	–	–
Μαγνησίας	–	–	1	2	–	–	–	–	–
Τρικάλων	–	–	–	1	–	–	–	–	1
<u>Σύνολο</u>	<u>–</u>	<u>–</u>	<u>2</u>	<u>5</u>	<u>12</u>	<u>–</u>	<u>–</u>	<u>–</u>	<u>1</u>

8. Περιφερειακή Διεύθυνση Δυτικής Μακεδονίας

Δ/νσεις	Γυμν	Λυκ	Τ.Ε.Ε	Ε.Ε Ε. ΕΚ	Τ.Ε. Γυμν	Τ.Ε. Λυκ	Τ.Ε. ΤΕΕ	Παραλ Στηρ.	Κατ Οίκον
Γρεβενών	–	–	–	1	4	–	2	–	–
Καστοριάς	–	–	–	1	4	2	2	–	–
Κοζάνης	–	–	–	–	3	–	–	1	–
Φλώρινας	–	–	–	1	2	–	–	1	1
<u>Σύνολο</u>	<u>–</u>	<u>–</u>	<u>–</u>	<u>3</u>	<u>13</u>	<u>2</u>	<u>4</u>	<u>2</u>	<u>1</u>

9. Περιφερειακή Διεύθυνση Κεντρικής Μακεδονίας

Δ/νσεις	Γυμν	Λυκ	Τ.Ε.Ε	Ε.Ε.Ε. ΕΚ	Τ.Ε. Γυμν	Τ.Ε. Λυκ	Τ.Ε. ΤΕΕ	Παραλ Στηρ.	Κατ Οίκον
Α. Θεσ/νίκης	2	—	1	4	7	2	—	2	8
Δ. Θεσ/νίκης	—	—	1	3	8	1	—	—	7
Ημαθίας	—	—	—	2	2	—	—	—	—
Κιλκίς	—	—	—	1	2	—	—	—	—
Πέλλας	—	—	—	2	4	—	—	—	—
Περίας	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Σερρών	—	—	—	1	4	—	1	—	—
Χαλκιδικής	—	—	—	1	1	—	—	—	—
<u>Σύνολο</u>	<u>2</u>	<u>—</u>	<u>2</u>	<u>15</u>	<u>28</u>	<u>3</u>	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>16</u>

10. Περιφερειακή Διεύθυνση Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης

Δ/νσεις	Γυμν	Λυκ	Τ.Ε.Ε	Ε.Ε.Ε. ΕΚ	Τ.Ε. Γυμν	Τ.Ε. Λυκ	Τ.Ε. ΤΕΕ	Παραλ Στηρ.	Κατ Οίκον
Δράμας	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Έβρου	—	—	—	2	—	—	—	—	—
Καβάλας	—	—	—	1	—	—	—	—	4
Ξάνθης	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Ροδόπης	—	—	—	1	—	—	—	—	—
<u>Σύνολο</u>	<u>—</u>	<u>—</u>	<u>—</u>	<u>6</u>	<u>—</u>	<u>—</u>	<u>—</u>	<u>—</u>	<u>5</u>

11. Περιφερειακή Διεύθυνση Νοτίου Αιγαίου

Δ/νσεις	Γυμν	Λυκ	Τ.Ε.Ε	Ε.Ε.Ε. ΕΚ	Τ.Ε. Γυμν	Τ.Ε. Λυκ	Τ.Ε. ΤΕΕ	Παραλ Στηρ.	Κατ Οίκον
Κυκλάδων	—	—	1	2	4	—	—	—	1
Δωδεκανήσων	—	—	—	2	8	—	—	—	1
<u>Σύνολο</u>	<u>—</u>	<u>—</u>	<u>1</u>	<u>4</u>	<u>12</u>	<u>—</u>	<u>—</u>	<u>—</u>	<u>2</u>

12. Περιφερειακή Διεύθυνση Βορείου Αιγαίου

Δ/νσεις	Γυμν	Λυκ	Τ.Ε.Ε	Ε.Ε.Ε. ΕΚ	Τ.Ε. Γυμν	Τ.Ε. Λυκ	Τ.Ε. ΤΕΕ	Παραλ Στηρ.	Κατ Οίκον
Λέσβου	—	—	—	1	6	—	—	—	1
Σάμου	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Χίου	—	—	—	1	4	—	—	—	—
<u>Σύνολο</u>	<u>—</u>	<u>—</u>	<u>—</u>	<u>3</u>	<u>10</u>	<u>—</u>	<u>—</u>	<u>—</u>	<u>1</u>

13. Περιφερειακή Διεύθυνση Κρήτης

Δ/νσεις	Γυμν	Λυκ	Τ.Ε.Ε	Ε.Ε Ε. ΕΚ	Τ.Ε. Γυμν	Τ.Ε. Λυκ	Τ.Ε. ΤΕΕ	Παραλ Στηρ.	Κατ Οίκον
Ηρακλείου	1	—	—	1	2	1	1	—	1
Λασιθίου	—	—	—	3	2	1	1	—	1
Ρεθύμνου	—	—	—	1	5	—	—	—	—
Χανίων	1	—	—	1	1	1	1	—	1
<u>Σύνολο</u>	<u>2</u>	<u>—</u>	<u>—</u>	<u>6</u>	<u>10</u>	<u>3</u>	<u>3</u>	<u>—</u>	<u>3</u>

ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ Σ.Μ.Ε.Α. Β/ΘΜΙΑΣ

Δ/νσεις	Γυμν	Λυκ	Τ.Ε.Ε	Ε.Ε Ε. ΕΚ	Τ.Ε. Γυμν	Τ.Ε. Λυκ	Τ.Ε. ΤΕΕ	Παραλ Στηρ.	Κατ Οίκον
<u>ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ</u>	<u>10</u>	<u>4</u>	<u>9</u>	<u>72</u>	<u>160</u>	<u>13</u>	<u>9</u>	<u>10</u>	<u>75</u>

ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ-ΜΑΘΗΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ
ΕΙΔΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

	Νοητ. Στέρ.	Προβ. Όρασ.	Προβ. Ακοής	Προβ. Κινητ.	Μαθ. Δυσκ.	Αυτισ.	Πολλ. Αναπ.	Σύν. Μαθ.	Σύν. Τμημ.	Εκπαιδ. Που Υπηρ. Οργαν.
Νηπ/γεία	110	10	35	59	0	101	70	385	115	68
Δημοτ.	1494	51	203	239	88	509	273	2857	668	425
Γυμν.	51		73	51	34	3	25	237	45	53
Τ.Ε. Νηπ/γείων	74	3	7	13	80	53	18	248	78	34
Τ.Ε. Δημοτ.	1037	64	98	136	10878	209	137	12559	1253	540
Τ.Ε. Β/θμιας	109	22	41	7	766	2	72	1019	279	131
Λύκεια			26	47			7	80	45	33
Τ.Ε.Ε	35		31	40	68		12	186	40	9
ΕΕΕΚ	1054	4	15	30	128	145	91	1467	264	61
Σύνολα	3964	154	529	622	12042	1022	705	19038	2787	1354

	Νηπ/γεία	Τ.Ε. Νηπ/γείων	Δημοτικά	Τ.Ε. Δημοτικών	Σύνολα
Τμήματα Α/θμιας Εκπαίδευσης	115	78	668	1253	2114
Σύνολο Μαθητών Α/θμιας Εκπαίδευσης	385	248	2857	12559	16049

	Ε.Ε.Ε.Ε.Κ.	Τμήματα Ένταξης	Γυμνάσια	Λύκεια	Τ.Ε.Ε.	Σύνολα
Τμήματα Β/θμιας Εκπαίδευσης	264	279	45	17	40	645
Σύνολο Μαθητών Β/θμιας Εκπαίδευσης	1467	1019	237	80	186	2989

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Άγνωστος (2007), «ΙΚΑ, Αποδίδουν οι ενστάσεις στο Ι.Κ.Α.», *Αναπηρία Τώρα*, τ. 58, σελ. 80-81.
- Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Επιτροπή Κοινωνικής Πολιτικής (2002), *Σπουδές και ζωή των νέων με ειδικές ανάγκες στο πανεπιστήμιο: Διαπιστώσεις-Προτάσεις*, (Επιμέλεια έργου Κωσταρίδου-Ευκλείδη Α.), Θεσσαλονίκη.
- Βαγενάς Ε. (2003), «Εισαγωγή», στο Βαγενάς Ε. (επιμ.), *Η Σοβιετική Ψυχολογία για την Ανάπτυξη του Παιδιού*, Σύγχρονη Εποχή: Αθήνα 2003.
- Βαζιούλιν Β. (2004), *Η Λογική της Ιστορίας, Ζητήματα θεωρίας και μεθοδολογίας*, Ελληνικά Γράμματα: Αθήνα.
- Βακαλιός Θ. (2002), *Τεχνολογία Κοινωνία Πολιτισμός*, Ψηφίδα: Αθήνα.
- Βιγκότσκι Α. (1983), «Για το ζήτημα της δυναμικής του παιδικού χαρακτήρα», στο Βαγενάς Ε. (επιμ.), *Η Σοβιετική Ψυχολογία για την Ανάπτυξη του Παιδιού*, Σύγχρονη Εποχή: Αθήνα 2003.
- Δαφέρμος Μ. (2002), *Η Πολιτισμική – Ιστορική Θεωρία του Vygotsky, Φιλοσοφικές – Ψυχολογικές – Παιδαγωγικές Διαστάσεις*, Ατραπός: Αθήνα.
- Δαφέρμος Μ. (2008), «Σωματική Ανεπάρκεια και Εκπαίδευση (Η Περίπτωση Ενός Σχολείου για Παιδιά με Ταυτόχρονη Απώλεια Όρασης και Ακοής)», στο Πουρκός Μ. (επιμ.), *Ενσώματος Νους, Πλαισιοθετημένη Γνώση και Εκπαίδευση: Προσεγγίζοντας την Ποιητική και τον Πολιτισμό του Σκεφτόμενου Σώματος*, Gutenberg: Αθήνα.
- Ινστιτούτο Ψυχολογίας της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ (1981), *Ψυχολογία της Προσωπικότητας*, Κοροντζή: Αθήνα.
- Karshmer A., Ogden B., Brawner P., Kaugars K. and Reisswig G. (1994), 'Adapting Graphical User Interfaces for Use by Visually Handicapped Computer Users: Current Results and Continuing Research', in Zagler W, Busby G and Wagner R (Eds.), *Computers For Handicapped Persons*, Springer-Verlag: Berlin.
- Λεβίτιν Κ. (1990), *Η διαμόρφωση της προσωπικότητας, Ψυχολογία της δραστηριότητας*, Για το έργο των Α. Βιγκότσκι, Α. Λεόντιεφ, Α. Λούρια, Α. Μεστσεριακόφ, Β. Ντάβιντοφ, Σύγχρονη Εποχή - Ελληνικά Γράμματα: Αθήνα.
- Λεόντιεφ Α. (χ.χ.), *Δραστηριότητα, Συνείδηση, Προσωπικότητα*, Γερ. Αναγνωστίδη: Αθήνα.
- Λεόντιεφ Α. (1945), «Για τη θεωρία της ψυχικής ανάπτυξης του παιδιού», στο Βαγενάς Ε. (επιμ.), *Η Σοβιετική Ψυχολογία για την Ανάπτυξη του Παιδιού*, Σύγχρονη Εποχή: Αθήνα 2003.

- Λεόντιεφ Α. (1959), «Αρχές της ψυχικής ανάπτυξης και το πρόβλημα της διανοητικής ανεπάρκειας» στο Βαγενάς Ε. (επιμ.), *Η Σοβιετική Ψυχολογία για την Ανάπτυξη του Παιδιού*, Σύγχρονη Εποχή: Αθήνα 2003.
- Μπουσκάλια Λ. (1993), *Άτομα με ειδικές ανάγκες και οι γονείς τους*, Γλάρος: Αθήνα.
- Νιζάν Π. (χ.χ.), *Τρεις Μεγάλοι Στοχαστές της Αρχαιότητας*, Γερ. Αναγνωστίδη: Αθήνα.
- Παπαδοπούλου Α. (2007), «Πράσινο φως στην έρευνα με υβριδικά έμβρυα», Αναδημοσίευση από την εφημερίδα Ελευθεροτυπία, *Αναπηρία Τώρα*, τ.58, σελ.10.
- Παπαϊωάννου Σ. (1990), *Επαγγελματική Εκπαίδευση και Προσανατολισμός*, Αναφορά σε Άτομα με Ειδικές Ανάγκες, Γρηγόρη: Αθήνα.
- Παρασκευόπουλος Ι. (1985), *Εξελικτική Ψυχολογία – Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση, Μέρος Ι*, Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Πατέλης Δ. (2007α), *Διδακτικές σημειώσεις στο μάθημα Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*, Πολυτεχνείο Κρήτης: Χανιά.
- Πατέλης Δ. (2007β), *Διδακτικές σημειώσεις στο μάθημα Τέχνη και Τεχνολογία*, Πολυτεχνείο Κρήτης: Χανιά.
- Στεργιάδης Κ. (2003), *Σχεδιασμός και ανάπτυξη εξελιγμένων διεπιφανειών επικοινωνίας με εφαρμογή σε ανθρώπους με έντονες κινητικές ιδιαιτερότητες*, Διδακτορική διατριβή Η.Μ.Μ.Υ., Τομέας Συστημάτων Μετάδοσης Πληροφορίας & Τεχνολογίας Υλικών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο: Αθήνα.
- Υπουργείο Εσωτερικών, Γενική Γραμματεία Επικοινωνίας - Γενική Γραμματεία Ενημέρωσης (2006α), *Άτομα με Αναπηρία και Μ.Μ.Ε.*, Διεθνής Δημερίδα 19-20/06/06, Αθήνα.
- Χαραλαμπίδης Β. (1993), *Η Ανάπτυξη της Προσωπικότητας: Η εφαρμογή επιστημονικών αρχών και η οικογενειακή και σχολική αγωγή*, Gutenberg: Αθήνα.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΑΠΟ ΙΣΤΟΤΟΠΟΥΣ

- Άγνωστος (χ.χ.), «Περικοπές δαπανών στις κοινωνικές ασφάλισεις», *Αναπηρία Τώρα*, τ.12. [<http://www.disabled.gr/lib/?p=7034>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).
- Άγνωστος (2005), «Τεχνολογία και Άτομα με Ειδικές Ανάγκες», *Κινητή Τηλεφωνία και Τηλεπικοινωνίες*, τ. 101. [http://www.kiniti.gr/?action=article&disp_issue=10&col=19&id=300]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

- Αλαχιώτης Στ. (2004), «Μύθοι και αλήθειες για τα χαρισματικά παιδιά», *ΤΟ ΒΗΜΑ Online*, 7 Μαρτίου.
[<http://www.tovima.gr/default.asp?pid=2&artid=157577&ct=33>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).
- Αψούρη Α. (χ.χ.), *AMEA: ανθρώπινο δυναμικό και προστατευμένη απασχόληση*, Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα του συλλόγου Γονέων, Κηδεμόνων και Φίλων Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες “Το Εργαστήρι”.
[http://users.forthnet.gr/ath/ergastiri/1_amea.htm]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).
- Alfavita (2004), «Αφιέρωμα στην Ειδική Αγωγή», *Διατάραξη Κοινής Ησυχίας*, τ. 7.
[<http://www.alfavita.gr/fakeloi/EidikiAgogi.php>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).
- Βάμβουρα Β. (2004), *Head Tracking System*, Εργασία στο μάθημα Νέες Τεχνολογίες και Πολυμέσα στην Εκπαίδευση των ΑμΕΑ, Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας: Θεσσαλονίκη.
[<http://www.etl.uom.gr/mr/courses/projects/7201Vamvoura.pdf>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).
- Βελλίδου Ν. (2004), *Πληκτρολόγιο Οθόνης για άτομα με κινητικά προβλήματα*, Εργασία στο μάθημα Νέες Τεχνολογίες και Πολυμέσα στην Εκπαίδευση των ΑμΕΑ, Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας: Θεσσαλονίκη.
[<http://www.etl.uom.gr/mr/courses/projects/2601Vellidou.pdf>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).
- Βούλγαρη Η., Τριανταφύλλου Σ. και Κατέβας Ν. (2004), «Υποστηρικτική Τεχνολογία: Ο Ηλεκτρονικός Υπολογιστής ως Εργαλείο Επικοινωνίας και Ανεξάρτητης Διαβίωσης», Εισήγηση στο *4ο Πανελλήνιο Συνέδριο ΤΠΕ στην Εκπαίδευση*, Αθήνα 29/09 – 3/10/2004, Διοργάνωση από την Ελληνική Επιστημονική Ένωση Τεχνολογιών Πληροφορίας & Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση (Ε.Τ.Π.Ε.),
[<http://www.etpe.gr/extras/download.php?type=proceed&id=22>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).
- Γαλάνη Φ. (2004), *Σύστημα Eye Tracking*, Εργασία στο μάθημα Νέες Τεχνολογίες και Πολυμέσα στην Εκπαίδευση των ΑμΕΑ, Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας: Θεσσαλονίκη.
[<http://www.etl.uom.gr/mr/courses/projects/4101Galani.pdf>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).
- Γρηγοριάδου Χ. και Ζιώγα Γ (2001), «Νοητική Υστέρηση και Κοινωνική συμμετοχή: Σύγχρονες παρεμβάσεις και προβληματισμοί», Ανακοίνωση εργασίας στο *2ο Διεθνές Συνέδριο Κοινωνιολογίας*, Θεσσαλονίκη: 8-10/11/2002, Διοργάνωση από το Σύλλογο Ελλήνων Κοινωνιολόγων, το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών και το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
[http://www.rhodes.aegean.gr/tepaes/anamorfosi/gouvias/Grigoriadou_Zioga.doc]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

- Cyberall (χ.χ.α), *Προβλήματα Ακοής και Επικοινωνιακά Προβλήματα*, Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα του ιδιωτικού φορέα υποστήριξης της ένταξης των ατόμων με αναπηρία “Cyberall - All Access Ltd”.
[http://www.cyberall.gr/hearing_gr.htm]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).
- Cyberall (χ.χ.β), *Υποστηρικτικές Τεχνολογίες - Προβλήματα Κίνησης*, Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα του ιδιωτικού φορέα υποστήριξης της ένταξης των ατόμων με αναπηρία “Cyberall - All Access Ltd”.
[http://www.cyberall.gr/move_gr.htm]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).
- Cyberall (χ.χ.γ), *Υποστηρικτικές Τεχνολογίες - Προβλήματα Όρασης*, Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα του ιδιωτικού φορέα υποστήριξης της ένταξης των ατόμων με αναπηρία “Cyberall - All Access Ltd”.
[http://www.cyberall.gr/braille_gr.htm]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).
- Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία (2003), «Απολογισμός Δράσης Γενικού Συμβουλίου Εθνικής Συνομοσπονδίας Ατόμων με Αναπηρία για την Τριετία 2000-2002», *5^ο Τακτικό Εκλογοαπολογιστικό Συνέδριο*, Αθήνα 14-15-16/02/2003.
[http://www.esaea.gr/index.php?module=documents&JAS_DocumentManager_or=categories]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).
- Εθνικό Κέντρο Έρευνας Φυσικών Επιστημών “ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ” (χ.χ.), *Screen Readers (Αναγνώστες Οθόνης)*, Διαθέσιμο στην πύλη διαδικτύου του Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. Δημόκριτος για τα άτομα με ειδικές ανάγκες.
[<http://imm.demokritos.gr/amei/theory.html>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Γενική Διεύθυνση Εκπαίδευσης και Πολιτισμού (2006), *Οργάνωση του Εκπαιδευτικού Συστήματος στην Ελλάδα*.
[http://eacea.ec.europa.eu/ressources/eurydice/eurybase/pdf/0_integral/EL_EL.pdf]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).
- Ζουρνατζίδης Π. (μτφρ) (2006α), «Έξυπνο Διαδίκτυο», *Αναπηρία Τώρα*, τ. 51.
[<http://www.disabled.gr/lib/?p=9507>]. (τελευταία πρόσβαση: 03/10/08).
- Ζουρνατζίδης Π. (μτφρ.) (2006β), «Το Ειδικό Ποδήλατο Βοηθά τα άτομα με Παράλυση», *Αναπηρία Τώρα*, τ. 50. [<http://www.disabled.gr/lib/?p=8925>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).
- Ζουρνατζίδης Π. (μτφρ.) (2006γ), «Συσκευή Ψύξης Βοηθά στην Αποκατάσταση των Κακώσεων Νωτιαίου Μυελού», Πηγή: WRAL.com, *Αναπηρία Τώρα*, τ. 50.
[<http://www.disabled.gr/lib/?p=8913>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).
- Ζουρνατζίδης Π. (μτφρ.) (2007), «Μπαστούνι για τυφλούς υψηλής τεχνολογίας», Πηγή: <http://new.e-go.gr>, *Αναπηρία Τώρα*, τ. 58.
[<http://www.disabled.gr/lib/?p=13592>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

- Θεοδωρίδου Ζ. (2004), *Gus! The Multimedia Speech System*, Εργασία στο μάθημα Νέες Τεχνολογίες και Πολυμέσα στην Εκπαίδευση των ΑμεΑ, Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας: Θεσσαλονίκη.
[<http://www.etl.uom.gr/mr/courses/projects/1901Theodoridou.pdf>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).
- Θεοδώρου Ν. (2005), *Συνταγματική κατοχύρωση και προστασία των ατόμων με αναπηρία*, Εργασία στο μάθημα Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Νομική Σχολή, Πανεπιστήμιο Αθηνών. [<http://www.greeklaws.com/pubs/uploads/>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).
- Κανακίδου Ε. (1996), *Η Προσωπικότητα της Μουσουλμάνας Γυναίκας και η Συμβολή της στις Παραδοσιακές Δομές Αγωγής και Εκπαίδευσης των Μουσουλμάνων της Αντικής Θράκης*, Διδακτορική Διατριβή, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης: Αλεξανδρούπολη. [<http://alex.eled.duth.gr/eled/phd/kanakidou/text/2.htm>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).
- Κολοτούρου Σ. (2004), «Υπάρχουμε... Συνυπάρχουμε, Σανάνθρωποι ή συνάνθρωποι;», *ΤΑ ΝΕΑ On-line*, 28 Σεπτεμβρίου. [<http://www.tanea.gr/default.asp?pid=2&ct=4&artid=4356908>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).
- Κοντούλη Μ. (2004), *Πληκτρολόγιο Orbi Touch*, Εργασία στο μάθημα Νέες Τεχνολογίες και Πολυμέσα στην Εκπαίδευση των ΑμεΑ, Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας: Θεσσαλονίκη. [<http://www.etl.uom.gr/mr/courses/projects/1401Kontouli.pdf>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).
- Κοτταρίδη Γ. Καππή Χ. και Αδάμ Ε. (2001), «Παιδιά με αναπηρίες και οι οικογένειές τους στην περιοχή της Αττικής», Ανακοίνωση εργασίας στο 2^ο Διεθνές Συνέδριο Κοινωνιολογίας, Θεσσαλονίκη: 8-10/11/2002, Διοργάνωση από το Σύλλογο Ελλήνων Κοινωνιολόγων, το Ε.Κ.Κ.Ε. και το Α.Π.Θ. [<http://www.rhodes.aegean.gr/tepaes/anamorfosi/gouvias/kotaridi.doc>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).
- Κουρουμπλής Π. (1997), «Το πρόσωπο με ειδικές ανάγκες στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, στον Κινηματογράφο και στην Λογοτεχνία, Η Τέχνη της Προκατάληψης», *ΤΑ ΝΕΑ On-Line*, 2 Δεκεμβρίου. [<http://www.tanea.gr/default.asp?pid=2&ct=1&artid=3992217>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).
- Κρητικός Γ. (2006), «Εγκέφαλοι με... νέο λογισμικό», Αναδημοσίευση από την εφημερίδα ΤΟ ΕΘΝΟΣ, *Αναπηρία Τώρα*, τ. 50. [<http://www.disabled.gr/lib/?p=8939>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).
- Killing King Abacus (2003), «The Machinery of Control: A Critical Look at Technology», *Willful Disobedience*, Vol.3 No.2.

[http://www.geocities.com/kk_abacus/vbutterfly.html]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Λάλου Α. (2004), *Νέες Τεχνολογίες και Πολυμέσα για Άτομα με Μειονέκτημα Όρασης*, Εργασία στο μάθημα Νέες Τεχνολογίες και Πολυμέσα στην Εκπαίδευση των ΑμΕΑ, Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας: Θεσσαλονίκη.
[<http://www.etl.uom.gr/mr/courses/projects/3401Lalou.pdf>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Λαμπροπούλου Β. (2006), *Απόψεις και Εμπειρίες Κωφών Μαθητών από τη Φοίτησή τους σε Σχολεία Ειδικής και Γενικής Εκπαίδευσης*, Επιτροπή Ερευνών Πανεπιστημίου Πατρών.
[<http://www.specialeducation.gr/files/DeafViewsAndExperiences.doc>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Μάλμου Α. (11/99), *Το Άτομο με Ειδικές Ανάγκες σε Πεζά Κείμενα της Λογοτεχνίας για Παιδιά και Νέους τη Δεκαετία 1986-1996*, Διπλωματική Διατριβή, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Κρήτης: Ρέθυμνο.
[<http://dlib.libh.uoc.gr/Dienst/Repository/2.0/Body/ucr.educational.msc/1999malmou/pdf>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Μαρτάκος Δ., Τριανταφύλλου Στ., Χαρίτος Δ., Οικονόμου Β. και Βούλγαρη Α. (2004), «Εφαρμογές Υποστηρικτικής Τεχνολογίας», Εισήγηση στο 3^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Οι Τεχνολογίες της Πληροφόρησης και της Επικοινωνίας στην Εκπαίδευση, Ρόδος 26-29/09/02, Διοργάνωση από την Ελληνική Επιστημονική Ένωση Τεχνολογιών Πληροφορίας και Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση. [<http://www.rhodes.aegean.gr/LTEE/etpe-2002/greek/tutorial1.htm>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Μπερνιδάκη-Άλντους Ε. (2005), *Μη αναγνώριση από την πολιτεία της γραφής Braille*. [http://www.bernidaki.eu/?p=press_releases_office&i=363]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Παναγιωτίδου Μ. (2004), *Το Πληκτρολόγιο Braille*, Εργασία στο μάθημα Νέες Τεχνολογίες και Πολυμέσα στην Εκπαίδευση των ΑμΕΑ, Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας: Θεσσαλονίκη.
[<http://www.etl.uom.gr/mr/courses/projects/2401Panagiotidou.pdf>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Πανεπιστήμιο Πατρών, Βιβλιοθήκη και Υπηρεσία Πληροφόρησης (2004), *Υπηρεσία Πληροφόρησης Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες - Τελική Αναφορά*. [http://www.lis.upatras.gr/telephaessa/Documents/AMEA_final_report.pdf]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Παπαδοπούλου Π. (2004), *Τα Εναλλακτικά Πληκτρολόγια Intellikeys (Intellikeys Keyboards)*, Εργασία στο μάθημα Νέες Τεχνολογίες και Πολυμέσα στην

Εκπαίδευση των ΑμΕΑ, Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας: Θεσσαλονίκη.

[<http://www.etl.uom.gr/mr/courses/projects/1001Papadopoulou.pdf>].

(τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Πολυζώνη Α. (2004), *Κλειστό Κύκλωμα Τηλεόρασης (CCTV)*, Εργασία στο μάθημα Νέες Τεχνολογίες και Πολυμέσα στην Εκπαίδευση των ΑμΕΑ, Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας: Θεσσαλονίκη. [<http://www.etl.uom.gr/mr/courses/projects/3501Polyzoni.pdf>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Πολυχρονοπούλου Σ. (2004), «Συνεργασία μεταξύ σχολείου και οικογένειας παιδιών με διαταραχές όρασης: Προβλήματα και μέθοδοι αντιμετώπισης τους», *Εκπαίδευση και Επιστήμη*, τόμος 1, τ. 1, σελ. 35-49. [<http://www.cc.uoa.gr/ptde/journal/greek/ISSUE1/html/polychronopoulou.html>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Σταμάτη Λ. (2004), «Η βοήθεια στοιχίζει ακριβά», *TA NEA Online*, 3 Ιανουαρίου. [<http://digital.tanea.gr/Default.aspx?d=20040103&nid=4316862>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Singer E. (2006), «Ειδικός Σκούφος Βοηθά Παράλυτα Άτομα», *Αναπηρία Τώρα*, τ. 50. [<http://www.disabled.gr/lib/?p=8915>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Specialeducation (2003), *SMS-Νέα Υπηρεσία για Κωφούς*, Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα του ανεξάρτητου φορέα πληροφόρησης των ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες “Specialeducation (Προσέγγιση στη δυσκολία - στην αναπηρία - στο άτομο - στην οικογένεια)”. [<http://www.specialeducation.gr/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=88>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Τασιόπουλος Β. (2006), «Οι αναπηρίες στα ελληνικά λαϊκά παραμύθια και τις ευτράπελες διηγήσεις», Εισήγηση στο 1^ο Διεθνές Εκπαιδευτικό Συνέδριο Λαϊκός Πολιτισμός και Εκπαίδευση, Βόλος 29/09/06-01/10/06, Γενικός συντονισμός και οργάνωση από την Επιστημονική Επιτροπή Συνεδριακού Κέντρου Θεσσαλίας. [<http://www.eipe.gr/praktika/praktika/tassiopoulos.pdf>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Τζουνάκος Γ. (2001), «Σύγχρονες απόψεις για την αντιμετώπιση της βαρηκοΐας στα παιδιά», Σύνδεσμος Υποτρόφων Κοινοφελούς Ιδρύματος Αλέξανδρος Ωνάσης, Περιοδικό *ΑΩ*, τ. 17, Οκτώβριος 2001. [http://www.onassis.gr/enim_deltio/17_00/p18_1.html]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Τρικκαλιώτης Ι. (2001), «Κοινωνική και εκπαιδευτική ένταξη των ατόμων με κώφωση», *Το εικονικό σχολείο (Virtual School – The Sciences of Education Online)*, τόμος 2, τ. 2-3, Μάρτιος 2001. [<http://web.auth.gr/virtualschool/2.2-3/Praxis/TrikkaliotisEduOfDeafPeople.html>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Υπουργείο Ανάπτυξης, Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας (χ.χ.), «Υποστηρικτικές Τεχνολογίες & Προσβασιμότητα στο Διαδίκτυο για Άτομα με Αναπηρία (ΑμεΑ), Βοηθήματα: Αναγνώστες Οθόνης», *Έργο Εύτεχνος*, Γ΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης 2000-2006, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Ανταγωνιστικότητα. [<http://e-bility.gr/eutexnos/assistants.asp>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Γραφείο Κοινωνίας της Πληροφορίας (ΚτΠ) (2005), *Συγκεντρωτικά Στοιχεία Εκπαιδευτικών - Μαθητών σχολείων Ειδικής Αγωγής*, (Υπεύθυνοι έρευνας: Σωτηρόπουλος Π., Πασσαλίδου Α. και Φύτρος Κ.). [http://www.yperph.gr/ktp/ktp_amea.htm]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Εκπαιδευτική Πύλη (χ.χ.), *Τεχνολογίες Υποστήριξης Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες*. [http://www2.e-yliko.gr/htmls/amea_tools.aspx]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Τμήμα Ειδικής Αγωγής (2004α), *Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών για Μαθητές με Κινητικές Αναπηρίες*, (Υπεύθυνη έργου Λαμπροπούλου Β.). [http://www.pi-schools.gr/special_education/kinitikes_anap/kinitikes-anapiries-part00.pdf]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Τμήμα Ειδικής Αγωγής (2004β), *Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών για Μαθητές με Πολλαπλές Αναπηρίες, Οδηγός για Τυφλοκωφούς Μαθητές*, (Υπεύθυνη έργου Λαμπροπούλου Β.). [http://www.pi-schools.gr/special_education/tiflokokofosi/tiflokokofosi-part1.pdf]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Τμήμα Ειδικής Αγωγής (2004γ), *Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών για Μαθητές με Προβλήματα Ακοής για τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, (Υπεύθυνη έργου Λαμπροπούλου Β.). [http://www.pi-schools.gr/special_education/kofosi-b/kofosi-b-part-00.pdf]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Τμήμα Ειδικής Αγωγής (2004δ), *Χαρτογράφηση - Αναλυτικά Προγράμματα Ειδικής Αγωγής*, (Υπεύθυνη έργου Λαμπροπούλου Β.). [http://www.pi-schools.gr/special_education/xartografisi/hartographisi-part1.pdf]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Υπουργείο Εσωτερικών, Γενική Γραμματεία Επικοινωνίας - Γενική Γραμματεία Ενημέρωσης (2006β), *Δημοσιογραφικός Οδηγός: Θέματα Αναπηρίας και ΜΜΕ*. [http://www.minpress.gr/minpress/index/currevents/publ_odigos_anapiria_mme.htm]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Verhoeven P. (2007a), *Computer Simulator Allows Visually-impaired To Drive*, Source: ScienceDaily.

[<http://magnifiers.org/news.php?action=fullnews&showcomments=1&id=295>]
(τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Verhoeven P. (2007b), *NVDA Free Open Source Screen Reader For Windows Reviewed*, Source: www.nvda-project.org.

[<http://www.magnifiers.org/popularnews.php?action=fullnews&id=290>].
(τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

World Health Organization (2002), *Priority Eye Diseases*.
[<http://www.who.int/blindness/causes/priority/en/index.html>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

World Health Organization (2005), *Deafness and hearing impairment*.
[<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs300/en/index.html>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Φυτράκη Κ. (2003), *Οι στάσεις των εργοδοτών απέναντι στα άτομα με προβλήματα όρασης*, Διπλωματική Διατριβή, Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
[http://users.sch.gr/fitrakis_k/writings.htm]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Φύτρος Κ. (2003), «Η Πληροφορική στην Ειδική Αγωγή», Εισήγηση στο 2^ο Πανελλήνιο Συνέδριο για την αξιοποίηση των ΤΠΕ στη Διδακτική Πράξη, Εκπαιδευτικό Λογισμικό και Διαδίκτυο, Σύρος 09-11/05/03, Συνδιοργάνωση από τη Διεύθυνση Α/θμιας Εκπαίδευσης Νομού Κυκλάδων, την Περιφερειακή Διεύθυνση Α/θμιας και Β/θμιας Εκπαίδευσης Ν. Αιγαίου, το Ερευνητικό Ακαδημαϊκό Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και την Ελληνική Εταιρεία Επιστημόνων Η/Υ και Πληροφορικής.
[http://www.epyna.gr/show/fytros_cor1.doc]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).

Χρήστογλου Ζ. (2004), *Browsers για άτομα με ειδικές ανάγκες*, Εργασία στο μάθημα Νέες Τεχνολογίες και Πολυμέσα στην Εκπαίδευση των ΑΜΕΑ, Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας: Θεσσαλονίκη.
[<http://www.etl.uom.gr/mr/courses/projects/2501Christoglou.pdf>]. (τελευταία πρόσβαση 03/10/08).